

SLOVENSKÁ REČ

59 | 1994 | 2 |

CENA 17,- Sk

časopis pre výskum slovenského jazyka

Z OBSAHU

F. Kočiš, Systém jazyka a vyučovanie v škole ■ E. Kostolanský, Lingvistický výskum a inžinierstvo v krajinách EHS – druhá vlna projektov ■ E. Krasnovská, Duchovná pieseň v slovnej zásobe slovenčiny od 17. storočia ■ L. Králik, Slovenský geografický termín *moľva* ■ Š. Ondruš, Genetická väzba medzi slovami *moľva* a *múľ* ■ K. Palkovič, Etymologický pokus Gustáva M. Reussa

DISKUSIE

Š. Švagrovský – P. Žigo, O pravopisnej koncepcii neschválených Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939 ■ J. Jaco, Variabilita kvantity miestnych názvov na *-any* a ich derivátov

SPRÁVY A RECENZIE

K jubileu profesora Jána Findru, V. Patráš ■ Súpis prác prof. J. Findru za roky 1983–1992, L. Dvonč ■ Prof. Eugen Jóna osemdesiatročný, L. Dvonč ■ Dr. Gejza Horák sedemdesiatpäťročný, S. Ondrejovič ■ Pripomíname životné jubileum Jozefa Šulhana, K. Palkovič ■ SKLADANÁ, J.: Frazologický fond slovenčiny v predpisovnom období, E. Krošláková

ROZLIČNOSTI

časopis
pre výskum
slovenského jazyka
orgán
Jazykovedného ústavu
Ludovíta Štúra
Slovenskej akadémie
vied

HLAVNÝ REDAKTOR
František Kočíš

VÝKONNÁ REDAKTORKA
Anna Oravcová

REDAKČNÁ RADA

Ján Bosák, Ferdinand Buffa, Juraj Dolník,
Ladislav Dvonč, Ján Findra, Juraj Furdík,
Eugen Jóna, František Kočíš, Rudolf Kraj-
čovič, Ema Krošláková, Milan Maj-
tán, Jozef Mlacek, Anna Oravcová, Ivor
Ripka, František Ruščák

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Panská 26

OBSAH

F. Kočíš, Systém jazyka a vyučovanie v škole	65
E. Kostolanský, Lingvistický výskum a inžinierstvo v krajinách EHS - druhá vlna projektov	69
E. Krasnovská, Duchovná pieseň v slovnej zásobe slovenčiny od 17. storočia	76
L. Králik, Slovenský geografický termín <i>moľva</i>	84
Š. Ondruš, Genetická väzba medzi slovami <i>moľva</i> a <i>múľ</i>	90
K. Palkovič, Etymologický pokus Gustáva M. Reussa	94

DISKUSIE

Š. Švagrovský - P. Žigo, O pravopisnej koncepcii neschválených Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939	98
J. Jacko, Variabilita kvantít miestnych názvov na <i>-any</i> a ich derivátov	104

SPRÁVY A RECENZIE

K jubileu profesora Jána Findru. V. Patráš	108
Súpis prác prof. Jána Findru za roky 1983-1992. L. Dvonč	110
Prof. Eugen Jóna osemdesiatročný. L. Dvonč	116
Dr. Gejza Horák sedemdesiatpäťročný. S. Ondrejo- vič	117
Pripomíname životné jubileum Jozefa Šulhana. K. Pal- kovič	119
SKLADANÁ, J.: Frazeologický fond slovenčiny v predspi- sovnom období. E. Krošláková	120

ROZLIČNOSTI

Poznámka o využívaní metafóry. M. Bugárová	126
<i>Mladá fronta Dnes</i> či <i>Mladá fronta dnes?</i> L. Dvonč	127

František Kočiš

SYSTÉM JAZYKA A VYUČOVANIE SYNTAXE V ŠKOLE

1. Tento príspevok má za cieľ obrátiť pozornosť učiteľov slovenčiny na základných školách (ale v základnom metodologickom prístupe na zvládnutie syntaktickej problematiky vari aj vysokoškolských učiteľov) na to, že systémové hľadisko vo vyučovaní skladby slovenského jazyka nemožno opúšťať ani dnes, keď v školách sa pomerne zreteľne prejavuje averzia voči tzv. gramatickému vysvetľovaniu skladby. Treba opätovne zdôrazniť, že iba uplatňovanie systému jazyka a systémového hľadiska vo vyučovaní syntaxe tvorí bezpečný a nevyhnutne potrebný teoretický základ a napokon aj jediné a zdôvodniteľné opodstatnenie vyučovania syntaxe ako školského predmetu.

Systémové hľadisko pri vyučovaní syntaxe a pri upevňovaní či osvojovaní komunikatívnej kompetencie žiakov sa uplatňuje v dvoch základných smeroch: a) sémanticky sa opiera o štyri plnovýznamové slovné druhy (podstatné meno, prídavné meno, sloveso a príslovky), ktoré vo funkcii vetných členov celostne zachytávajú zmyslové, predstavové a rozumové poznanie mimojazykovej skutočnosti, b) formálno-gramaticky vychádza zo syntagmatického princípu čiže zo štruktúrneho chápania základných syntaktických útvarov: z jednoduchej a zloženej syntagmy (priradovacej a podradovacej), z jednoduchej vety, jednoduchého súvetia (priradovacieho a podradovacieho) a zo zloženého súvetia (z jeho základných štruktúr a typov). Tieto útvary tvoria integrálnu izomorfnú syntaktickú stavbu, naplnenú konkrétnymi syntaktickými konštrukciami a konkrétnou sémantikou.

2. Tento príspevok je viac-menej rozšírenou verziou referátu, predneseného na medzinárodnom vedeckom sympóziu o moderných postupoch vo vyučovaní na základnej škole, osobitne aj vo vyučovaní materinského jazyka a cudzích jazykov (porov. aj správu o sympóziu v predchádzajúcom čísle Slovenskej reči). Keď sme sa rozhodli hovoriť na túto tému, bolo to na základe predpokladu, že aj komunikatívna kompetencia žiakov sa optimálne rozvíja a zdokonaľuje pri osvojovaní syntaktickej

stavby materinského jazyka. Syntax ako jazykový podsystém stojí v systéme jazyka najvyššie, obsahuje či implikuje prvky fonologického podsystému, významové vlastnosti slova ako pomenovania aj morfológického tvaru, v syntaxi sa tvoria syntagmatické tvary čiže sklady a sú potom stavebnými prvkami štruktúry vety a súvetí a na týchto štruktúrnych útvaroch stavia syntaktické konštrukcie ako komunikačné celky, slúžiace na dorozumievanie. Nie je preto potrebné dokazovať, že komunikatívna kompetencia žiakov sa tvorí na systémových vlastnostiach jazyka.

3. Spätosť komunikatívnej kompetencie žiakov so systémom jazyka cez syntax sa v lingvistickej literatúre nechápe a nevykladá vždy rovnako. Za užitočné pokladáme preto uviesť niekoľko názorov našich lingvistov, ktorí sa, pravda, opierajú aj o literatúru zahraničných autorov. Podľa J. Horeckého (1991) viacerí jazykovedci (medzi nimi osobitne cituje J. Kořenského) komunikatívnu kompetenciu chápu ako sústavu noriem, pravidiel a operácií, ako istý súbor predpokladov, ktorými disponujú komunikanti, a napokon ako istú schopnosť, vlastnosť tvoriť texty, nie však ako sústavu jazykových prostriedkov alebo jazykový systém. J. Horecký naproti tomu forsírue myšlienku, že „prvotným predpokladom jazykovej komunikácie je sám jazyk, ale nielen ako systém zvukových prostriedkov, gramatických pravidiel a lexikálnych prostriedkov, ale aj ako systém verbálneho správania, v ktorom sú tri podsystémy: jazykový, konceptuálny a interakčný“. V jazykovom podsystéme predpokladá lexikálny systém, systém morfému a fonologický systém, v konceptuálnom tzv. konceptualizátory čiže spôsoby a prostriedky na jazykové stváňovanie myšlienkových útvarov a pojmov, v interakčnom ako základnú zložku tvoria výpovedné akty. Okrem týchto troch podsystémov J. Horecký ráta do kompetencie aj tzv. axiologickú zložku jazykového vedomia, obsahujúcu zásady hodnotenia výrazových prostriedkov. Túto svoju teóriu J. Horecký vyložil vo viacerých štúdiách, prístupným spôsobom ju predstavil v knižke *Slovenčina v našom živote* (porov. kap. Jazyk ako zložitý systém, s. 32–35).

4. Odlišný názor na jazykovú komunikáciu a na jazykovú kompetenciu žiakov majú F. Daneš – J. Kořenský – Z. Hlavsa (1982). Podľa ich chápania centrom jazyka je syntax, pravda, v tom zmysle, že sa v nej musí odbúrať hranica medzi gramatikou a slovníkom a musí sa stále poukazovať na vzájomnú súvislosť, dopĺňanie sa obidvoch základných zložiek jazykového systému. Zvyšovanie jazykovej kompetencie žiakov vidia autori v postupe od jazykových významov k ich konkrétnemu jazykovému stváňaniu slovami a vetami a vo vzájomnej funkčnej súvislosti týchto zložiek. V gnozeologickom a ontologickom zmysle ide tu o osvojovanie vyjadrovacích schopností od zmyslového (empirického) poznania sveta k teoretickému, abstraktnému poznaniu. Preto základom osvojovania si a poznania jazyka má byť štúdium prehovoru zakotvené vo vetách, v ktorých hlavnú úlohu hrá sloveso a jeho vlastnosti vyjadrovať vzťah dvoch predmetov alebo javov: v čom sa podobajú, v čom sa rozlišujú, ich lokálne, temporálne, kvalifikačné významy, význam existencie atď., slovom musí sa tu uplatňovať zreteľ na poznanie a aktívne používanie vyjadrovacích prostriedkov jazyka, najmä gramatická stavba a slovná zásoba v ich súvislostiach (reflexivita, symetria, asymetria, kvalifikácia, vlastníctvo, lokálne určenie, temporálne určenie, udalosť, kauzativnosť, mutačnosť a pod.).

Tým, že metodické novum vyučovania syntaxe a vlastne jazyka vôbec na základnej škole vidia autori v otvorenosti sústavy sémantických vetných členov a najmä v dôslednom funkčnom chápaní slovných druhov a ich kategórií, do istej miery sa približujú k systémovému chápaniu vyučovania syntaxe i napriek tomu, že základy rozširovania jazykovej kompetencie žiakov v jazykovej komunikácii prenášajú do oblasti zmyslového poznania „stavu sveta“ a jeho konkrétneho jazykového stvárnenia slovami a vetami. Táto metóda, resp. metodológia zvyšovania jazykovej kompetencie žiakov je na prvý pohľad veľmi náročná, ale treba povedať, že sa opiera o poznávaciu skúsenosť žiakov a o variabilnosť jazykových prostriedkov pri jazykovom stvárnení tejto skúsenosti. Tento postup treba rozhodne prijať, ale treba ho aj vhodne kombinovať s ostatnými postupmi na zvyšovanie komunikatívnej kompetencie žiakov, ktoré sa väčšmi a explicitnejšie viažu na systém jazyka a na štruktúrnú syntax.

5. Akceptabilné chápanie komunikatívnosti a komunikatívnej kompetencie predkladá J. Vaňko (1982). Komunikatívnu kompetenciu vidí v zvládnutí aktuálneho členenia vety, jej významovej a formálnej perspektívy: „Analýza vety z formálneho, gramatického hľadiska jej komunikatívnej funkcie je vlastne aktuálne členenie vety, ktoré sa týka spôsobu, akým je veta začlenená do kontextu alebo situácie, v ktorej vznikla.“ Preto J. Vaňko vidí aktuálne členenie, syntaktickú štruktúru i lexikálnu stránku v istom zmysle vo vzájomnom usúvztážnení a pripisuje im istú dynamiku. Koncepcia J. Vaňka je osobitná v tom, že zdôrazňuje vzájomný vzťah štruktúrnej a výpovednej stránky v utváraní syntaktických konštrukcií. Tento pohľad je zaujímavý najmä z hľadiska slovosledného usporiadania výpovedí a ich štruktúrnych členov. Týmto problémom sa naozaj treba venovať, pravda, ich riešenie mieri inam.

6. Autori Skladby spisovné češtiny (Grepl – Karlík, 1986) vo výpovedi a vôbec v komunikácii rozoznávajú dva druhy rečových aktov: propozičný akt a akt komunikatívneho zámeru. V propozičnom akte uvádzajú ešte dva čiastkové akty: referenčný a predikačný. V referenčných aktoch sa používajú jazykové prostriedky na označenie vecí, javov alebo okolností v nepredikátovej pozícii ako zložiek alebo účastníkov istej udalosti, o ktorej sa hovorí vo výpovedi. V predikačnom akte sa o niečom hovorí, vypovedá, preto podstatnými príznakmi sú tu príznaky času a spôsobu, ku ktorým ešte pristupuje gramatická kategória osoby. Predikačný akt je aktualizovaným aktom. Tieto príznaky a kategórie sú vyjadrené tvarmi slovesa v prísudku alebo tvarmi pomocného slovesa, ak sa predikuje vlastnosť vyjadrená substantívom, adjektívom alebo príslovkou. Podľa autorov sa predikačný akt realizuje aj vo výpovediach typu *Škola, Múzeum, Ohromné*, keď prísudzovací či predikatívny akt sa vzťahuje priamo na rečovú situáciu. V akte komunikatívneho zámeru sa podľa autorov už celkom zreteľne prejavuje komunikatívna kompetencia, keď sa hovoriaci usiluje u príjemcu komunikátu dosiahnuť želaný efekt dorozumenia.

V ďalšom výklade autori zreteľne naznačujú, že syntaktická stavba výpovede sa opiera o systém jazyka a využívajú sa pritom ostatné podsystémy jazyka: morfológický, lexikálny i fonologický, no najmä morfológický v tom zmysle, že v základnej

štruktúre vety figurujú štyri slovné druhy, ktoré sú autosémantické, vstupujú do syntagmatických vzťahov a sémanticky obsadzujú referenčné a predikačné pozície (substantívum, adjektívum, verbum a adverbium).

7. Uvedené názory a výklady o menšej či väčšej spätosti syntaxe a jazykovej komunikácie pri zvyšovaní jazykovej kompetencie opretej o gramatický systém jazyka a o isté pravidlá syntaktického využívania jazykových prostriedkov sú síce takmer učebnicové, ale stále majú povahu teoretických úvah, a preto sa pokúsime naznačiť, ako by bolo možné tieto teórie istým spôsobom zjednodušiť vecne i terminologicky, uviesť na spoločného menovateľa a takto ich aplikovať pri tvorbe učebníc a vo vyučovaní skladby slovenského jazyka, ako aj pri zvyšovaní komunikatívnej kompetencie žiakov. Využijeme na to dosiaľ málo povšimnutú štúdiu F. Mika v zborníku *K modernizácii vyučovania slovenského jazyka* (1980). Je v nej obsiahnuté vari všetko, čo môže tvoriť základ systémového prístupu k vyučovaniu skladby na základnej škole a zvýšiť komunikatívnu kompetenciu žiakov.

Predovšetkým si treba všimnúť Mikovo rezolútne konštatovanie, že existujú iba štyri slovné druhy: podstatné meno, prídavné meno, sloveso a príslovka, či už ide o čisto morfológický aspekt, alebo o pohľad na tieto slovné druhy cez štruktúru vety, v ktorej tieto slovné druhy predstavujú základné a rozvíjacie vetné členy. Nemožno pritom zabúdať na to, čo značia tieto slovné druhy z hľadiska zmyslového poznávania sveta. Toto slovnodruhovú „obsadenie“ si nemožno odmyslieť ani pri výklade najmä určovacích skladov čiže syntagiem, teda v syntagmatike, hoci na základnej škole naozaj ide iba o jednoduché, resp. zjednodušené výklady. Sémantický konštituent syntagmy (porov. Kočíš, 1988) a napokon i vety sa bude musieť dôslednejšie uplatňovať aj pri tvorbe nových učebníc slovenského jazyka, a to tak, aby tam, kde sa začína učivo o skladbe, už boli položené jej slovnodruhovú čiže sémantické základy: veci (živé i neživé), vlastnosti, dej a okolnosti deja, no najmä vzťah vec – dej. Ináč totiž nebude možné náležite vysvetliť ani syntagmatické vzťahy podmet – prísudok – predmet – príslovkové určenie a vzťah podmet (predmet) – vlastnosť. Prívlastok ako vetný člen vyjadrujúci vlastnosť nie je síce v nosnej štruktúre vety, ale je neodmysliteľnou zložkou menného vetného člena ako atribút, určujúci jeho vlastnostné kvality.

Druhým závažným konštatovaním F. Mika je, že skladba je svojou povahou rovinou komunikácie, na ktorej sa dorozumievajú subjekty, odovzdávajúce si informácie. Informácia je podľa F. Mika samotnou udalosťou, ontologickou vlastnosťou samotnej reality. Je to síce konštatovanie na hranici lingvistiky a filozofie, resp. logiky, ale dotýka sa takého jednoduchého syntaktického faktu, ako je logická a gramatická dvojica podmet a prísudok: podmet je nositeľom informácie, je to vec, ktorej sa informácia týka, prísudok je sama informácia – hovorí F. Miko na s. 43. Ilustruje to na príklade *Vlak mešká*. Podmet (subjekt) je vec, ktorej sa informácia týka (*vlak*), prísudok (predikát) je informácia, ktorá všetky ostatné informácie o vlaku robí redundantnými. Uvedená dvojica predstavuje prirodzené jednotky informácie.

Na túto dvojicu sa viažu ďalšie informácie, napr. vlastnostné určenie (*vlak z Košíc*) a okolnostné určenie (*mešká dve hodiny*). Na prísudok sa ešte môže viazať

predmetová informácia. Informácie sa teda rozširujú vo vete binárnym spôsobom – v syntagmách. Platí to v štruktúre vety i súvetí. Okrem toho treba zdôrazniť, že binárnosť v narastaní informácií je nielen základom jednoduchých syntagiem, ale aj zložených syntagiem v štruktúre jednoduchkej vety, v jednoduchom i zloženom súvetí. To už, pravda, nie je primárne učivo o syntaxi pre žiakov základných škôl. A to isté platí aj o osobitných konštrukciách s doplnkom, prístavkom, voľným prívlastkom. V centre systémového prístupu vo vyučovaní syntaxe je preto jednoduchá veta ako štruktúrno-informačná jednotka. F. Miko túto jednotku stotožňuje s oznamovacou vetou. Tento systémový prístup treba však žiakom sprístupniť primeranou metódikou a didaktikou. To je však už vec učebníc, osnov a syntaktických pomôcok. Dôležité je, aby sa v tomto vyučovacom procese ozrejml princíp komunikácie, informácie a systémovosti a, samozrejme, aby sa zvýšila komunikatívna kompetencia žiakov.

Literatúra

- DANEŠ, F. – KOŘENSKÝ, J. – HLAVSA, Z.: Nové tendence v oblasti syntaktického bádání a jazykové vyučování. In: Syntax a jej vyučovanie. Nitra, Pedagogická fakulta 1982, s. 27–41.
- GREPL, M. – KARLÍK, P.: Skladba spisovné češtiny. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1986, s. 23–32.
- HORECKÝ, J.: Systémový základ jazykovej komunikácie. In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Zv. 1. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 11–12.
- KOČIŠ, F.: Podradňovacie syntagmy v slovenčine. Bratislava, Veda 1988, s. 9–12.
- MIKO, F.: Súčasná jazykoveda a možnosti modernizácie jazykového vyučovania In: K modernizácii vyučovania slovenského jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1980, s. 36–82.
- VÁŇKO, J.: Aktuálne vetné členenie ako gramatické kritérium. In: Syntax a jej vyučovanie. Nitra, Pedagogická fakulta 1982, s. 213–223.

Eduard Kostolanský

LINGVISTICKÝ VÝSKUM A INŽINIERSTVO V KRAJINÁCH EHS – DRUHÁ VLNA PROJEKTOV

Spoločný výskum v oblasti lingvistiky, ktorému dali podnet Európske spoločenstvá v roku 1991, už absolvoval druhé výberové kolo projektov. Tento lingvistický výskum sa uskutočňuje v rámci širšieho programu výskumu a vývoja telematických systémov v oblasti všeobecného záujmu a časovo zahŕňa obdobie jún 1991 až december 1994. Prvá vlna návrhov lingvistických výskumných projektov mala uzávierku 2. decembra 1991. Obdobie druhej vlny predkladania návrhov (Call for Proposals, 1992) bolo od októbra 1992 do 11. januára 1993.

Počítačové spracovanie (prirodzeného) jazyka zostáva stále výzvou. Počíta sa s tým, že dobrá lingvistická technológia bude prvkom zvyšujúcim kvalitu rôznych počítačových aplikácií, v ktorých prirodzený jazyk je podstatnou časťou. Také

aplikácie vznikajú napr. v dôsledku požiadaviek triedenia, sumarizácie a výberu v rozsiahlych textových súboroch (Rau, Jacobs, Zernik, 1989) alebo v súvislosti so sprístupňovaním a zhromažďovaním viacjazyčných informačných zdrojov (Schwarz, 1990). Viacjazyčné informačné systémy rôznych typov sa stanú sprievodným znakom viacjazyčnej Európy so spoločným trhom.

Cieľom spoločných lingvistických projektov je vytvoriť poznatkovú bázu, ktorá by skvalitnila jazykovú časť takýchto aplikácií. V tomto príspevku uvedieme informácie o vyhodnotení prvej vlny návrhov a všimneme si posun v prioritách medzi prvou a druhou vlnou návrhov.

1. Prvá vlna návrhov lingvistických projektov

1.1. Obsah, zámer a organizačné zabezpečenie prvej vlny. – Prioritné oblasti, v rámci ktorých sa prekladali projekty prvej vlny, sme uviedli v Slovenskej reči, 57, 1992, s. 213–219. Pripomeňme, že šlo o tri prioritné oblasti, a to:

- o výskum prierezového zamerania – žiadali sa projekty, ktoré riešia problémy abstraktnej lingvistickej reprezentácie textov, využívania špecifických poznatkov na ohraničenie možných lingvistických interpretácií textov, problémy prepojenia na technológie spracovania reči a využívania progresívnych výpočtových technológií;

- o všeobecné metódy, nástroje a lingvistické zdroje – žiadali sa projekty, ktoré riešia vývoj automatizovaných pracovných prostredí pre jazykových výskumníkov a profesionálov, metódy a automatizované nástroje podporujúce tvorbu nových viacfunkčných zdrojov a opakované využívanie existujúcich zdrojov, strojovo spracovateľné gramatiky, slovníky, terminologické súbory a textové korpusy;

- o pilotné a demonštračné projekty – žiadali sa projekty k problémom dvoj- a viacjazykového prekladania, abstraktovanie a indexovanie dokumentov, nástroje na podporu generovania, spracovania a pamätania dokumentov, zhromažďovanie poznatkov z voľných textov, strojovo podporovaná výučba jazykov.

Výzvu na vypracovanie návrhov projektov poslalo koordinačné centrum zhruba na 800 adries (inštitúcie informačného priemyslu, univerzity, súkromné výskumné pracoviská, konzultačné firmy, obchodné komory a vládne inštitúcie). Okrem toho príslušné národné koordinačné pracoviská poslali informačné súbory podľa vlastných zoznamov na ďalších 300 adries.

Prvú vlnu navrhovania projektov treba vidieť ako úvodnú akciu, ktorej cieľom bolo vyvolať záujem o vývoj základnej lingvistickej technológie. Pozitívny ohlas na výzvu v rámci prvej vlny dokumentuje požiadavku spoločného programu zacieleného na stimulovanie lingvistického inžinierstva prostredníctvom spoločného úsilia mnohých partnerov z akademického sveta aj súkromného sektoru. Rozsah tohto ohlasu ukazuje aj to, že silnie uvedomenie si ekonomického zhodnotenia jazyko-vo-inžinierskych činností. Je to tiež jasné ohodnotenie tejto oblasti ako podstatnej oblasti súčasného výskumu.

1.2. Vyhodnotenie prvej vlny návrhov. – Koordináčnne centrum dostalo 88 návrhov. Formálnym požiadavkám nevyhovelo 7 návrhov, takže odborne bolo posúdených 81 platných návrhov. Finančné nároky obsiahnuté v týchto 81 návrhoch predstavovali šesťnásobok finančných prostriedkov, o ktorých sa uvažovalo pre prvú

vlnu lingvistických projektov. Nakoniec bolo vybraných 9 návrhov, ktoré získali finančné prostriedky. Rámcová charakteristika návrhov: dva návrhy majú výskumný charakter, sedem návrhov vyžaduje náročnú projekčnú a programátorskú prácu.

Na týchto 9 návrhoch sa zúčastňuje 40 účastníkov (organizácií) z 10 krajín Európskeho spoločenstva. Zastúpené sú ústavy, univerzity aj užívateľské organizácie.

2. Druhá vlna návrhov

Hlavným cieľom prebiehajúceho programu lingvistického výskumu a inžinierstva je vytvoriť poznatkovú a technologickú základňu tvorby počítačových aplikácií, v ktorých komponent jazykového spracovania kvalitou nezaostáva za inými časťami aplikácie. Súčasné vedecké poznanie fungovania prirodzených jazykov stavia jazykové komponenty aplikácií do nevýhody hlavne pre ich (sémantickú) nespoľahlivosť. Treba však rozlišovať oblasti, kde sú počítačové techniky, hoci nie perfektné. K takýmto oblastiam patria napr. morfosyntax a syntax. Okrem nedostatočných vedeckých poznatkov sú aj iné ťažkosti, spôsobujúce spomalenie vývoja lingvistickej technológie. Sú to najmä:

- nedostatok opakovane použiteľných lingvistických zdrojov (korpora, gramatiky, slovníky a pod.), návody a nástroje ich kódovania, testovania a udržiavania;

- nedostatok vyhodnocovacích postupov na meranie napredovania a na porovnávanie výsledkov aplikácií.

Cieľom druhej vlny je podnietiť, vybrať a podporovať projekty vedeckého zamerania aj projekty riešiace uvedené infraštrukturálne problémy. Koordinačné centrum je presvedčené, že silným podporným činiteľom pri riešení týchto problémov bude vývoj prototypov praktických aplikácií.

Druhá vlna zahŕňa tieto tri podoblasti: a) výskum, orientovaný na zdokonalenie vedeckej bázy lingvistických technológií; b) tvorba spoločných metód, nástrojov a lingvistických zdrojov; c) aplikácie – pilotné a demonštračné projekty.

Druhá vlna teda rámcovo zahŕňa tie isté podoblasti ako prvá vlna. Nastáva však posun priorít v rámci podoblastí. Ďalej opíšeme problematiku, ktorá by sa mala riešiť v rámci jednotlivých podoblastí.

2.1. Výskum orientovaný na zdokonalenie vedeckej bázy lingvistických technológií.

– Výskum je upriamený na dva smery. Prvým je počítačová sémantika, druhým je vyhodnocovanie systémov počítačového spracovania jazyka (PSJ).

2.1.1. Počítačová sémantika.

– Nie sú žiadne pochybnosti o tom, že ak sa má pristúpiť k realizovaniu sofistikovaných jazykových aplikácií, treba zvládnuť problémy významu prirodzených jazykov. Otázky výpočtovej sémantiky patria do prioritnej kategórie problémov, ktoré by sa mali riešiť v rámci druhej vlny. Riešenie týchto problémov je však dlhodobým cieľom. Preto je snaha uskutočňovať sémantický výskum optimálnou cestou, ktorá spočíva vo vytváraní pevného základu (poznatkového) pre budúce výskumné akcie, na ktorých konci je dosiahnutie dlhodobého riešenia, a zároveň v krátkych a stredných časových úsekoch poskytovať výsledky majúce uplatnenie v konkrétnych projektoch. Správanie sa krátkodobých výsledkov v konkrétnych projektoch je tiež spätnou väzbou pre základný výskum

dlhodobého zamerania. Pokrok, ktorý sa dosiahol v sémantike za posledné desaťročie (Ingria, Boguraev, Pustejovsky, 1991), a príznaky konvergenzie medzi mnohými prístupmi dávajú záruku, že dlhodobé aj krátkodobé ciele sú dosiahnuteľné.

Očakáva sa riešenie projektov, ktorými sa získa:

- a) globálna analýza súčasného stavu v počítačovej lingvistike, obsahujúca identifikáciu praktických metód a neriešených problémov;
- b) detailná kontrastívna analýza rôznych prístupov s identifikáciou podobností, divergencií a možných prepojení;
- c) vyčerpávajúci opis v súčasnosti použiteľných techník počítačovej sémantiky a príklady ich využitia v praxi;
- d) špecifikácia formálnych prostriedkov, požadovaných pri analýze uvedenej pod c), s vyjadrovacou silou väčšou, než majú terajšie gramatické formalizmy;
- e) fenomény uvedené v c) a d) dokumentovať rozsiahlymi príkladmi jazykov z reálneho života.

Predpokladá sa, že sa nájde odpoveď na mnohé otvorené otázky, ako napr.: ako robiť porovnanie súčasných prominentných prístupov k sémantike vzhľadom na formálne a výpočtové vlastnosti, ktoré sú základné konceptuálne pojmy a či tieto pojmy sú skutočne rozdielne v rôznych teóriách, a ak áno, do akého stupňa môžu byť integrované, ktoré pojmy im zodpovedajú z oblasti výpočtových procesov, aký je vzťah medzi súčasnou štrukturálnou sémantikou a teóriami lexikálnej sémantiky, aké miesto má lexikálna sémantika vo všeobecnom rámci výpočtovej sémantiky, aké špeciálne techniky sa žiadajú pre lexikálnu sémantiku a v akom vzťahu sú k technikám, postulovaným pre štrukturálnu sémantiku, možno vyvinúť spôsob zápisu, do ktorého sa dajú automaticky preložiť opisy z rôznych teórií?

Existuje zámer riešiť problematiku výpočtovej sémantiky v rámci spoločného projektu. Projekt by mal dve etapy. Prvá etapa by zahŕňovala hodnotiacu analýzu súčasných výsledkov v sémantike, indikáciu metód a špecifikáciu cieľov druhej fázy. Doba riešenia 12–14 mesiacov a riešiteľská kapacita 45 človekomesiacov. Druhá etapa by zahŕňovala stanovenie charakteristík počítačového sémantického modelu, jeho prepojenie a integrovanie s existujúcimi formalizmami a testovanie modelu. Doba riešenia 14–18 mesiacov a riešiteľská kapacita 100 človekomesiacov.

2.1.2. Vyhodnocovanie systémov PSJ. – Skutočný stav je taký, že neexistujú všeobecne akceptované kritériá kvality systémov PSJ. Očakávaný nárast produktov počítačovej lingvistiky v najbližších rokoch posúva do popredia požiadavku vývoja prostriedkov ich spoľahlivého ocenenia. Navyše dobré nástroje oceňovania majú najpriaznivejší vplyv na celú oblasť.

Neúspech v úsilí definovať súhrnné metódy oceňovania produktov počítačovej lingvistiky napovedá, že ide o ťažký problém a že definovanie vyhovujúcich metód je dlhodobou záležitosťou. Projekty, ktoré sa budú riešiť, treba vidieť ako prvý krok na vytvorenie skupiny všeobecne prijatých metód na oceňovanie procedúr, komponentov a systémov PSJ. Inšpirácia pri postupe sa dá napr. nájsť v oblasti počítačového spracovania reči (zvukový signál), kde vývoj vo vyhodnocovaní je podstatne ďalej.

Treba si uvedomiť, že je veľmi blízky vzťah medzi problematikou vyhodnocovania a oblasťami štandardizovania a zdrojov, osobitne oblasťou korpusov. Mnohé vyhodnocovacie postupy sa zakladajú na korpusoch a ich účinnosť závisí od dostupnosti k primeraným korpusovým materiálom. Dobré vyhodnocovacie mechanizmy alebo výskum v tomto smere môžu podporiť vývoj štandardov, či už de facto, alebo de jure. Pravda, rozumná hladina štandardizácie musí existovať vopred.

Aby sa predišlo zdržiavaniu napredovania v počítačovej lingvistike v dôsledku čakania na definitívne vyriešenie problému vyhodnocovania, v rámci druhej vlny sa navrhlo pristúpiť k cieľovo orientovanému výskumu vyhodnocovania. Očakáva sa, že navrhované projekty z tejto oblasti budú mať ako krátkodobý cieľ definíciu nie nevyhnutne dokonalej, ale použiteľnej a zovšeobecniteľnej vyhodnocovacej metódy pre jednu alebo niekoľko skupín systémov PSJ. Postupné zdokonalenie a rozšírenie definovaných metód by sa mohlo dosiahnuť v priebehu niekoľkých rokov, pričom by čerpalo z praktického nasadenia metód.

Na vyhodnocovacie metódy treba pozerat' ako na dynamické produkty. Posudzovanie kvality je evolučný proces, ktorý musí reagovať na napredovanie v príslušnej oblasti. Preto akokoľvek vyhovujúca vyhodnocovacia metóda sa uvažuje ako rámec schopný sa adaptovať z hľadiska evolučnej povahy systémov PSJ a ich komponentov.

2.2. Tvorba spoločných metód, nástrojov a lingvistických zdrojov. – V tejto oblasti sa kladie dôraz na textové zdroje – na korpusy. Na korpusoch založená práca má dlhú tradíciu napr. v tradičnej lexikografii. No len nedávno sa dôležitosť korpusov zdôraznila aj v ďalších oblastiach, akými sú napr. systémy PSJ, testovanie a vyhodnocovanie systémov, podpora pre jazykových špecialistov. Okrem tohto jazykovo orientovaného pohľadu na korpusy sa zvýšený záujem prejavuje o textové bázy aj zo strany dodávateľov informácií a tvorcov nástrojov. Mnohé textové bázy treba považovať za archívy referenčných materiálov, ktoré sú impulzmi tvorby nových nástrojov a postupov.

Vo vydavateľstvách vznikajú oddelenia, ktorých náplňou je produkcia komerčných textových báz dát s progresívne triediacimi a prístupovými technikami. Podobne mnohé priemyselné podniky investovali a investujú do vývoja náročných programových celkov, určených na spracovanie rozsiahlych dokumentov, na získavanie informácií, strojové prekladanie a pod.

Očakáva sa, že nové textovo orientované zdroje, metódy a nástroje by mali:

- poskytnúť jazykovú skutočnosť, použiteľnú pri jazykovom modelovaní v rámci počítačovej lingvistiky;
- byť základom pre štatisticko-pravdepodobnostné prístupy v takých aplikáciách PSJ, akou je strojové prekladanie;
- poskytnúť testovacie prostredie na posúdenie kvality systémov a komponentov;
- poskytnúť bázy dát plných textov a nástroje na výber špecializovaných informácií z týchto báz;
- poskytnúť rozsiahle jazykové zdroje a podporné nástroje pre učiteľov a učiacich sa.

Zatiaľ sa nevyvinulo nijaké systematické úsilie prierezovo hľadať konvergenciu vo vývoji zdrojov a prostriedkov pre mnohé disciplíny, ktoré môžu prísť do úvahy. Cieľom je odstrániť rozptýľ úsilia a sústredene pracovať na generických platformách, ktoré sú vhodné na ďalší výskum a vývoj aplikácií.

Preto vedeckovýskumné projekty orientované na vzorové textové korpusy a infraštruktúru príslušných nástrojov sú nevyhnutné, časové a užitočné. Nevyhnutné preto, lebo výstavba korpusov je náročná a rozsiahla práca, užitočné preto, lebo poskytujú vhodné prostriedky podporujúce ľudí a systémy, ktoré pracujú s jazykom alebo informáciami vyjadrenými jazykom, časové preto, že sú zacielené na uvedenie do praxe odporúčaní, formovaných v rámci európskych a medzinárodných aktivít orientovaných na štandardy. Vývojové kritériá korpusov sú stále predmetom odbornej diskusie, podobne aj ich rozsah a hĺbka anotácie (Biber, 1993). Koordinátori druhej vlny odporúčajú vytvárať zdroje malých rozsahov, jednotne kódovaných, a teda vymeniteľných, s rudimentárnou lingvistickou anotáciou, a vytvárať efektívne programové prostriedky, hodiace sa aj na inováciu a rozšírenie lingvistických zdrojov.

Predpokladá sa, že výsledné produkty projektov budú nástroje, mnohojazykové korpusy a vyčerpávajúca dokumentácia o vývoji, použití a zužitkovaní korpusov a nástrojov. Počíta sa s tým, že tieto výsledné produkty budú k dispozícii vedeckovýskumnej obci za distribučnú cenu.

Ráta sa s tým, že riešenie sem patriacich projektov bude trvať najviac 30 mesiacov a riešiteľská kapacita bude 150 človekomesiacov.

V rámci tejto časti sa sleduje vypracovanie štúdie, ktorá by mala definovať technické, organizačné, právne a finančné podmienky, ktorých splnenie zaručuje vytvorenie koordinovanej európskej siete inštitúcií, vlastniacich verejnosti prístupné zdroje (slovníky, korpusy, gramatiky, programové nástroje). Tieto zdroje by však mali byť prístupné za distribučný poplatok európskym organizáciám, ktoré sa zúčastňujú na lingvistickom výskume alebo výučbe.

2.3. Aplikácie, pilotné a demonštračné projekty. – V tejto oblasti budú prioritné projekty, ktoré spočívajú na súčasných progresívnych a dostupných technikách a ktoré riešia konkrétne požiadavky jazykových odborníkov, akými sú prekladatelia, tvorcovia dokumentov, autori technických textov, tvorcovia textových a hypertextových báz dát, dodávatelia a profesionálni používatelia programov výučby a pod.

Výzva je adresovaná v prvom rade návrhom z týchto oblastí: a) podporné prostriedky prekladania, b) podporné prostriedky dokumentovania, c) prostriedky počítačovej podpory a výučby, učenia a cvičenia.

Predpokladá sa, že v jednotlivých oblastiach sa bude riešiť najmä:

a) strojové prekladanie a počítačové prostriedky podpory prekladania človekom

Dôležitosť strojového (strojom podporovaného) prekladania je pre Európske spoločenstvo známa. Dokumentujú to dva prúdy činnosti v tomto smere, z ktorých prvý sa orientuje na tvorbu automatických aplikácií prekladania v priemysle a druhý prúd chce prispieť k výstavbe sčítaných pracovných nástrojov a prostredí pre prekladateľov a iných jazykových odborníkov. Treba pripomenúť, že problematika

stu
lir
ar

ge

ve
p
n
je

d
ti
t

f
l
l
l
t

strojového prekladania je vhodným testovacím prostredím aj pre široký okruh lingvistických vedeckovýskumných výsledkov, pretože zahŕňa všetky aspekty jazykovej analýzy, syntézy a transferu medzi jazykmi.

b) pokrokové nástroje automatizovaných úradov, určené na plánovanie, generovanie, pamätanie a výber dokumentov

Rastú pracovné nároky na prípravu a spracovanie dokumentov. Vzhľadom na veľký počet pracovníkov zahrnutých do týchto procesov aj okrajové zvýšenie produktivity a kvality práce môžu viesť k pozoruhodnej ekonomike. Dôraz sa kladie na multijazykové prostredia, podporné nástroje pre používateľov nie materinských jazykov a aplikácie z oblastí:

ba) autorské a publikačné systémy – existujú už komerčné produkty tohto druhu, no očakáva sa ich väčšia dokonalosť v smere generovania bezchybných textov, terminologickej konzistencie a jednoznačnosti textov, kvality dokumentácie týchto nástrojov atď;

bb) automatizované metódy a nástroje na výstavbu hypertextových báz dát – podporné nástroje vzniknuté z tohto smeru by mali umožniť expertným používateľom a tvorcom báz dát a dokumentov účinne organizovať textové súbory do hypertextových dokumentov, a to aj vo viacjazykovom prostredí, t. j. v pracovnom prostredí, ktoré je charakterizované existenciou paralelných verzií toho istého dokumentu v rôznych jazykoch;

bc) štruktúrované textové bazy dát a inteligentné nástroje kategorizovania, indexovania a výberu textov – skrátka predmetom tejto oblasti je transformovanie rozsiahlych textov do efektívnych zdrojov elektronických informácií s cieľom vytvoriť a prakticky využívať výberovú procedúru, schopnú „hľadať príslušnú myšlienku“, a nie reťazec symbolov, ako je vo väčšine súčasných vyhľadávacích procedúr;

bd) automatizované metódy a nástroje určené na uľahčenie využívania existujúcich terminologických súborov a vytváranie strojom spracovaných lexikálnych a terminologických zdrojov – ide o získavanie poznatkov formou pilotných aplikácií, akými sú napr. a) a ba), pretože stav riešenia problematiky nedovoľuje začať rozsiahle projekty vytvorenia viacfunkčných počítačových terminologických zdrojov;

c) strojmi podporovaná výučba, učenie a cvičenie

Projekty tejto oblasti sa rozdeľujú na dve skupiny. Do prvej patria projekty orientované na vývoj didaktického materiálu a počítačových nástrojov. Projekty druhej skupiny majú za cieľ vývoj zdrojov, komunikačných modulov a iných nástrojov interaktívnych aplikácií (systémy na samovýučbu, pomocné systémy atď.), pri ktorých prirodzený jazyk hrá podstatnú úlohu.

Typické nároky aplikačných, pilotných a demonštračných projektov sú: trvanie 30 mesiacov, riešiteľská kapacita 150 človekomesiacov.

Záver. – V porovnaní s prvou vlnou projektov sa v druhej vlne kladie väčší dôraz na počítačovú sémantiku. Praktické skúsenosti ukazujú, že je to práve problematika sémantiky, ktorá spôsobuje zaostávanie lingvistických modulov za inými časťami náročnejších počítačových aplikácií. Znova sa potvrdzuje požiadavka tvorby lexikálnych a textových korpusov (Church, Mercer, 1993). Vysoko sa cenia takéto viacjazyčné zdroje. Napredovaniu vo vývoji rozsiahlych jazykových aplikácií sa

bude pomáhať aj okamžitým poskytovaním čiastkových výsledkov vedeckovýskumného projektu za symbolické ceny. Ako zanedbaný prvok sa ukázala počítačová terminológia (názvoslovie). Druhá vlna lingvistických projektov je skôr presýtená očakávaním očistenia a systematického zužitkovania nahromadených poznatkov než objavením nových prevratných poznatkov.

Literatúra

Call for Proposals – LRE Programme, Commission of the European Communities. Luxembourg, October 1992.

BIBER, D.: Using Register – Diversified Corpora for General Language Studies. *Computational Linguistics*, 19, 1993, č. 2, s. 219–242.

CHURCH, K. – MERCER, R.: Introduction to the Special Issue on Computational Linguistic Using Large Corpora. *Computational Linguistics*, 19, 1993, č. 3, s. 1–24.

INGRIA, R. – BOGURAEV, B. – PUSTEJOVSKY, J.: Lexicon for Natural Language Processing. In: *Computational Lexical Semantics*, Prague Summer School. Red. J. Pustejovsky. Praha, Universita Karlova 1991, s. 1–56.

KOSTOLANSKÝ, E.: Príprava projektov počítačového spracovania prirodzeného jazyka v krajinách Európskych spoločenstiev. *Slovenská reč*, 57, 1992, s. 213–219.

RAU, L. – JACOBS, P. – ZERNIK, V.: Information extraktion and text summarization using linguistic knowledge acquisition. *Information Processing and Management*, 25, 1989, č. 4, s. 419–428.

SCHWARZ, C.: Content Based Text Handling. *Information Processing and Management*, 26, 1990, č. 2, s. 219–226.

Elena Krasnovská

DUCHOVNÁ PIESEŇ V SLOVNEJ ZÁSLOBE SLOVENČINY OD 17. STOROČIA

Problematike historického vývinu slovenčiny sa venovali viacerí jazykovedci (napr. J. Stanislav, E. Pauliny, R. Krajčovič, J. Doruľa, V. Blanár a i.). Skúmanie historických podmienok života Slovákov a ich jazyka ukazuje, že Slováci si neosvojovali cudzie jazyky (napr. češtinu), ale používali ich, prispôbovali si ich ako supľujúci dorozumievací prostriedok (Doruľa, 1977, s. 33). Mieru kultivovanosti slovenčiny v písomnostiach z predkodifikačného obdobia (najmä v 15. a 16. stor.) treba neanachronicky posudzovať aj s ohľadom na kultúrno-spoločenské javy a na existujúce normotvorné činitele.

R. Krajčovič (1962, s. 69) upozorňuje na nesprávnosť takého prístupu pri hodnotení jazyka (15.–17. stor.), pri ktorom by sa hľadala vyváženosť a stabilita všetkých jeho zložiek a neprihliadalo by sa pritom na to, že ide o jazyk, ktorého norma nebola podopretá kodifikáciou ani nijakými autoritatívnymi inštitúciami. Na základe podrobného rozboru administratívno-právnych textov južozápadoslovenskej proveniencie predkladá preto metodické požiadavky zisťovania miery kultivovanosti slovenčiny v starších textoch. V 17. stor. sa už písomnosti z Trnavy vyznačujú pevnými kontúrami zjednocovacieho procesu. Od 16. stor. Trnava (so záhorskou oblasťou) predstavovala centrum kultúrneho jazykového útvaru (Krajčovič, 1962, s. 99).

Treba upozorniť na to, že kultúrno-historický fakt ustanovenia Trnavy ako univerzitného centra (1635) a strediska protireformácie na začiatku 17. stor., resp. už v 16. stor. mal veľký vplyv aj na rozvoj kultivovanosti slovenčiny západoslovenského typu. O tom píše napr. aj I. Káfer (1962, s. 55–56), čerpajúc poznatky z monografie B. Varsika *Národnostný problém trnavskej univerzity* (1938). Základy rekatolizácie v domácom jazyku položil v Trnave vlastne už M. Oláh v r. 1536 a podľa I. Káfera (1962, s. 56) mohol na ne bezprostredne nadviazať aj P. Pázmaň, keď rekatolizáciu odporúčal šíriť v živom, ľudovom jazyku národa. Univerzitné prostredie Trnavy umožnilo vznik bohatej literárnej činnosti (napr. prekladových slovníkov, cirkevnej spisby a pod.). Arcibiskup P. Pázmaň podporil aj rozvoj mníšskych reholí, z ktorých sa potom najmä františkáni usilovali písať v reči ľudu (porov. napr. kázne P. Bajana, *Skladaná*, 1992, s. 73–82).

Konfesionálne aspekty pri používaní jazyka boli rozhodujúce pre používanie bibličtiny ako obradového jazyka a slovakizovanej češtiny ako jazyka spisby u evanjelikov a spočiatku slovakizovanej češtiny, neskôr kultúrnej západoslovenčiny u katolíkov (Paulíny, 1983; Doruľa, 1989).

Cirkev dovoľovala spev duchovných piesní spočiatku len pri neliturgických pobožnostiach. Odkedy sa liturgický spev v reformovaných cirkvách nahrádzal duchovnou piesňou, aj katolícka cirkev začala viac dozerat' na výber a tvorbu duchovných piesní (kancionálne piesne). Medzi ne sa často dostávali aj piesne iného pôvodu (pastorále, koledy). V štúdií A. Konečného a J. Lexmanna (1992, s. 171, citované podľa rukopisného diela J. Šátka *Musica sacra*) sa uvádza, že za kardinála Pázmaňa synoda v Trnave v roku 1629 spomína zvyk spievať ľudové spevy pred kázňou, po kázni a pri rozličných procesiách. Synoda preto nariadila farárom, aby sa spievali len tie piesne, ktoré schválil generálny vikár. Neskôr v roku 1638 trnavská synoda určila odborníkov, ktorí mali zozbierať zaužívané piesne a predložiť ich na schválenie. Zberateľskej práci sa s veľkým oduševnením venovali najmä jezuiti, čo viedlo k vydaniu spevníka *Cantus catholici* z roku 1655. V 18. stor. ešte viac stúpila aktivita zveľaďovania, zbierania a tvorby chrámových piesní, zachovalo sa veľa rukopisov, aj františkánskych, napr. práce františkána P. Paulína Bajana (*Konečný*, Lexmann, 1992, s. 170–171).

Duchovná pieseň v baroku mala za úlohu predkladať ľudu vieroučnú problematiku čo najpríjemnejším spôsobom (hudba, rýmované skladby lahodiace uchu, blízky, zrozumiteľný jazyk). Hoci sa cirkev spočiatku bránila pred nadmerným používaním emocionality v piesňach, neskôr uznala, že expresivita pomáha utvrdzovať vierouku. (V novších redakciách spevníkov alebo náboženských textov sa už odstraňuje nadbytočnosť deminutív, expresív staršieho typu, napr. *Panienka Mária* a pod.).

Z okruhu duchovnej piesne sme pre vypuklosť jazykových javov vybrali na porovnanie dve zbierky duchovných piesní *Cantus catholici*¹ autora B. Szölösiho z r. 1655 a františkánsku zbierku *Harmonia Pastoralis* a *Prosae pastorales*² z 18. stor.

¹ *Cantus catholici*. Pysne katholycke latinské y slowenské: nowe y starodawne, z kterymi krestiane w Pannoňgi na výročné swatky, slawnosti pry službe Božj a w ginem obzwlasstnem času s pobožnosti swé krestianské užiwagi autora B. Szölösiho z r. 1655. Zväzok fotokópií je uložený vo fototéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV pod signatúrou 2. 2.

² *Harmonia pastoralis, Prosae pastorales. Compositae et conscriptae a patro Claudiano Oestern. Solnac, 18. st.* Autorstvo zbierky sa pripisuje Klaudianovi Paschovi. L. Kačic však dokázal, že autorom zbierky bol J. Zrunek. Juraj Zrunek – autor *Harmonie pastoralis*? *Hudobný život*, 26, 1989, č. 26, s. 10. podľa: P. Paulín Baján OFM... Zväzok fotokópií je uložený v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV pod signatúrou 2. 249.

Pri rozvíjaní a udomácnovaní pastorálnych kolied dôležitú úlohu zohrala podpora katolíckej cirkvi. V súlade s tým stúpala aj obľuba betlehemských hier (Krekovičová, 1993, s. 162). Z chronologického hľadiska sa pastorálny typ vianočnej hudby na území dnešného Slovenska začal pestovať súbežne s okolitými stredoeurópskymi krajinami v prvých desaťročiach 18. stor. (Žilková, 1993, s. 141–147).

Z uvedených zbierok piesní sme na porovnanie vybrali texty piesní s vianočnou tematikou. Obsahová príbuznosť porovnávaných textov dovoľuje dokumentovať, ako sa piesňová tvorba s náboženskou tematikou mohla postupne zosvetšňovať, a teda aj jazykovo prispôbovať adresátovi (hoci zo 17. stor. nepoznáme konkrétne písomné dokumenty pastierskych piesní, kolied). Zbierku *Cantus*³ z roku 1655 sme vybrali na preskúmanie aj preto, lebo jej autor B. Szölőssi v úvode, napísanom po latincky a venovanom kanonikovi Jurajovi Soosovi, vyzdvihuje cyrilometodskú tradíciu a minulosť Slovákov. Možno tu teda predpokladať uvedomené úsilie poslovenčovať jazyk piesní. V zbierke *Cantus* je o narodení Ježiša Krista 36 piesní, v pastorálnej zbierke je 35 piesní. Kým v zbierke *Cantus* sa piesne s vianočnou tematikou pridržiavajú najmä biblických faktov o narodení Ježiša Krista, v pastorálnej zbierke sa narodenie Pána premieta cez prizmu každodenného života pastierov s vykreslením ich práce a zvykov. Forma piesní v *Cantus* je viac monologická, ospevujúca. V pastorálnej zbierke je viac piesní, ktoré majú dialogickú formu, aby obrazy mohli byť živšie, plastickejšie. Dialogická forma posúva pastierske spevy k dramatickému umeniu (ľudovému, porov. pašie). Pri dialógoch viac vyniká ľudový jazyk.

Medzi porovnávanými zbierkami je 100-ročný časový rozdiel. V jednej i v druhej zbierke možno cítiť pridržiavanie sa normy, pravda, v každej inej a inou mierou. V zbierke *Cantus* catholici ide o normu, v ktorej bolo dôležité vypúšťať typické české hláskoslovné prvky, tie sa mohli do textu dostať aj z českej predlohy (napr. Rozenplutov zborník piesní). V zborníku pastierskych piesní sa už dá zaznamenať cieľavedomé pridržanie sa normy kultúrnej západoslovenčiny, ktorá bola prítomná najmä od polovice 17. stor. v písomnostiach i v tlačiach a prakticky v 18. stor. už normovaná, napr. v dielach kamaldulských mníchov (slovník z r. 1763 a preklad Svätého Písma z r. 1757) a napokon uzavretá Bernolákovým dielom.

V zbierke *Cantus catholici*⁴ sa systémovo vynecháva české ř, ostáva však v lexikálnom prevzatí řka (34), namiesto ě je všade e, namiesto predpony nej- sa tu vyskytuje slovenská predpona naj-, *nagwyžšsy* (26), systematicky sa používa tvar akuzatívu plurálu mužských životných substantív -uw: *powołáme pastýruw, spewáruw*, na rozdiel

³ Podrobnejšie sa rozboru piesní v spevníku *Cantus catholici* venoval J. Vilikovský v citovanej štúdií zo zborníka Bratislava. J. Vilikovský porovnávaním textov piesní vylúčil možnosť preberania piesní z maďarskej predlohy. Za možné pramene alebo za predlohu spevníka *Cantus* autor štúdie predpokladá české zborníky piesní (Rozenplutov kancionál – 1601, Kancionál Hlohovský 1622) a ďalšie staršie zbierky duchovných piesní (porov. Vilikovský, J., c. d., s. 275–278).

⁴ J. Vilikovský sa v citovanej štúdií venoval jazykovej stránke textov piesní v zbierke *Cantus catholici*. Porovnal texty piesní s textami v zbierke *Citara sanctorum* a dokázal silné slovenčiacie tendencie v jazyku piesní v zbierke *Cantus catholici* (c. d., s. 296–305).

od češtiny (*pastýře*), vokativ sa používa s príponou *-a* pri feminínach (*perlička*), *l*-ové prídastie sa používa v slovenskej podobe. Sú tu slovenské lexikalizmy oproti českej predlohe piesní spoločných so zbierkou Cítara sanctorum: *pozre'te (wzere'te) na ta howádka* (27). Záměno *sa* sa často používa v slovenskej podobe.

Hláskoslovie v pastorálnej zbierke pastierskych spevov je výrazne slovenskejšie. Systémovo sa ani raz nevyskytuje hláska *ř*. Česká prehláska *a/e*: častejšie sú slovenské podoby *nezapominag* (40), *zawolag* (48), *jahničku* (92), *barana* (87), *dagte pozor* (84–85), *ze tia mame radi* (36), *ktery len lepssie tia obdary* (13), *bežali* (36), ale aj: *čekali* (11), *wssecek* (26), *meg se dobre* (26), *z nebe* (32), *beželi* (93), *do nebe* (32), aj také hybridné spojenia ako: *říze woniawa tuze* (84–85).

Synsémantické slová fnávajú český habit alebo sú české. Často sa používa častica *at'*: *at toto dytako* (60, 61), *at to ditie tak nekleká* (62–63). Vedľa seba na jednej strane je častica *at i nech*: *at sedagu gak barani* (52, 53), *a nech to w tanci ukazugu* (52–53), *osúchi, to nech pogme Dora, nech wezme Barbora masla* (84–85). V textoch sa vyskytuje aj česká častica *nechat'*: *nechat' sobe zahrizne* (19). V slovnej zásobe staršej slovenčiny sa častejšie vyskytuje staršia častica *nechaj* (kartotčka Historického slovníka slovenského jazyka). Najviac je doložené záměno *sa*, menej sa v textoch vyskytuje česká podoba *se*, napr. na s. 64, 65 je šesť ráz doložené *sa*, tri razy záměno *se*. Z lexikálnych slovakizmov možno upozorniť na sloveso *počúwage* (6), záměno *dačo* – *že sme sa nedowtípili dačo mu donist* (54–55). Skupina *-št-* sa v texte vyskytuje len ako západoslovenské (alebo moravské) *-šč-*: *ščasliwý* (82), *dug nám rok ščasnie začati* (75–76). Zaujímavá je podoba *jesle*, ktorá sa dôsledne vyskytuje v celej zbierke. Nie je vylúčené, že pisateľ tu rešpektoval „skultúrnenú“ podobu, pretože v Bernolákovom Slovári (s. 223) nachádzame podobu *jasle* opatrenú kvalifikátorom „vulg.“ a hviezdíčkou, čo v lexikografickom jazyku Bernolákovho Slovára značí, že toto slovo nepokladá za spisovné. A. Bernolák odporúča podobu *jesle*. V jazyku zbierky treba však predpokladať vplyv češtiny, ktorá mohla prameniť nielen z predlohy zbierky, lež i z pera pisára, ktorého jazykový prejav bol síce normovaný smerom k slovenčine, no treba ho vnímať ako slovakizovanú češtinu.

Pohľad na slovnú zásobu porovnávaných textov piesní zo sémantického hľadiska⁵ ukazuje 1. „zosvetšťovanie“ obsahovej stránky duchovnej piesne pomocou aktualizácie podávanej skutočnosti, 2. využívanie jazykových prostriedkov živej hovorenej reči na expresívnejšie zobrazenie podávanej skutočnosti. Okrem apelatívnej zložky slovnej zásoby porovnávaných textov si všímame i jej propriálnu časť. Jednotlivé sémantické okruhy dokumentujeme exemplifikáciami z obidvoch zbierok. Pri uvádzaní dokladov používame pre zbierky skrátené mená: Cantus, Pastorále, A, B⁶.

Na dokumentovanie určeného zámeru sme vybrali tieto sémantické okruhy: 1. Oslovenia narodeného Ježiša Krista jeho matkou Máriou. 2. Oslovenia a vzyvania

⁵ Lexikálnej a sémantickej stránke textov duchovných piesní sa J. Vilikovský nevenoval.

⁶ Zbierka pastierskych piesní obsahuje dve časti. Pri citácii v texte štúdie Harmonia pastoralis = Pastorále A, Prosaе pastorales = Pastorále B.

narodeneho Ježiša Krista ľudmi. 3. Oslovenia a vzájomné výzvy ľudí ako svedkov radostnej udalosti, výzvy na konkrétne oslavné činy a konkrétne činy ľudí, zamerané ako obeta na oslavu narodenia Ježiša Krista. 4. Chápanie, vysvetľovanie si tajomstva Božieho narodenia.

I. Apelatívna časť

1. Oslovenia narodeného Ježiša jeho matkou Máriou

Cantus: O, milý, o, sladký, o, Gežysy müg! O, detatko, o, Božstwý, plnes' medu sladkosti. Má sladkosti zrozená, žiwot mého žiwota. Spj, má růže premila, o, perlička predrahá. O, spj müg miły trüñe. O, spj, dobre pachole. Spj, mé a wssech spaseñy. O, radost má otcowska. O, synu müg a tatka. O, spj, twá spýwa matka. Slunce, oko wsse zeme. O, milý, o, sladký, o, Gežysy müg. Snad chcels giných spewáriw; powołáme pastýriw, neb nad gich neñi prwssých a w hlase čistotnegssých (34)⁷ Y panenka zmleného synka nam porodila... nyneg, nyneg, me detatko, nyneg pacholatko, tak mu spywala (22).

Pastorále A: Ach, neplač, neplač, neplač, me düe, ze negsi ničim prikrüte, ga sem chudička twoga matička, nemam perinki a zadneg plinki, ze bich te zawila, do ni powila. Ach, usni w tomto chliwecu, mug miły, krasni kwiećku, zawri očički a zloss rućički (82–83). Spi mug sínacku, male Paniatko..., spi, mala hrdličko, draha perličko, wgeter studeni, kozuscka neni (81–85).

2. Oslovenia a vzywania narodeného Ježiša ľudmi

Cantus: O, Pane, Boží beranku, Boha Otce miły synu (17). Kryste, nam narozeñý, bud tobě chwala od nas wzdawana (23). Hospodine – studnice dobroť (16). Kryste, prečiste Panny Synu, zdáwna žádaný (16). Spas nas, Kryste milý, nass Emmanueli (25). Tobe, Kryste, krali slawný, z čistě Panny narozeñý, budiž chwála wždycky wečnā (26). Wytag, králi nawyzssý, Pane Kryste Gežysy, narozeñý w tichosti (26). O, Pane nass, Gežysy, rač slisset hlasy nasse. Wytag, Kryste králi, twüg lid tebe chwali (27). Wytag, Pane, wytag. Wytagmež ho spolu wssychñy. Geden každy hlasem skýkñi (28). Gezu, dýte narozeñe z prečisté Panny Marye... neodlučug mne od sebe, ... ale prigni mne k sobe, nebs ty sam spaseñy me (29). Kryste, genž gsy swü mocý nás stworiti ráčil a pro nasse spaseñý narodit se ráčil (31). Degž nám pro twé narozeñý w dobremi zetwañý (19). O, preñesmyrna ssedrosti, prissels k nam, pln gsa milosti (21).

Pastorále A: Dari, ktere mame, ti tobe dawame, o, detatko, Gezulatko, ti taki primi nas na twug wečni salass (50–51). O, Gežissku, nass Panáčku, tobe služü chceme (78–79). K tobe sme pribehli, o, detatko premile, spanile Gezulátko, primi dar chudobni od chudobnich prisplostich walachu w a sluhuw twich (60–61). Kleknem pred nim na kolena, reknem Mesias, wüteg, Gezulatko male, pri nassim salassi, primi dari, te prosime, pozeñneg nas časne a po smrti otwor w nebi nam salasse gasne, dagdom, dagdom dagdom (66–67). Od tebe, Gežissku mali, učin bichme bili stali a tebe wzdi miłowali, nikde nehnewali, skrz twe swate narozeñi, at se nam to nepromeni, tak w tobe wsseci dufame, ze se nam to stane (70–71). Mi taki spoločne dnes, krestane, prichadzame k tobe, miły Pane, bichme ti offeri nasse dali (80–81). Witag, witag krali, pastiričku mali, na ti hori nasse, dolini, salasse, mi prosime tebe, primi nas do nebe (86–87). Ku düeti priklakli a gak znali, tak su ho witali, wüteg, králi, düe mali, prissli sme sem, sprosti pastusskowe, k tobe Bože, z wrchu w sprostáčkowe, ti si düe, ale Buch weliki (80–89). Priwitame ho tam słowami tima, witag nass krali, detatko mali, na hori nasse, k nam na salasse (93–94).

Pastorále B: O, beranku tichi, ktery snimass hrichi, my sme k tobie prissli, prid zas ty k nam, chcess-li, nehambi sa za nás, že sme lide hrissni (13). Smilug se nad wamy, chudobny pastýry, mi tebe witame pri nassem magiri, tobie prinassamo (!) ti walaske siry (13). Beranku tichi... prid k nam na hody, wina tobie dame, demikat, kapustu tobie pripravime (25). Gežissku, wssecek rostomily, guž se daleg ubirame (26–27). Diekugeme tobie, Gežissku mały, žes sa račil zgewit w tego masstali, wssak sme tia zdawna čekali (34). Ty sy tam welky pan a negwissy na neby... atbis ale o tom wiedel, že tia mame radi, urobime ti hostinu, tak my žena radi, prigdess k nam na hody, posediss sy s namy w Betlehemske hagi, danadom,

⁷ V zátvorkách za citovaným dokladom je uvedené číslo fotokópie zo zväzku fotokópií uložených v Jazykovednom ústave Ľ. Štúra SAV.

dagdom, danadam (36). Kadiš priggess suadi, Geizisski maly, nezapominaj nas tu chwili, za nasse wistupki doneseme hrussky a za nasse hrichi walaske orechy... a za wsseckj zlosti, mleko do sitosti (30).

3. Oslovenia a vzájomné výzvy ľudí ako svedkov radostnej udalosti, výzvy na konkrétne obetné a oslavné činy

Cantus: poslušajme swaté rečj Geho (18). Chwálmež Boha na wýsosti w této radostné slawnosti (19). Podekugmež wssychny spolu Pánu Bohu mocnému, kteryž se narodyl. Bud Bohu chwála na wýsosti (19). Radug se tomu každý wěrný, komu Bůh poprál dočekati, we zdrawý ten hod pamatowatj (20). Patrmež na mlád'atko ležýce w gesličkách, ... slawný swátek ctíme... weselým hlasem spýwagme, narozeňj pamatugme (21). Wolek, osel... tak mu rýkali: král náss, ležý mezy nami, protož y mi, rozumně stworeňj, tak ho wytagme, gehu slawne narozeňj ctíme y také chwálme (22). Spýwagmež wssychny wesele. chwálýc swého Spasytele... djwný twůg nerozum bude, když t'e howado predegde, k tomu králi angelskému, richle se utečme k němu, nebud' howada hlupegssy, nad pohana poslednegssý, abys ty měň chwalil Krysta (24). Klanegme se teč gemu, Stworiteli swému (25). Mětež radost nowu, ženi, muži, mladency y panny, wssem se wám narodil Gezišs Pán z žiwota čistě Panny (25). Wzhůru, wzhůru krestiané, wstaňte, neprodýwag'e, tak yako nebesstiané, k nemu se pryznáwag'e, pozrete... na tá nemá howádka, yak byli w tu chwýli pilný swého knýžatka, wíl tupý a hlupj osel, ta nebožatka, y my se také magme k Panu narozenému, gey srdečne wytagme... pegýc gehu gměnu luměny, huslemy, na harffu y regali, cymbali, pyssteli, bubny y na pedali, plesagme a hragme ke ct'i nowému králi. Y wy teč male dýtkj pochwaltež toho Pana, neb on teč gest maličky, magtež ho za haymana. Yak z nassych, tak z wassych wst chce on chwálen býti (27). Wytagmež ho spolu wssychňj, gedem každý hlasem skrykňi, wytag, Pane, wytag (28). Protož budmež weselý wssychňj w Pánu, spýwagýc, spýwagýc chwału (29). A protož plesagme, wssychny se radlůgme, pacholátku, nemluwnátku spýwagme (30). Weselme se, cžlowek gest wykupen, radugme se (33). Protož my zde na zemi, wzdagmež chwału gemu ze wssemi angeli, wzdagmež chwału gemu (34). Spýwagmež wssychni wesele Krystu Synu Marye, plesagmež Spasyteli nassemu w gesličkách. Wesel se dnes lid krestianský, neb Spasytel sweta z čistě Panny se narodil. Spýwagte, plesajte, radugme se, weselme se společne (36).

Pastorále A: Kubo stari, hore stawag, na guhasse tam zawolag, tak gest bačo, ginač neni, ... werní bratře nemesskagme, do Betlema pospichagme, hrudu sira sebi wemzi a pospolu tam zabehnime (48-49). Hore, hore pasuisskowe, bezte, diite priwitagte, dari hogne gemu dagte. Čo guhassi robiite, že sa dluho bawite, pri Bohu, gak len stanu, wssechne wam kosti polamu (50-51). No sa wsseci berme, dari sebu nesme, no sa wsseci berme, dari sebu nesme k Gezišskowi mlačkowi (50-51). Podme, podme, nemesskagme, k nemu sa dostawme, kolače poberme, ktere sme si wistuzili w stareg hospode (78-79). Do lesa, do hori walasi, snad hori w tom nassim salassi. Tego noci nemesskagme, do Betlema pospichagme... muziku walasku máme, tam mu weselo zahrame... na fugaru, na huslice, na pisscalku, Melichar i Kasper taki weselo budu piskati... k tomu i drizi walasi, cokolwek robi w salassi, nech to w tanci ukazugu, Gezišskowi prezentugu... no sa do skóku walasi, kdo muže, nech sa zatoči, hop, hop chlapci hore-dolu, gedem za druhim pospolu, ga bača stari za wami, konec urobim hupkami (52-53). Dnes techdi wsseci sa zberme a dari nasse poberme... ga, bača weznem dwa zbani diieti tomu smetani... dwa walaske dobre siri... ga, Michal z meho salasse pohančeneg kasse, ... ga, Mueg medu sladkeho weznem do zbana welkeho, suchich sliwek a orechu, ssak ich dosti mam pod strechu... g'. Liikač, walach s Podoli, wemem mu kameneg soli, trochu muki, tri wagička uwari gemu mamička, ga, Turiko, weznem gahničku (54-55). Stawagte pastusskowe z walaske posteie (58-59). Stan, Kubo, čemuže tak twrdo spiss (60-61). Ondreg a Missko, hned bezte frissko, ohen skladagte, diite zhiwagte (62-63). Ti wezmi barana, si bohati, mozzess mu gahničku k nemu dati (60-61). Wem, Guro, barana, zabi ho hned zrana, dag mu ze dwa sirce, ga mu dam žinčice (62-63). Čug, bratře mug, Guro... a ti, Andrass, fugaru mass, na ni wiskag, weselo hrag (62-63). Gog, bratrowe mili... do Betlema bezme, abichme wideli w chliwecku chat nim Gozefa stareho a sinačka z Panni tam narozeneho (64-65). Powstanie techdi z chitrosti, bezte z ochotnosti, srdce gemu obetugte (66-67). Mi ich nasledugme a Bohu dekugme, že dal sweho sina (68-69). Wi pastusskowe... s tego srdečne maličko wdecte mu date. Ten Gozeff stari od was ti dari hned prime (74-75). Palko, kozla rohateho, k tomu sira walaskeho a ti, Jano, brachu, wezmess korec hrachu, zabehnete do maira s tim welikim kossem, nech mairka da do neho, cokolwek nagde dobreho, spolu ho wezmete a tam ponessite (84-85). K horam, ti Michale stari, wezmess twoge kari, do nich sobe lahness, konika zaprahness a kdiss tam pogedess, sina sebi wezmess, bi sa hned w mladosti učil ass k starosti Bohu slůžit, po niom tůžit (81-82). Ze spani guhási hore postawagte, co sa toto w noci robi, počtówagte (80). Ach, mug mili Ganicku, bratricku, schůme sa, zberme sa a bežme pospolu k diieti temu, co mame, zeberme a nesme gemu (93-94).

Pastorále B: *Wězileg ge pulnocy, wstawagc pospolu, at możeme dojít do dnia k Betlehemu* (11). *Protož gemu diekugme, na nioho sa skladagme, který hrussek, ... nechaj sobie zahrizne* (19). *Hore pastirowe, do Betlema biežte ... dari sebu berte* (32).

4. Chápanie, vysvetľovanie si tajomstva Božieho narodenia

Cantus: *O, Synu gednorozeny, Gezu Kryste narozeny z Marye prečystey Panny, yakož vložil Duch swaty* (17). *Detatko se narodilo, genž wssecek swet potessilo, spůsob lidsky na se wzalo, słowo Otce neywyžsšyho, ... skrz poselstwy Gabriele počala Panna w żywote* (19). *Krystus, Syn Boží narodil gse nyňi z żywota panenskeho ... žadost prorokůw prwnych swatých otcůw Bůh Otec splnil mñle* (20). *Panna Syna počala, krale angelskeho, pannenstwy nezrussila, swetu poslužila* (24). *Wssem wec diwná, neslychaná, kterak Panna vslechtila Boha porodiwsy, stawu nezrussywssy, pannu zustala* (25). *Narodil se Syn Boží z čisteho żywota* (26). *Tys to semeno ženske, genž zrušil latj diabelské* (27). *Cžým gest bylo, tym zustalo. To dyt'e, słowo Otcowo. Cžým nebylo, tym se stalo, byt tak na weky trwalo. Tak, že giž w gedné osobě Bůh gest a člověk, to obe* (28). *Narodil se Syn Boží z prečisté pannenky gakžto lilium z růže. Matka tato gest dcéra, otec ten Syn gest. Kdo slýchaj diwy také. Bůh nam narozen gest. Sluhu gestit' y Panem* (31). *Plod brycha sweho zrodila a pannenstwy nezrušsyla* (35).

Pastorále A: *Co wam powim, ten kdo matku stworil, mezi wolom, oslem, z matki se narodil, ktera wzdi poslussna otcí cera bila, ta w chatrnim chlewe otca porodila* (64–65). *Gog, Michalku milí, to wec možna není, abí sa tam stalo take narození, ze bi cera otca mohla poroditi a panenstwi swoge přitom nestatiti* (64–65).

Pastorále B: *Pastiry, nowiňy pocžugte: porodila Panenka ..., kiereho čekali a od wieku žadali, dnes sa wam guz narodil* (8). *Procz pak ses Gežissku, kwiteczku tak welmy ponižil, že sy spůsob služebnika za nas wziti minil* (18).

II. Propriálna časť

Inventár krstných mien v porovnávaných zbierkach zodpovedá charakteru textov. V Cantus catholici dokazujú aj krstné mená pomerne prísnu ideovú spätosť textov s biblickou predlohou. V zbierke pastierskych piesní je doložený inventár krstných mien, ktoré fungovali v živej pomenúvacej sústave ľudu. Expresívne ladenie pastierskych spevov poznačilo aj jazykovú stránku krstných mien (hypokoristická, deminutívna, domácka podoba). Krstné mená v zbierke pastierskych spevov (v súvislosti s opisovaným prostredím) sú výrazne poznačené valaskou kolonizáciou. Pozoruhodné je, že kým v jazykovej forme mena *Ježiš* býva implicitne vyjadrený láskavý postoj pomenúvateľa (*Jezulátko, Ježiško, Jezul'a* a pod.), krstné meno *Mária* ostáva v skúmaných textoch v základnej nepríznakovej podobe (expresivita sa vyjadruje len v určujúcom člene v spojeniach s krstným menom *Mária*, napr. *matička, panenka* a pod.).

1. Podoby mena Ježiša Krista

Cantus: *Pane Kryste* (16), *Pane Kryste (Králi)* (19), *Krystus* (20), *Pán Krystus, Pána Krysta* (22), *Krystus Pán (Kryste), Krysta, Kryste* (23), *Gezu Krysta, Kryste* (24), *Krysta* (25), *Gezu Krysta, Kryste, Pane Kryste Gezyssy* (25), *Gežysy, Kryste Králi* (28), *Kryste Pane Králi* (29), *Gezu* (29), *Pan Gezyss* (32), *Krystus Pan* (33). *Gezyssy mŕg* (34), *Pane Kryste* (35).

Pastorále A: *Gezisskowi, Gezulatko* (50–51), *Gezisskowi* (78–79), *Gezisskowi* (52–53), *Gezisska* (54–55), *Gezulátko* (60–61), *Gezisskowi* (62–63), *Gezisska* (62–63), *Gezulátko* (66–67), *Gezissku mali* (70–71), *Gezisskowi, Gezissku* (84–85), *Gezissku* (88–89).

Pastorále B: *Gezissku malemu* (12), *Gezissy* (14), *Gezissku* (18), *Gezissku* (21–22), *Gezissku* (44).

Z iných krstných mien (okrem *Mária, Jozef*) sa v zbierke Cantus vyskytujú najmä staré biblické mená: *Sabaoth* (19), *Herodes* (19), *Emanuel* (26), *Adam*, *Augustus* (27), *Abraham* (28), *Izayass* (28), *Jan Krstiteľ* (28), *Dawyd* (28), *Moyžiš* (28), *Gabriel* (32), *Ezechyel* (33).

V zbierke pastierskych spevov sa aj pod vplyvom dialogickej formy stretávame s bohatým inventárom krstných mužských, ale i ženských mien. Zo ženských krstných mien sa v texte vyskytujú iba *Barbora* (84–85), *Beta* (84–85), *Dora* (84–85). Niektoré dvojčlenné mená predstavujú fungovanie živej ľudovej pomenovacej sústavy, živých charakterizačných mien: *Martin Bezubi*, *Lukač Mali*, *Kubo Bagusati* a pod. Živá forma hovorenej reči, používaná v pastierskych spevoch, sa odrazila aj vo variantných hypokoristických podobách mien:

Adame (52–53), *Adam* (52–53), *Andrass* (62–63), *Bariek* (88–89), *Barto* (62–63), *Bartolomeg* (62–63), *Blassek* (91–92), *Blassku* (81–85), *Danissku* (52–53), *Danko* (88–89), *Demeter* (52–53), *Fabian* (54–55), *Filipe* (66–67), *Gano Hrubí* (52–53), *Gane* (62–63), *Ganičku* (93–94), *Jano* (84–85), *Janičku* (93–94), *Gura* (60–61), *Guričko* (60–61), *Guričku* (60–61), *Gurko* (62–63), *Isstwane* (52–53), *Isstwanek* (86–87), *Kasper* (52–53), *Kristian* (54–55), *Kubičku* (60–61), *Kubo* (60–61, 66–67), *Kubo Bagusati* (91–92), *Kubo-Kubičku* (93–94), *Lukač, walach s Podolí* (54–55), *Lukač Mali* (88–89), *Marek Hrubí* (88–89), *Mateg* (54–55), *Melichar* (86–87, 52–53), *Martin Bezubi* (88–89), *Martin* (54–55), *Michal* (54–55), *Michal Chromi* (88–89), *Missko* (62–63), *Ondreg* (62–63), *Ondreg Kagdoss* (86–87), *Palko* (84–85, 86–87, 88–89), *Peter* (54–55, 88–89), *Sebastian* (54–55), *Ssimek* (88–89), *Tomas* (52–53), *Wassek* (91–92), *Wassko* (52–53), *Wassku* (84–85).

Záver. Porovnávaním lexiky dvoch vybratých textov duchovnej piesne sa ukázalo, ako sa slovenčina od 17. stor. v písanom prejave postupne uberala vlastným vývojom smerom ku kultivovanému jazyku. Napriek tomu, že pri práci so staršími textami treba mať na zreteli zásady „pisárskeho úzu“, možno aj z textov porovnávaných zbierok piesní vidieť, aká bola skutočná podoba hovorenej slovenčiny. Jazyková úroveň textov z 18. stor. býva často blízka hovorenej reči (porov. napr. Krasnovská, 1982), hoci poznáme aj zo starších období texty, ktoré majú ako celok slovenský jazykový charakter, odrážajú hovorenú slovenčinu (Doruľa, 1993, s. 69).

Existencia slovenčiny ako jazyka s vlastným vnútorným vývinom a štruktúrou na všetkých plánoch jazyka (hláskoslovie, gramatické javy i syntax) sa dobre potvrdzuje najmä v textoch, ktoré dokumentujú živý hovorový jazyk. Za také možno pokladať najmä pastierske piesne, ktoré síce nie sú celkom ľudové, sú to ponášky, napodobeniny skutočne spievaných kolied a pastierskych spevov, no hodnotné je, že ich autor (alebo zberateľ) chcel byť čo najautentickejší nielen v hudobnom ľudovom prejave (porov. Rybarič, 1984, s. 105–106), ale i v jazyku. Dokazujú to aj kontexty, v ktorých sú doložené slovné spojenia a frázy známe v ľudovom jazyku dodnes:

nečudował bich sa ga (50–51), *cżistu prawdu mate* (48–51), *čo, juthasi, robite, że sa dluho bawite, pri Bohu, gak stanu, wssechne kosti wam polamu* (50–51), *čo tu biwam, nepočul sem tego hlasu* (80–81), *ze sme chudobni, za nic nas magu* (82–83), *ga, Michal, gesli bude potrzeba, weznem mu zineho chleba* (54–55), *mi sme sa nazdali, że zahineme* (60–61), *gog, Michalku mili, nedrž nas na reči* (64–65), *magte hotowe gądy* (74–75), *nech bez tweg wule gedem klas nezhine, ani z hlawi wlas* (75–76), *wssechno mu to dagme, co w salassi mame* (84–85), *bi sa co nestalo, zleho nepridalo* (84–85), *ga si tak dumam, że snad prissel k nam* (93–94), *wer mne, gako mnie walacha widiss tu stati* (93–94).

Pre skúmanie historickej slovnej zásoby a jej zákonitostí majú osobitnú hodnotu texty, ktoré obsahujú najmä priamu reč prostých ľudí (v administratívno-právnych textoch to bývajú súdne výpovede svedkov, v náboženských pamiatkach napr. texty duchovnej piesne ľudového typu, napr. kolied), teda najmä texty s expresívnym ladením, tak ako sme sa to usilovali ukázať na slovnej zásobe vybraných jazykových pamiatok z oblasti duchovnej piesne.

Literatúra

- BERNOLÁK, A.: Slovník Slowenský, Česko-Latinský-Německo-Uherský. Budín 1825–1827. 1. zv.
DORULA, J.: Slováci v dejinách jazykových vzťahov. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1977. 134 s.
DORULA, J.: Gavlovičov jazyk v dobovom kontexte. In: Hugolín Gavlovič v dejinách slovenskej kultúry. Zostavil I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1989, s. 159–171.
DORULA, J.: Tri kapitoly zo života slov. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1993. 151 s.
KÁFER, I.: K dejinám slovenskej predbernolákovskej literatúry a jazyka. In: Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Roč. 14. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 55–67.
KONEČNÝ, A. – LEXMANN, J.: Poznámky k liturgickej stránke Bajanových piesní v Jednotnom katolíckom spevníku. In: P. Paulín Bajan OFM a slovenská hudba, literatúra, jazyk v 18. storočí. Red. L. Kačic. Bratislava, Serafín 1992, s. 170–174.
KRAJČOVIČ, R.: K problematike formovania kultúrnej západoslovenčiny. In: Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Roč. 14. Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 67–101.
KRASNOVSKÁ, E.: O jazyku tzv. kurensov z rokov 1784–1790. In: Jazykovedné štúdie. 17. Red. Š. Peciar. Bratislava, Veda 1982, s. 39–59.
KREKOVIČOVÁ, E.: Etnoidentifikačné stereotypy a mechanizmy ich formovania v regióne strednej Európy (na príklade slovenských pastierskych piesní). Slavica Slovaca, 28, 1993, s. 158–164.
PAULINY, E.: Dejiny spisovnej slovenčiny od začiatkov po súčasnosť. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 248 s.
RYBARIČ, R.: Dejiny hudobnej kultúry na Slovensku. I. Bratislava, Opus 1984. 231 s.
SKLADANÁ, J.: Jazyk kázni Paulína Bajana. In: P. Paulín Bajan OFM a slovenská hudba, literatúra a jazyk v 18. storočí. Red. L. Kačic. Bratislava, Serafín 1992, s. 73–82.
VILKOVSKÝ, J.: Cantus Catholici. Bratislava – časopis pro výskum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Vydáva Učená spoločnosť Šafaříkova. Poř. J. P. Babor, v. Klecanda, K. Vlašková. Roč. IX, 1935, čís. 1–2, s. 269–306.
ŽILKOVÁ, A.: K problematike pastorely na Slovensku. In: P. Paulín Bajan OFM a slovenská hudba, literatúra a jazyk v 18. storočí. Red. L. Kačic. Bratislava, Serafín 1992, s. 141–149.

Ľubor Králik

SLOVENSKÝ GEOGRAFICKÝ TERMÍN *MOĽVA*

1. Pri charakteristike slovenských geografických termínov označujúcich zvýšené tvary terénu upozornil M. Majtán (1992, s. 44–45, 48; 1993, s. 132–133) na výraz *moľva*, ktorým sa pomenúvajú piesočnaté pahorky, duny (porov. aj Encyklopédia Slovenska I, heslo *duny*; Encyklopédia Slovenska III, heslo *moľvy*). Výraz *moľva* je

doložený v slovenskej historickej toponymii a vyskytuje sa v slovenských chotárných názvoch (M. Majtán uvádza doklady z oblasti Východoslovenskej nížiny, najmä z okresov Trebišov a Michalovce, ďalej z okresov Senica, Trenčín, Trnava, Galanta na západnom Slovensku a z okresu Prievidza na strednom Slovensku), ako apelaatívum nie je však v slovenskej slovnej zásobe známy.

2. Podľa údajov M. Majtána slovu *molva* doteraz venovali pozornosť V. Šmilauer, J. Stanislav a autori maďarského historicko-etymologického slovníka (1967–1974). V. Šmilauer (1932) uvedený výraz uvádza v podobe *moľva* ako maďarské slovo s významom „rákosím porostlá bažina“, cituje vetu zo zborníka o histórii Zemplínskej stolice: „Ze zatopené krajiny vyčnivaly jen písčné pahorky, v nářečí Sárközu zvané molyva.“ Maďarský historicko-etymologický slovník II (s. 946) obsahuje slovo *molva* s významami „Morast, Sumpf“, „bewaldete Sandinsel“ ako samostatné heslo: podľa autorov slovníka nie je etymológia tohto výrazu známa, a keďže je to nárečové slovo, môže ísť o novšie prevzatie. Ako slovanské prevzatie (z kontextu možno usudzovať, že zo slovenčiny) hodnotí uvedené maďarské slovo J. Stanislav (1948), ktorý zároveň slovenské názvy typu *Molva* porovnáva so srbsko-chorvátskymi názvami *Molve*, *Molvenske Grede*, *Molvice*, ďalej s ruským názvom *Molvoityc* a s ruskými osobnými menami *Molva*, *Molvianin*. Na základe inoslovanských paralel slovenského výrazu *molva*, uvedených J. Stanislavom, možno usudzovať, že je to domáce, slovanské slovo (vzhľadom na existenciu paralel vo východo- i južnoslovenskej oblasti je pravdepodobné, že ide o slovo zachované z praslovanského obdobia); J. Stanislav však neuvádza etymologický výklad, ktorý by objasnil slovo *molva* na pozadí slovanskej slovnej zásoby.

M. Majtán (1992, s. 44) upozornil, že P. Skok (II, s. 452) v hesle *moliti*₂ (ide o sloveso zachované iba v prefixálnych odvodeninách *izmoliti se* „ukázať sa“, *pomoliti* „ukázať“ a i.) porovnáva tento výraz okrem iného s albánskym *mal* „hora“. Vzhľadom na formálnu i sémantickú blízkosť slov *molva* a *mal* by teda bolo možné pokladať slovenský výraz *molva* za odvodený od uvedeného koreňa *mol-* a hodnotiť ho ako príbuzný s albánskym *mal* „hora“.

O. N. Trubačov (1983, s. 49) rekonštruje ako súčasť praslovanskej slovnej zásoby sloveso **jъzmoliti*, ktorého kontinuantmi sú srbsko-chorv. *izmoliti* „vysunúť, vystrčiť, ukázať“, ako aj ruské cirkevnoslovanské *izmъliti* „týčiť sa, čniť“ (význam nie je istý), *izmъlěti* „vyčnievať, trčať“. Tieto výrazy sú podľa O. N. Trubačova príbuzné s gréckym *molein* „prichádzať“ (tak aj P. Skok), *mellō* „mám v úmysle“; k možnosti príbuzenstva s albánskym *mal* „hora“, tráckym **malua* „breh“ (zachovaným v názve provincie *Dacia maluensis*, v latinčine uvádzanom aj ako *Dacia ripensis*), lotyšským *mala* „zem“ sa autor stavia skepticky, keďže tieto výrazy môžu byť príbuzné s praslov. **melti* (z dostupnej literatúry o albánskom *mal* porov. Russu, 1970).

Hoci uvedení autori neuvádzajú slovenské kontinuanty analyzovaného praslov. **mol-*, nie je vylúčené, že takéto kontinuanty existujú: je možné, že jedným z nich je práve slovo *molva*. Pri úvahách na túto tému je vhodné upozorniť na uvedené ruské cirkevnoslovanské *izmъlěti* s významom „vyčnievať, trčať“, ktoré uvádza Trubačov: slovo *molva* označuje zvýšený tvar terénu (porov. doklad *in monticulo*

Moluwa nomine 1214/1384 – Majtán, 1992, s. 44) a pomenovania zvýšených tvarov bývajú často motivované príznakom „byť vysoký, týčiť sa atď.“ (porov. Nevskaja, 1977, s. 137). Ako protiargument tu však možno uviesť, že význam „vyčnievať, trčať“ pravdepodobne nie je pôvodným významom uvedeného koreňa **mol-*: na základe sémantiky príbuzných gréckych výrazov sa zdá, že prvotným významom tu bol skôr význam pohybu; na jeho pozadí možno význam „vyčnievať, trčať“ hodnotiť ako sekundárny (t. j. „vysunúť, vytiahnuť“ > „byť vysunutý, vytiahnutý, vyčnievať, trčať“). Z hľadiska sémantickej typológie však príznak pohybu nepatrí medzi štandardné príznaky, ktorými bývajú motivované označenia vyvýšení (porov. Nevskaja, 1977, s. 137–149). V dostupných syntetických prácach z oblasti geografickej terminológie slovanských jazykov (Schütz, 1957; Nitsche, 1964; Tolstoj, 1969; Maľko, 1974; Murzajev, 1984) sa nám nepodarilo zistiť výrazy, ktoré by sa hodnotili ako derivované od uvedeného koreňa **mol-* ako príbuzné so srbsko-chorv. *izmoliti se*, *pomoliti* atď.

Prijat' predpoklad príbuznosti slova *mol'va* so srbsko-chorv. *izmoliti* atď. teda znamená uznať izolovanosť slova *mol'va* z hľadiska sémantickej typológie i jeho začlenenosti do slovanskej slovnej zásoby. Preto pokladáme za potrebné hľadať pre výklad slova *mol'va* „ekonomickejšie riešenie“ (porov. Szemerényi, 1967, s. 9, 12).

3. Okrem slova *mol'va* je zo slovenčiny známe aj ďalšie označenie piesočnatých pahorkov, dún – *hrúd*, ktorým sa pomenúvajú takéto pahorky v povodí rieky Moravy (porov. Majtán, 1971; hrúdy poeticky opísal slovenský archeológ Š. Janšák, 1966). Slovo *hrúd* je kontinuantom praslov. **grǫdz*, ktoré pravdepodobne súvisí s praslov. **gręda* „vyvýšenina“ (tento výraz sa dáva aj do súvislosti s praslov. **gręda* „tyč, brvno“ – problematiku novšie spracúva L. V. Aniščenko [1989], doklady uvádzame z jeho práce). Uvedené výrazy sa pokladajú za odvodené od ide. **ghrendh-* „trieť, drviť“ (tak už Machek, 1968, s. 186, s. v. *hrúd*), L. V. Aniščenko (1989, s. 105–106) rekonštruuje sémantickú evolúciu praslov. **gręda* takto: ide. **ghrendh-* „trieť, drviť, rozdrobovať“ (porov. angl. *to grind* „drviť“) > „niečo rozdrobené, rozdrvené“ > „drobné kamene, štrk, piesok“ (nem. *Grand* „piesok, hrubý piesok“, srbsko-chorv. *greda* „drobné kamene, štrk“) s ďalším vývinom v smere ukr. *hriada* „plytčina v rieke, ktorá sa vytvorila z piesku, štrku, naneseného vodou“, srbsko-chorv. *greda* „vyvýšený pás zeme, nezaplavovaný vodou“, rus. *griada* „suchá zem uprostred močiar“, „vyvýšenina“ (o rozdieloch v sémantike porov. nižšie); vzhľadom na predpokladanú príbuznosť praslov. **grǫdz* a **gręda* sem možno zo sémantického hľadiska zaradiť aj slovenské *hrúd*.

Slovo *hrúd* je z etymologického hľadiska motivované príznakom „trieť, drviť, rozdrobovať“. Keďže slová *hrúd* a *mol'va* sú synonymá označujúce rovnaký denotát¹ môžeme predpokladať, že majú aj rovnakú sémantickú motiváciu. Z toho vyplýva, že aj slovo *mol'va* môže byť motivované príznakom typu „trieť, drviť, rozdrobovať“, t. j. môže byť odvodené od koreňa s uvedeným významom. Za takýto koreň pokladáme indoeurópsko-slovanský koreň **mel-* : **mol-* : **ml-* s pôvodným významom „rozdrobovať, drviť, biť“ (porov. Pokorný, 1959; sem patrí aj praslov. **mel-ti* „mliť“). V prospech tohto predpokladu možno uviesť, že od koreňa **mel-* : **mol-* : **ml-* sú derivované označenia piesku či piesočnatých prírodných objektov ako napr.

¹ Z hľadiska významovej blízkosti porov. aj vyššie uvedený srbsko-chorv. názov *Mohavské Grede*.

staročeské *měl*, litovské *smėlys*, gótske *malma* „piesok“ (porov. Machek, 1968, s. 358–359, s. v. *měl*). V slovenčine sa deštrukčná činnosť vody označuje ako *vymieľanie* či *podomieľanie*, jej výsledkami sú *výmole* a *podmole*; piesočnatý nános sa označuje aj ako *námel* (Slovník slovenského jazyka II, 1960). Rovnakú sémantickú motiváciu má aj české *mělčina* „pobrežná plytčina“, ktoré sa vysvetľuje ako „jemný písek, jeho ložisko v řece, a poněvadž to se ukládá na místě slabého proudu a dosahuje až skoro k hladině vody, vytváří právě mělčinu“ (Machek, 1968, s. 359, s. v. *mělký*).

Takéto plytčiny vznikajú postupným navrstvovaním piesku pod vodou vo vertikálnom smere, preto ich možno pokladať za zvýšené tvary terénu pod vodou (porov. Nevskaja, 1977, s. 157, 189). Z hľadiska sémantickej typológie sa pri názvoch terénnych nerovností rozlišujú názvy tvarov terénu pod vodou a názvy tvarov zemského terénu; táto opozícia sa však môže neutralizovať a jedným výrazom, resp. rôznymi derivátmi od jedného koreňa sa môžu označovať terénne tvary pod vodou i na zemi (tamže, aj s ďalšou literatúrou a s príkladmi z baltských jazykov; porov. aj rozdiely v sémantike vyššie uvedených kontinuantov praslov. **gręda*). Preto možno predpokladať, že derivátom od koreňa **mel-* : **mol-* : **ml-* možno okrem plytčín či nánosov (*mělčina*, *námel*) označiť aj piesočnatý zvýšený tvar zemského terénu (porov. z typologického hľadiska napr. polysémantické litovské *nieva*, ktoré má okrem iného významy „piesočnatá plytčina vo vode“ i „piesočná duna“ – Nevskaja, 1977, s. 78).

4. Slovo *mol'va* teda pokladáme za odvodené od koreňa **mel-* : **mol-* : **ml-* a za príbuzné so slovami *mliet*, *výmol*, *námel*. Takáto charakteristika slova *mol'va* však zatiaľ zostáva na úrovni tzv. koreňovej etymológie, uvedené slovo *mol'va* je potrebné objasniť aj zo slovotvorného hľadiska.

Reflexom koreňa **mel-* : **mol-* : **ml-* v slove *mol'va* je pravdepodobne segment *mol-*, po jeho vyčlenení získavame segment *-va*, ktorý môžeme zrejme pokladať za kontinuant starého derivačného sufiku **-vo/*-va* (bližšie Vondrák, 1906; pomocou sufiku **-va* sú derivované slová *deva*, *hlava*, *hriva*, *jazva*, *krava*, *mrva*, *pleva* atď.). Na tomto mieste je však potrebné zdôrazniť hláskoslovný aspekt etymologickej rekonštrukcie: sufix **-va*, resp. **-v-* (*-a* je pôvodný tematický vokál) nemôže byť v slove *mol'va* pripojený priamo ku koreňu *mol-*, pretože z formácie **mol-y-a* by počas metatézy likvid musela v praslovanskom východisku slovenčiny vzniknúť forma *mlava*². Z hľadiska zákonitostí praslovanského fonetického vývoja treba predpokladať, že medzi koreňom **mol-* a sufixom **-v-* existoval určitý komponent, ktorý bránil uskutočneniu metatézy a neskôr zanikol. Je nepochybné, že išlo o jerový vokál: pôvodná forma slova *mol'va* musela teda byť **mol'zva* alebo **mol'zva*.

Z formy **mol'zva* by po zániku jeru musela vzniknúť forma *molva*. Táto forma je skutočne známa na západnom Slovensku, na jej pozadí však nemožno uspokojivo vysvetliť vznik východoslovenskej formy *mol'va* s mäkkým *l'*. Zdá sa však, že realnejší

² Nepatrí sem slovenské hydronymum **Mlava* > *Blava*, poľ. *Mława*, chorv. *Mlava* (praslov. **ml-ava*; Ondruš, 1992).

je opačný predpoklad: pôvodnejšia je zrejme forma **molъva*, z ktorej po zániku jeru vzniklo *mol'va*. V spoluhláskovej skupine -l'v- by sme mohli očakávať depalatalizáciu mäkkého konsonantu pred tvrdým konsonantom, tá sa však pred labiálami uskutočňovala nedôsledne (Pauliny, 1963, s. 94), porov. zachovanie mäkkého konsonantu v prípadoch *t'ma*, *c'ma*, *svaď'ba*, *svadzba* oproti jeho depalatalizácii vo formách *tma*, *svadba* (praslov. **tьma*, **svatъba*). Mäkké l' v slove *mol'va* teda mohlo zostať na východnom Slovensku zachované; západoslovenské formy s tvrdým l mohli vzniknúť už v dôsledku uvedenej depalatalizácie, ale aj neskôr v dôsledku zániku fonologickej opozície l – l'. Keďže z formy **molъva* vieme odvodiť formy *mol'va* i *molva*, formu **molъva* pokladáme za pôvodnú.

Pri predpoklade pôvodnosti formy **molъva* vznikajú určité ťažkosti pri výklade ruských foriem, kde by sme očakávali zachovanie mäkkého l'. Ruské formy so začiatočným *molv-* však môžu byť reflexmi pôvodnej *l'-kmeňovej* formácie **moly*, gen. sg. **molъve* (tento predpoklad môže platiť aj pre západoslovenské *molva*); taktiež nie je vylúčené, že v prípade osobného mena *Molvianin* ide o činiteľské meno na **-ěninъ*, **-janinъ*, motivované charakteristickou činnosťou (porov. Trubačov, 1982, s. 12) a súvisiace so slovesom dicendi *molvit'*.

5. Ako však interpretovať formu **molъva* zo slovotvorného hľadiska? „Počínajúc už praslovanským obdobím charakteristickou zvláštnosťou vývinu slovanskej mennej sufixálnej slovotvorby je prechod od bezprostredného spájania konsonantických sufixov s odvodzovacím koreňom k spájaniu sprostredkovanému, tematickému“ konštatuje Ž. Ž. Varbotová (1984, s. 203): popri formáciách typu koreň + derivačný sufix (napr. praslov. **bi-dlo*) vznikajú aj ich chronologicky mladšie varianty typu koreň + slovesný tematický vokál + derivačný sufix (praslov. **bi-j-a-dlo*; -j- plní antihlátovú funkciu) – ide o tzv. sekundárnu tematizáciu pôvodných atematických štruktúr (s. 204). Po perintegrácii takto vznikajú mladšie, rozšírené varianty pôvodných konsonantických sufixov (napr. *-a-dlo*, *-i-dlo*, *-i-tva*, *-i-vo*).

„Za prejav tendencie k tematizácii možno označiť aj vsunutie jerového vokálu medzi koreň a sufix. Jerové vokály sú z hľadiska svojho pôvodu tematickými mennými vokálmi nejakých menných kmeňov, na základe sekundárnych derivátov od týchto kmeňov sa vytvorili sufixy, na začiatku ktorých stál jer ako spájací element; tieto nové sufixy vytlačili vo vývine slovanských jazykov mnohé staré sufixy“ (s. 204–205); ako príklad na takéto sufixálne varianty uvádza Ž. Ž. Varbotová paralelné formácie typu **osnъ* (< **ost-n-ъ*; s pôvodným konsonantickým sufixom -n-) a **ost-ъn-ъ* (novšia formácia s rozšíreným sufixálnym variantom -ъn-), ako sú napr. **glez-n-ъ* : **glez-ъn-ъ*, **plet-n-ica* : **plet-ъn-ica*, **prostor-n-ъjъ* : **prostor-ъn-ъjъ*, **met-l-o* : **met-ъl-o*. „Podobný vzťah pravdepodobne existoval aj medzi inými sufixmi, ktoré sa odlišovali prítomnosťou/nepřítomnosťou jerového vokálu pred konsonantickým elementom“ uzatvára Ž. Ž. Varbotová (1984, s. 205). Preto môžeme predpokladať, že v slove **molъva* sa nám zachoval sufix -ъv- ako rozšírený variant pôvodného konsonantického sufixu -v-. Slovo **molъva* teda možno zo slovotvorného hľadiska segmentovať ako **mol-ъv-a*.

6. Keďže slovo *mol'va* možno z fonetického, motivačného i slovotvorného hľadiska uspokojivo interpretovať v slovanskom jazykovom kontexte, hodnotíme ho ako

domáce, zrejme ešte z praslovanského východiska slovenčiny zachované slovo. Maďarské výrazy *molva*, *molyva* pokladáme v súlade s maďarským historicko-etymologickým slovníkom II (s. 946) za prevzaté slová, a to zo slovenčiny. Významový rozdiel medzi slov. *mol'va* a maď. *mol'va*, *molyva* tomuto predpokladu neodporuje.

Vznik maďarského významu „Morast, Sumpf“ možno vysvetliť extralingvistickými faktormi: *mol'vy* sa nachádzajú v zaplavovaných, močaristých nížinných oblastiach; pri preberaní slovenského slova do maďarčiny sa v jeho význame mohla odraziť práve táto stránka mimojazykovej skutočnosti. Litovské *žiogys*, *žiogis* má okrem významu „vysoké pahorky, medzi ktorými stojí voda“ aj význam „vlhké močaristé miesto“ (Nevskaja, 1977, s. 77): takáto „močaristá“ sémantika mohla prevládať aj v maďarskom *molva*, *molyva*.

V zaplavenom teréne *mol'vy* tvorili akési piesočnaté ostrovy, čím možno vysvetliť vznik významu „Sandinsel“ (o sémantickom prechode „vyvýšenina“ > „ostrov“ porov. Nevskaja, 1977, s. 157; porov. aj litovské *sala* s významami „vyvýšenina v močiaroch“ i „ostrov“ – s. 79). Vznik sémantického komponentu „bewaldete“ možno vysvetliť častým významovým posunom „vyvýšenina“ > „les“ (porov. s. 152).

7. Záver. Slovenský geografický termín *mol'va* „piesočnatý pahorok, duna“, ktorý nachádza možné analógie v srbsko-chorvátskych a ruských miestnych názvoch, je podľa uvedeného výkladu kontinuantom predpokladaného praslov. **mol-bv-a*. Ide o substantívum derivované od praslov. **mel-* : **mol-* : **ml-* „trieť, drviť“ pomocou sufixu **-bv-* (rozšírený variant sufixu **-v-*) s predpokladaným sémantickým vývojom „trieť, drviť“ > „nadrvené“ > „piesok“ > „piesočnatý pahorok, duna“. Maďarské *molva*, *molyva* možno pokladať za prevzatie zo slovenčiny.

Literatúra

- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1974. 4 zv.
ANIŠČENKO, L. V.: Jsl. *grind* – lit. *grindis* – rus. *griada*. In: Obščaja leksika germanskich i balto-slavianskich jazykov. Red. A. P. Nepokupnyj. Kyjev, Naukova dumka 1989, s. 90–111.
Encyklopédia Slovenska. Zv. 1. Bratislava, Veda 1977, s. 610; zv. 3. 1979, s. 613.
JANŠÁK, Š.: Brány do dávneho. Bratislava, Tatran 1966, s. 70–79.
MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. Praha, Academia 1968. 868 s.
MAJTÁN, M.: Poznáte slovo *hrád*? Kultúra slova, 5, 1971, s. 248.
MAJTÁN, M.: Kontinuitný vývin slovenčiny a jeho odraz vo vlastných menách. Slavica Slovaca, 27, 1992, s. 37–50.
MAJTÁN, M.: Štúdie o staršej slovenskej lexike. In: Z. vývinu slovenskej lexiky. Zost. R. Kuchar. Bratislava, Veda 1993, s. 132–133.
MALKO, R.: Geografická terminológia češského i slováckého jazykov (na obščeslavianskom fone). Minsk, Nauka i technika 1974. 144 s.
MURZAJEV, E. M.: Slovar narodnych geografičeskich terminov. Moskva, Mysľ 1984. 656 s.
NEVSKAJA, L. V.: Baltijskaja geografičeskaja terminologija (k semantičeskoj tipologii). Moskva, Nauka 1977. 228 s.
NITSCHIE, P.: Die geographische Terminologie des Polnischen. Köln, Böhlau Verlag 1964. 339 s.
ONDRUŠ, Š.: Slovenská *Blava* a chorvátska *Mlava*. Koridor 27. 6. 1992, s. 5.
PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 360 s.
POKORNY, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern, Francke Verlag 1959. 1183 s.
RUSSU, I. I.: Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez. București, Editura Academiei R.S.R. 1970, s. 174–175.

- SCHÜTZ, P.: Die geographische Terminologie des Serbokroatischen. Berlin, Akademie-Verlag 1957. 113 s.
- SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti 1971–1974. 4 zv.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 2. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960. s. 255.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Sväzok II. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1948. s. 349.
- SZEMERÉNYI, O.: Slavianskaja etimologija na indoevropskom fone. Voprosy jazykoznanija. 1967, č. 4, s. 9, 12.
- ŠMILAUER, V.: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava, nákladem Učené společnosti Šafaříkovy 1932, s. 265.
- TOLSTOJ, N. I.: Slavianskaja geografičeskaja terminologija. Semasiologičeskije etudy. Moskva, Nauka 1969. 261 s.
- TRUBAČOV, O. N.: Iz issledovanij po praslavianskomu slovoobrazovaniju: genezis modeli na *-činiŋ* **-janinŋ*. In: Etimologija 1980. Red. O. N. Trubačov. Moskva, Nauka 1982, s. 3–15.
- TRUBAČOV, O. N.: Etimologičeskij slovar slavianskich jazykov. Praslavianskij leksičeskij fond. Zv. 9. Moskva, Nauka 1983. 200 s.
- VARBOT, Ž. Ž.: Praslavianskaja morfonologija, slovoobrazovanie i etimologija. Moskva, Nauka 1984. 256 s.
- VONDŘÁK, W.: Vergleichende slavische Grammatik. I. Lautlehre und Stammbildungslehre. Göttingen. Vandenhoeck und Ruprecht 1906, s. 408–409.

Šimon Ondruš

GENETICKÁ VÄZBA MEDZI SLOVAMI *MOLVA* A *MŮL*

V začiatkoch profesionálneho záujmu o slovanskú a indoeurópsku porovnávaciu jazykovedu pred štyridsiatimi rokmi ma chytila pevne za srdce aj za rozum teória o hláskovej štruktúre odvodeného trojspoluhláskového indoeurópskeho koreňa, ktorú pred šesťdesiatimi rokmi postavili Francúz Emile Benveniste (1902–1976) a Poliak Jerzy Kuryłowicz (1895–1978). E. Benveniste v knihe *Origines de la formation des noms en indoeuropéen* (1935), J. Kuryłowicz v publikácii *Etudes indoeuropéennes* (1935). Obidvaja boli duchovnými žiakmi F. de Saussura (1857–1913), najmä jeho teórie sonantických koeficientov, neskoršie nazvanej laryngálna teória, a fyzickými žiakmi A. Meilleta (1866–1936) v Paríži. Bohužiaľ, Encyklopédia jazykovedy zostavená J. Mistríkom „zabudla“ uviesť Kuryłowiczovo dielo, ktoré znamenalo revolučný zlom vo vývine indoeurópskej jazykovedy.

Prvý pokus o syntézu aplikácie benvenistovsko-kuryłowiczovskej teórie na slovanskú slovnú zásobu som predniesol na šiestom slavistickom kongrese v Prahe v auguste 1968 (Ondruš, 1968). Osobitným prípadom koreňovej hláskovej štruktúry boli korene, ktoré mali v pozícii druhej spoluhlásky úžinovú bilabiálu *W* čiže odvodené korene typu *C₁eWC₃-*, majúce v druhom pozičnom ablaute (termín pozičný ablaut používam za nemecký termín *Schwebeablaut*) podobu *C₁WeC₃-*. Ak v pozícii *C₁* boli bilabiály *P, B, M* (bilabiála *W* v pozícii *C₁* bola v tomto type vylúčená) alebo sonóry *R, L, N*, nastávala bezvýnimočná delabializácia čiže zánik bilabiály *W*. Po ostatných spoluhláskach bola delabializácia sporadická, nepravidelná. V jednom

indoeurópskom jazyku nastala, v inom nie. Svedčí o tom slovanské slovo *sestra* oproti nemeckému *Schwester* s indoeurópskym východiskom *swesr-*. Podobne slovanské *sok* vo význame „šťava“ oproti litovskému *svakas*. Ani v slovanských jazykoch nie je stav rovnaký, ako ukazuje slovenské *kvapka* oproti českému *kapka*.

Uvedené pravidlá o delabializácii čiže zániku bilabiály *W* v postavení po *C*, som prvýkrát predniesol na slavistickom lexikografickom sympóziu, ktoré bolo v októbri 1973 v Leipzigu (Ondruš, 1975). Na desiatom slavistickom kongrese som predniesol výberovú sumarizáciu dovtedajších výskumov (Ondruš, 1988).

Hľadaním genetickej väzby medzi slovami *moľva* a *múľ* nadväzujem na túto orientáciu svojho výskumu.

Najprv k otázke mäkkej podoby *múľ* a tvrdej podoby *múl*, resp. v praslovanskej reštitúcii *mulъ* a *mulъ*.

Zemepisná distribúcia palatálnej a ncpalatálnej podoby na slovanskom jazykovom území, resp. v nárečiach slovanských jazykov viacerodne ukazuje, že je to alternácia stará, praslovanská. Nemá pravdu P. Skok (1972, s. 481), ktorý píše: „Prema *mul* u ostalim slavinama... *lj* mjesto *l* u hrv. srp. je inovacija nastala odatle što se *mul* shvatio kao postverbal od *muljati*“. Keby mal P. Skok pravdu, stredoslovenskú mäkkosť *múľ* by sme mohli hodnotiť ako južnoslovanskú vlastnosť, čo by v strednej slovenčine neprekvapovalo. Ale situácia je iná.

Slovo *múľ* : *múl* je celoslovanské v tom zmysle, že žije vo všetkých troch skupinách slovanských jazykov. V češtine bolo asi vytlačené nehomogénnym homonymným konfliktom s inými slovami (porov. čes. *moula* „hlupák“, *mul* „miešanec kobyly a osla“, *mul* „riedky batist“). Zachovanie na východnej Morave a v Sliezsku treba zaiste pripísať kontaktu so slovenčinou a s poľštinou. Alternovanie mäkkej a tvrdej podoby je charakteristické nielen pre slovenčinu (východná slovenčina má tvrdú podobu *mul*, hoci ináč je na mäkké *l* ešte bohatšia ako stredná slovenčina), ale aj pre slovanský východ. Ukrajínčina má v spisovnom jazyku *mul*, ale v nárečiach *mulъ*, *zmulъ* čiže *mul'*, *zmul'*. Podobná situácia je aj v ruštine. Popri spisovnom *mul* vo význame „bahno“ je nárečové *mulъ* s významom „kalná voda“. Podľa bieloruského etymologického slovníka (1991, s. 87) popri podobách *mul*, *mulec* je v nárečiach Polesia *mulъ*, *muljaka*, inde aj *mulja*.

Významová škála základného *mul* : *mul'* a jeho odvodenín je pomerne rovnorodá. Historický slovník slovenského jazyka II (1992, s. 346) uvádza z 18. stor. iba jeden doklad v kontexte *Luky čist, navale, mul a drive winos*. Autor hesla mu dal význam „pieskové bahno“ s množstvom ústrojných látok. Postavenie po *návale* čiže *návaly* umožňuje chápať *mul* ako naplaveninu, autor tým akoby vysvetľoval, čo sú to návaly. A. Bernolák (1825) substantívum *mul* nezaznačil, ale má sloveso *múliť* s latinským výkladom „oblímare, limo aquatico vel sabulo obducere“, *múleň* je „obductio limo, oblímatio“. K. a M. Kálal (1924, s. 347) hovoria o drobnom piesku aj bahnitom nános. Podobne podľa J. Orlovského (1982, s. 186) *mul* je nános drobného piesku a blata.

V ukrajínčine, ktorá má od základného slova *mul* veľa odvodenín, prevažuje význam „nánosy piesku a blata po záplavách“. V nárečí okolo Lvova dokonca

metaforicky označuje aj kôpku pilín pri rezaní dreva, a to v odvodenine *namuľyna*. Zaujímavý je predponový útvar *pamula*, ktorý pozná aj východná slovenčina. Kým v ukrajinčine je slovo *pamula* významovo zhodné s *mul*, vo východnej slovenčine (v mojom nárečí na Spiši) *pamula* označuje zhutnutú polievku alebo nechutné, rozriedené jedlo. Podľa K. a M. Kálala (1924, s. 448) *pamuľa* je múčna alebo ovocná kaša. Prirodzene, tu ide o druhotný, nie prvotný význam.

Slovinské *mulj* označuje hlien, hlinu, blato, kal. M. Pleteršnik (1984) má pre *mulj* nemecké „feiner Sand der Flusssand“ čiže jemný riečny piesok, ale aj „angeschwemmter Schlamm“ čiže naplavené bahno.

Vuk St. Karadžić (1935) vykladá *mulj* latinským *alluvio*. Podobne aj P. Skok (1972, s. 430). *Muljevica* je namúlená zem, *muljina* je pieskovitá zemina.

Výskyt palatálnej aj nepalatálnej podoby *mul* – *mul* vo všetkých troch skupinách slovanských jazykov dokazuje, že ide o dedičstvo z praslovančiny. Praslovanské *mulъ* – *mulъ* malo v paleopraslovančine čiže v starej praslovančine (druhé tisícročie pred Kristom) rovnako ako v indoeurópeine podobu *moul-o-s* : *moul-jo-s*. Existencia *o*-kmeňovej aj *jo*-kmeňovej formácie pri tých istých lexémach nebola v praslovančine ani v indoeurópeine neznáma.

Hlásková štruktúra *moul-*, resp. *mowl-* predstavuje prvú formu pozičného ablautu $C_1eC_2C_3-$, pričom $C_2 = W$. Druhá forma *mwol-* čiže $C_1C_2eC_3$ sa po zákonitej delabializácii zmenila na *mol-*. Prekvapuje zistenie, že aj tu je palatálna derivácia *molъva* aj nepalatálna podoba *molъva*, čo plne zodpovedá dvojitej podobe *mulъ* : *mulъ*. O ich genetickej väzbe svedčí aj sémantika.

Významové spektrum odvodcniny *molъva* : *molъva* sa značne prekrýva s významovou škálou fundujúceho *mulъ* : *mulъ*.

Pri doterajšom skúmaní vzájomného prenikania slovenských a maďarských slov som zistil, že slovenské, resp. slovanské slová prevzaté Maďarmi po príchode do Dunajskej kotliny často zachovali v maďarčine starší, pôvodnejší význam slovanských slov. Platí to aj o maďarskom *molva*, *moľva*, prevzatom pravdepodobne od starých Slovákov v 11. – 12. stor. V maďarčine v dokladoch z 13. a 14. stor. označuje *molva* „močiar, bahno“. Z roku 1355 je doklad *Transeundo autem eudem lacum pervenit ad unum moľva*. Druhý zväzok maďarského historicko-etymologického slovníka (1970, s. 946) dáva slovu *moľva* význam „mocsár, posváty“, nemecké *Morast*, *Sumpf*. Až doklad z 19. stor. (1816) má toto slovo vo význame „piesčité zarastený ostrovček“. Pretože autori maďarského slovníka nevedeli o bohatstve chotárnych názvov *molva* na Slovensku, nemožno im zazlievať, že pre nich je slovo *molva*, *moľva* „imeretlen eredet“ čiže neznámeho pôvodu.

Súčasný stav výskytu chotárnych názvov *molva* : *molva* na Slovensku opísal M. Majtán (1992). Tu poukázal aj na zistenia archeológov, že v doline riek Ondavy sa názvom *molva* označujú piesočnaté pahorky, duny.

Terénne, chotárne názvy *molva* : *molva* sú na východnom, strednom aj západnom Slovensku. Nielen na juhu, ale aj značne severnejšie, na Hornej Nitre, ba až na Orave. M. Majtán správne usudzuje, že názvy *Molovice* v chotári obcí Kňažia a Pucov na Orave sú odvodené od slova *molva*. Dobrým indikátorom na pôvodnú

motiváciu chotárnych názvov *Molva* je ich výskyt v katastroch obcí Lúka a Modrová (z nem. *Moder* „močiar“). Slovo *lúka* totiž pôvodne označovalo riečne záplavy a nánosy na ohyboch, na oblúkoch riek, ktoré zarástli trávou. Čiže *molva* a *lúka* sú motivačne blízke.

J. Stanislav (1948) mal pravdu, keď v druhom zväzku svojho nedoceneného veľdiela Slovenský juh v stredoveku názvy *molva*, *mol'va* hodnotil ako pôvodom slovenské, slovanské, prevzaté zo slovenčiny do maďarčiny. Stanislavove doklady na miestne názvy *Molve*, *Molvice* na slovanskom juhu a *Molvoticy* na ruskom území možno dnes rozšíriť o ďalšie. *Molva* je v oblasti Permu a Viatky, *Molvina* pri Kazani a Riazani. Uvádza ich M. Vasmer (1971).

Záplavové nánosy piesku, bahna vytvárajú v teréne vyvýšeniny. Preto autor textu *In monticulo Moluva nomine* z roku 1214/1384 použil zdrobneninu *monticulum*, nie *mons*. Je to vyvýšenina, akýsi vršok. Takýto význam má aj slovinské *moljava*, ktoré Pleteršnik (1814, s. 600) vysvetľuje nemeckým *etwas Emporragendes* čiže niečo vyčnievajúce.

Keby sa chotárne názvy *mol'va* : *molva* na Slovensku, ako ich sumarizoval M. Majtán, určovali nielen administratívne (podľa obcí, okresov), ale aj ekológiou terénu, ukázalo by sa, že ide o terénne útvary pri riekach, tokoch, ktoré naplavili nánosy piesku, bahna. Majú podobnú motiváciu ako chotárne názvy *Náklo*, *Nákel* (porov. Ondruš, 1981). Do tejto kategórie patria aj chotárne názvy *Sihot* (porov. Ondruš, 1984).

V príspevku na desiaty slavistický kongres v Sofii (Ondruš, 1988, s. 8) som geneticky stotožnil praslovanské *mul-*, pred monoftongizáciou *mowl-*, s likvidovým variantom *mowr-*, po monoftongizácii *mur-*. Historicky mu zodpovedá ruské *mur*, *murava* vo význame „lúka“, chorvátske *murava* „lúčna tráva“. Litovskou responziou je *mauras* vo význame „bahno, močiar“.

Variant *mowr-* mal v druhej forme pozičného ablautu podobu *mwor-*, po dala-bializácii *mor-*. To je východisko nielen európskeho pomenovania *mora*, ale aj slovanských riek s menom *Morava*.

Teória o dvoch formách odvodeného indoeurópskeho koreňa (pozičný ablaut), alternácia likvid *r* : *l*, ako aj dclabializácia spoluhláskových skupín (strata bilabiály *w* po spoluhláskach) dávajú veľmi plodné fonologické inštrumentárium pre prchlbený etymologický výskum slovanských a slovenských slov. Bez tohto inštrumentária by nebolo možné genetické spájanie slov *múl'* a *mol'va*, *murava* a *Morava*.

Literatúra

- BERNOLÁK, A.: Slovár slowenský česko-latínsko-ňemecko-uherský. Budac 1825, s. 1476.
Etymalagický slovník belaruskej movy. 7. Red. V. U. Martynaŭ. Minsk 1991.
Etymologyčnyj slovnyk ukrajinskoji movy. 3. Red. O. S. Meľnyčuk. Kyjiv 1989.
Historický slovník slovenského jazyka II. Red. M. Majtán. Bratislava, Veda 1992.

- KÁLAL, K. – KÁLAI, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica 1924. 1112 s.
- KARADŽIĆ, V.: Srpski rječnik. Beograd 1935, s. 387.
- A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. 2. Red. L. Benkő. Budapest 1970.
- MAJTÁN, M.: Kontinuitný vývin slovenčiny a jeho odraz vo vlastných menách. *Slavica Slovaca*. 27. 1992, s. 37–50.
- ONDRUŠ, Š.: Etymologická segmentácia slovanských slov z hľadiska štruktúry indoeurópskeho kmeňa a laryngálnej teórie. In: Československé přednášky pro VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze. Praha, Academia 1968, s. 107–118.
- ONDRUŠ, Š.: Delabializácia spoluhláskových skupín *KW-* > *K-* v praslovančine (indoeurópske) a jej význam pre etymológiu. In: *Slawische Wortstudien*. Bautzen, Domovina Verlag 1975, s. 116–132.
- ONDRUŠ, Š.: Genéza slovanského toponyma *Naklo* a problém klasifikácie slovanských jazykov. *Slavica Slovaca*, 16, 1981, s. 230–235.
- ONDRUŠ, Š.: Slovenská *sihot'* a maďarský *sziget*. Slovenská reč, 49, 1984, s. 321–328.
- ONDRUŠ, Š.: Morfonologická štruktúra protoindoeurópskych slov kontinuujúcich v praslovančine a v slovenčine. *Slavica Slovaca*, 23, 1988, s. 5–1981.
- ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982. 424 s.
- PLETERŠNIK, M.: Slovensko-nemški slovar. 1. Ljubljana 1894, s. 600.
- SKOK, P.: Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. 2. Zagreb 1972.
- STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku. Turčiansky Svätý Martin 1948, s. 349.
- VASMER, M.: Russisches geographisches Namenbuch. Zv. V–3. Wiesbaden 1971, s. 650, 658, 659.

Konštantín Palkovič

ETYMOLOGICKÝ POKUS GUSTÁVA M. REUSSA

Záujem o etymológiu má na Slovensku dlhšiu tradíciu. O etymológiu sa pokúšali aj traja Reussovci: Samuel Reuss (1783–1852), jeho syn Gustáv Maurícius (1818–1861) a druhý syn Ľudovít Adolf (1822–1905). Samuel Reuss začal roku 1815 zaraďovať slová podľa príbuznosti a v jeho práci pokračoval jeho syn, lekár Dr. Gustáv Reuss. Svoju 75-hárkovú prácu dokončil r. 1860. Pracoval na nej štyri roky. Píše o tom jeho brat Ľ. A. Reuss v úvode k svojmu etymologickému pokusu s názvom Etymologický slovník reči slovenskej a jej príbuzných (Palkovič, 1985, s. 187).

G. M. Reuss sa narodil a ako lekár pôsobil v Revúcej, medicínu študoval v Pešti a vo Viedni. Zbieral ľudové rozprávky, zaoberal sa históriou, archeológiou, botanikou, astronómiou a písal historické romány. Spracoval aj hutnícku a hámornícku terminológiu (Gallo, 1969, s. 49).

V Literárnom archíve Matice slovenskej sa zachoval rukopis s názvom Soustava Řeči Slovanské od Dra Gust. M. Reuss (sign. MY 297). Podľa poznámky na rukopise sa môžeme dozvedieť, že slovník sa z archívu Dr. Gust. M. Reussa do Matice slovenskej dostal roku 1904.

Autor slovníka sa pokúsil zaradiť všetky slová podľa zmyslu („koreňov“) do významových skupín bez ohľadu na jazykové zákonitosti. Vymyslel si zložené členenie „slovanskej“ slovnej zásoby: českej, slovenskej a inoslovanskej, ku ktorej iba ojedinele uvádza paralely zo starých jazykov, najmä z latinčiny a význam vysvetľuje v nemči-

ne. Kapitoly svojej zložitej štruktúry síce označoval rímskymi a arabskými číslicami a latinskými i gréckymi písmenami, ale na označenie skupín svojho systému použil originálne názvy, ako I. kmeň, A. člen, 1. „pokolení“, a. „podpokolení“, + rod, α plemä („pleme“).

V úvode nazvanom Základ soustavy píše, že k jazyku sa dostal až v dospelom veku, lebo predtým sa zaoberal rastlinami. Rozhodol sa vyskúmať zákonitosti reči a jej vývoja a prišiel k náhľadu, že „všetchna slova původně v totožnosti a jednotnosti se nalézaly, a toliko časem se vyvíňovaly“. Uvádza ďalej, že pri svojom výskume vychádzal z koreňov slov a hľadal význam tisícov slov, pričom bral ohľad na protiklady. Rátal aj s vydaním aspoň niektorej časti svojho slovníka, a preto apeluje na kritikov, aby v ňom nehľadali Potta. O tomto známom nemeckom jazykovedcovi sa zrejme dozvedel od svojho otca. Uvedomuje si, že jeho dielo je nedokonalé, ale dúfa, že môže priniesť látku na ďalšie skúmanie.

Reuss nikde nevyšvetľuje, ako si predstavuje „jednotnosť“ jazyka. Aj pri písme predpokladá pôvodnú jednotu. Za „najpôvodnejšie“ písmeno pokladá *x* (*ch*), z ktorého sa podľa neho vyvinuli ostatné písmená. Sám používa všade namiesto *ch* grafému *x*, čiže grécke *chi*. Z toho môžeme usudzovať, že *x* pokladá za akúsi archigrafému. Podobne predpokladá nejakú archimorfému (on používa termín „koreň“), z ktorej sa vyvinuli ostatné morfémy a slová. Za najdôležitejšie slová zrejme pokladá slovesá. Svedčí o tom kapitola Tvoření sloves a vůbec přídavky. Reuss však dostatočne nerozlišuje, čo je koreň a čo prípony („náměstky“), preto bez zmyslu pričleňuje k sebe slová, resp. „korene“, ktoré nijako nesúvisia. Z ďalšieho príkladu si môžeme urobiť predstavu o Reussových pracovných metódach. Podľa neho ku koreňom sa raz pridávajú prípony (náměstky): *m, sí, t, my, te, on-t*, raz korene iných slovies, najmä: 1. *Da, dě, do, to, ti = satí, děti* (= do, to thun), napr. *i-du, se-dím, sėti, je-ti, pově-dám, pa-dám*; 2. *Nu* (lat. *no*) = *nu-ti, ný-ti = xtíti, touži-ti*, sem: *č-nu, či-ním, h-nu, m-nu, p-nu, ž-nu, li-nu, va-nu* etc.; 3. *Um, im*... Dovedna uvádza 10 „koreňov“.

Protikladnosť v jazyku dokazuje v kapitole, v ktorej porovnáva oheň s vodou. Konštatuje, že oheň s vodou predstavovali „jednotnosť“, až neskôr sa vyvinuli na dva „kmene“. Uvádza dvojice 1. *oheň* – 2. *voda: aha* (= oheň) – *ava* (= voda); *vedro* = oheň (uro) – *vedro* = hydor (písané alfabetou);

V ďalších kapitolách porovnáva vodu s vetrom (napr. *voda* = aqua – *voda* Führer, vojvoda), potom oheň (horenie) s horou (*gorot, hořet* – *gora, hora* Wald; *gorost* = hoření – *xorost* Krankheit... *var, varit* – *výř, výřit* Uribol). V 4. kapitole zisťuje, že jednotlivé „kmene, členy a pokolenia“ majú totožné korene. Z toho preňho vyplýva, že slovanská reč bola „totožná“ a že iba časom riadobudli pôvodne totožné korene iný význam.

Po tejto viac opisnej časti nasleduje slovníková časť. Bližší obraz o nej si môžeme utvoriť podľa osnovy, nazvanej Přehled celé Soustavy řeči Slovanské, ktorá sa nachádza na konci rukopisu (s. 301–304).

Přehled celé Soustavy řeči Slovanské

Kmen I. Počátečnost v Čnení (čim̃ = incipere)

Člen A Hnutivá (Kořen č-nu)			Člen B Myselná (čim̃, sunth [?] = cogitare)		
Pokolení	1.	Putavá	Pokolení	1.	Zvučná
Podpok.	a.	Vázavá	Podpok.	a.	Smrkavá (S písmenom R všudy)
	b.	Stuživá			Řečivá
Pokolení	2.	Klátivá	Rod	+	Hrkavá
Podpok.	a.	Vířivá		++	Praskavá
Rod	+	Kotivá		+++	Ječná (Bez pís. R)
	++	Rejdivá	Podpok.	b.	Výhavá
Podpokol.	b.	Kotivá	Rod	+	Hučivá
Pokolení	3.	Istivá	Plem.	α	Větivá
Podpok.	a.	Měkká		β	Pěvavá
	b.	Měšavá		γ	Lestná
	c.	Náhonná		δ	Suxotivá (Bez písm. R)
			Rod	++	Ušná
			Plem.	α	Sušná
				β	Šeptavá
				γ	Vanivá
				δ	Citná
			Pokolení	2.	Šípivá
			Podpok.	a.	Čujná
			Rod	+	Kojivá
				++	Čnivá
				+++	Pojmivá
			Podpok.	b.	Páxavá
			Rod	+	Tušná
				++	Umná
				+++	

Kmen II. Postup v dýmavosti v pnutí

II. kmeň má tieto členy a pokolenia: Nízka, Loživá, Dolinavá, Dlubavá, Létavá, Unížená, Místná, Padavá, Otáčná, Usedlá, Sadivá, Stojivá, Stupivá. . .

Ďalší člen sa volá Ohnivá a má tieto pokolenia: 1. Iskrivá, 2. Hořivá, 3. Lesklá (vždy L trpí), 4. Mživá, 5. Krmivá.

Kmeň Dokončenost = zjevnost, úkaz, má takéto členenie: Vodivá, Váhavá, Sýkavá, Lítivá, Řekavá. Každé z týchto pokolení má ešte 2–3 podpokolenia.

Náplň jednotlivých uvedených kapitol (kmeňov) a ich nižších skupín, osobitne označených, nám priblíži ukážka z rodu Řečivá (IBa+, porov. vyššie). Uvádžajú sa v nej tieto koreňe a slová: ře-č (-čniti, řka, oro, orare), ře-knouti (-niti, sprechen), ře-k = ryk, ři-kání, ry-k, ryčet = ručat = ru-čat, -čanie; re-o (Heulen), re-vati (-ání, -nie), re-ptat (murren), re-t (= rot, rotok, rtu, rty, ale Kott od tíur), rapot-ati (plaudern), ra-pot (Geplauder), ro-kovat (-áno), ro-pot (-tnyj, murren), ryhat (= rouhat), ri-pat (-pnút, poltern), r-vat (-nie, Heulen), re-vat (-nářek, Wanen, rev, -nost), řit (-tní črevo, anus, arsch = rot), ru-jí, řijèn (At. rije Hirschbunst), ri-jem (Brunstrut, revat, rvat).

Dnešného jazykovedca zaujme Reussovo chápanie jazyka ako živého organizmu, ktorý sa vyvinul od pôvodnej jednotnosti k súčasnej mnohorakosti. Prejavila sa tu aplikácia vývinovej teórie v biológii na spoločenský jav, akým je jazyk. Uplatnilo sa tu aj systémové chápanie jazyka, ktorého hybnou silou vývoja sú protiklady. K mnohorakosti v jazyku sa prišlo kombináciou morfém – raz gramatických (u Reussa „náměstky“), raz lexikálnych (u Reussa „korenc“), ktorými sa tvoria slovesá a ich tvary. Reussovi chýbalo jazykovedné školenie a zmysel pre abstrakciu a nadhľad skúseného lingvistu, a preto chybné vybraný, roztriedený a interpretovaný jazykový materiál násilne vtesnáva do vopred špekulatívne utvorených skupín, ktoré podľa jeho predpokladu nejako významovo alebo „koreňmi“ súvisia, a prichádza k mylným záverom. Pozoruhodné je Reussovo chápanie slovanských jazykov ako jedného celku („slovanská reč“), ako aj to, že svoju prácu píše po česky, hoci sa už takmer 20 rokov u nás používala spisovná slovenčina.

Reussov pokus rozčleniť, resp. zaradiť do významových skupín celú slovnú zásobu je zaujímavý z kultúro-historického hľadiska. Je ukážkou, ako sa v jazykovede neškolený, prírodovedne orientovaný bádateľ (lekár) s veľkou dávkou pracovitosti pustil do takej náročnej a ťažkej úlohy, ako je osvetlenie vývoja jazyka od jednoduchých základov k súčasnej zložitosti a bohatosti slovnej zásoby. Napriek nepodarenému pokusu v dejinách slovenskej etymológie treba spomenúť aj meno G. M. Reussa.

Literatúra

- GALLO, J.: Od rozprávok k národnej realite (Reussovci). In: Literárne postavy Gemera I. Bratislava, Obzor 1969, s. 5–83.
- PALKOVIČ, K.: Etymologický slovník L. A. Reussa. Slavica Slovaca, 20, 1985, s. 186–190.

DISKUSIE

Štefan Švagrovský – Pavol Žigo

O PRAVOPIISNEJ KONCEPCII NESCHVÁLENÝCH PRAVIDIEL SLOVENSKEHO PRAVOPISU Z R. 1939

Pri pohľade na titulný list jedného exemplára návrhu Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939 vidíme rok ich vydania, prázdne miesto na vpísanie dátumu ich schválenia, adresáta, ktorému boli dôverne odoslané, odosielateľa. Habent sua fata libelli. Aký osud stihol tieto Pravidlá? Čo bolo príčinou, že neboli schválené? Čím sa líšili schválené Pravidlá slovenského pravopisu, ktoré vyšli v roku 1953, od tohto návrhu?

V dejinách spisovnej slovenčiny je všeobecne známe, že vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1931 vyvolalo na Slovensku spoločenskú búrku a že prevažná časť slovenskej verejnosti tieto pravidlá odmietla. Na Slovensku sa v tom čase silne vzráňalo autonomistické hnutie a drvivá časť slovenskej inteligencie prijala tieto pravopisné pravidlá ako „útok proti čistote a svojskosti spisovnej slovenčiny“. Za jazykovedcov sa najdôraznejšie ozval napr. H. Bartek,¹ za spisovateľov J. Smrek.² Len malá hŕstka slovenskej inteligencie zoskupená okolo časopisu Prúdy, orgánu slovenských hlasistov, i česká inteligencia, ktorá na Slovensku pracovala v úradoch, školách, redakciách pročesky orientovaných novín a časopisov, prijala Pravidlá so súhlasom. Pravidlám sa najviac vyčítalo počesťovanie spisovnej slovenčiny vo všetkých rovinách, najmä v tvarosloví a lexike. Pol roka trvajúce búrlivé polemiky okolo Pravidiel sa skončili na valnom zhromaždení Matice slovenskej 12. mája 1932 ich definitívnym odmietnutím³. Stalo sa tak pričinením hlavne A. Hlinku, M. Rázusa a J. C. Hronského. Nový výbor Matice zvolený na tomto zhromaždení vymenoval 10. septembra 1932 komisiu pod vedením J. Škultétyho, ktorej úlohou bolo Pravidlá urýchlene opraviť. Výsledkom práce spomínanej komisie bola tzv. opravená podoba Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1932. Tieto tzv. opravené Pravidlá odstraňovali však len tie najvýraznejšie „prehrešky“ proti dovtedajšiemu martinskému úzu, opierajúcemu sa hlavne o S. Czambela a J. Škultétyho, resp. o dobrých slovenských spisovateľov – M. Kukučína, M. Rázusa, J. C. Hronského a i. Preto správa Matice slovenskej poverila svoj Jazykový odbor vypracovať za niekoľko rokov úplne nové Pravidlá slovenského pravopisu.

¹ Slovenské pohľady, 1931. č. 9.

² Elán, 1931, č. 2.

³ Toto valné zhromaždenie dodnes niektorí historici nazývajú „ľudáckym prevratom v Matici“.

Hlavný podiel na ich skoro sedemročnej príprave a celkovej realizácii mal referent spomínaného odboru Matice slovenskej a redaktor Slovenskej reči Henrich Bartek, ktorého iniciály sú uvedené aj na spomenutom dôvernom 13. exemplári, zaslanom profesorovi slovenčiny na učiteľskom ústave v Spišskej Kapitule a neskoršiemu profesorovi Cyrilometodskej rímskokatolíckej bohosloveckej fakulty v Bratislave A. Miškovičovi. Nové Pravidlá slovenského pravopisu predložila správa Matice slovenskej 22. marca 1939, teda osem dní po vzniku samostatnej Slovenskej republiky, slovenskému ministrovi školstva a národnej osvety Jozefovi Sivákovi na schválenie. Správa MS sa domnievala, že pôjde len o formálny akt a že minister Sivák tieto Pravidlá, rešpektujúc mienku Matice slovenskej, automaticky schváli, ale nestalo sa tak. Namiesto schválenia minister Sivák vymenoval univerzitnú komisiu (jej členmi boli J. Stanislav, L. Novák, D. Rapant a A. Mráz) a poveril ju, aby preskúmala, či predložený návrh Pravidiel nie je príliš „puristický“, či zmeny v nich sú dostatočne odôvodnené. Koncom apríla 1939 sa zástupcovia Matice slovenskej na čele s J. Škul-tétym u ministra Siváka dozvedeli, že ministerstvo Pravidlá v tej podobe, v akej boli predložené, neschválilo a žiadalo v nich zmeny na základe pripomienok univerzitnej komisie. Na väčšine námietok vtedy anonimnej komisie spoznal H. Bartek – faktic-ký autor Pravidiel – rukopis J. Stanislava, svojho zásadného odporcu nielen v jazy-kových veciach.

Toto H. Bartka pobúrilo do takej miery, že sa okamžite vzdal funkcie referenta v Jazykovom odbore Matice slovenskej a redaktorstva Slovenskej reči. Krátko nato odišiel z Matice a stal sa správcom Vedeckej spoločnosti pre zahraničných Slovákov.

H. Bartek v r. 1954 publikoval v emigrácii recenziu Pravidiel slovenského pravo-pisu z r. 1953 (porov. Most, 2, 1954). Z tejto recenzie vyplynulo, že ďalší vývin slovenského pravopisu sa po r. 1939 uberal takým smerom a uplatnili sa v ňom také zmeny pravopisných pravidiel, ktoré H. Bartek navrhoval už v r. 1939, ale nie také, aké sa uplatnili v Pravidlách z roku 1940 na zásah univerzitnej komisie. H. Bartek tak dospel k názoru, že jeho vtedajšie zmeny boli správne a opodstatnené. Súčasne však obvinil Š. Peciaru, že vo vydaní Pravidiel z r. 1953 takmer všetko prevzal z Pra-vidiel vypracovaných v r. 1939.

O aké relevantné rozdiely išlo teda pri vydaní Pravidiel z r. 1953 v porovnaní s vydaním z r. 1940, resp. o aké zhody s návrhom z r. 1939? V oblasti pravopisu išlo o zjednotenie koncového *-i* v slovesných tvaroch množného čísla minulého času a podmieňovacieho spôsobu (Pravidlá, 1953, s. 8). Tento princíp sa uplatňoval aj v návrhu neschválených Pravidiel z r. 1939 (s. 5), nerespektovali ho však Pravidlá z r. 1940 a na návrh univerzitnej komisie sa uplatnila zásada písania na základe Pravidiel z r. 1931 (s. 71). Ďalšou zmenou vo vydaní Pravidiel z r. 1953 v oblasti pravopisu bolo písanie predpôn *s-* (*so-*), *z-*, *zo-* tak, že sa uvedené predpony píšú podľa výslovnosti: pred znelou spoluhláskou a pred samohláskou sa zavádza písanie predpony *z-*, *zo-*, pred neznelou spoluhláskou sa zavádza písanie *s-* (v slabičnej podobe sa zavádza písanie *so-*). Túto zásadu takisto uvádzajú aj Pravidlá z r. 1939 (s. 50) s poznámkou, že „predpona *z-* sa výnimočne píše aj pred neznelými spoluhláskami, a to všade tam, kde *z-* je svojím pôvodom predložka a kde predložková

úloha predpony *z-* sa celkom jasne pociťuje, napr.: *zčasti, zpočiatku, zpravidla, zpäť* (i *zpätný*) a pod.“ Uvedená zásada sa výrazne uplatnila aj pri kodifikačnej delimitácii slovníkovej časti týchto Pravidiel (1939, s. 374, 462). Pravidlá z r. 1940 (s. 53 a n.) sa pri písaní predpôn *s-*, *z-*, *so-*, *zo-*, resp. predložiek *s*, *z*, *so*, *zo* opierali o významové kritérium a povaha znelosti – neznelosti nasledujúcej spoluhlásky nemala na tieto predpony vplyv a takisto nemala na predložky vplyv ani ich väzba s pádom. V Pravidlách z r. 1940 má pri písaní predpôn *s-*, *z-*, *so-*, *zo-* rozhodujúci vplyv význam slova: predpona *s-* sa zavádza vo význame „shora nadol alebo vôbec odkiaľsi preč z povrchu“ (napr. *spadnúť, svrhnuť, shodiť*), vo význame „spolu, dovedna“ (napr. *sblížiť, sblížiť sa, složiť, slepiť*; vokalizovaná podoba napr. *sopnúť, sohnat'*). Predpona *s-* sa ďalej zavádza napr. „v slove príbuznom *so-*“ (napr. *sberať* – podľa *sobrať, shon* podľa *sohnat'* a pod.). Predpona *z-* sa v Pravidlách z r. 1940 (s. 54) zaviedla v prípadoch, ak išlo o význam odluky (napr. *zbehnúť, zriecť*). V zhode s výslovnosťou sa používala predpona *s-* alebo *z-* vtedy, ak „složenina s pôvodnou predponou *z-* má význam „urobiť tým, stať sa tým, alebo vykonať to, čo znamená slovo základné“, napr. *schudnúť, skrátiť, skalit'* – *zbiť, zbelieť, zboriť*, resp. vokalizovaná podoba *zobracat', zohriať, zomrieť* (s. 54). Ďalšie zásady pri písaní predpôn *s-*, *z-* sa uplatňovali aj pri písaní „niektorých rovnako vyslovených slov, rozdielných významom i pôvodom“ (s. 55): *sbeh* (sbeh ľudí) – *zbeh* (vojenský); *sbíjať* (biť dovedna) – *zbíjať* (zbojník); *snášať* (dovedna, nadol) – *znášať, znášať sa* (krivdu); *srezať* (prútik zo stromu) – *zrezať* (sečku) atď.

Písanie predpôn *s-*, *z-* podľa výslovnosti sa v Pravidlách z r. 1940 zaviedlo aj za pôvodnú predponu *vz-*, kde jej význam smeru zdola nahor nie je už dosť zreteľný, napr. *skysnúť, spyšnieť* – *zdvihnúť, zvýšiť*. Preto už slovníková časť Pravidiel z r. 1940 neobsahuje tie delimitačné kritériá, resp. kvalifikátory, aké sa uvádzali v návrhu Pravidiel z r. 1939, ale v zhode s novým vydaním sa uvádzajú podoby *so-skok, soksúpiť, soslať, sosnovať, sosobašiť* atď.

Uvedenej problematike je blízka aj pravopisná zásada pri písaní predložiek *s*, *so*, *z*, *zo*: vo vydaní Pravidiel z r. 1953 sa pravidlo kodifikuje tak, že predložky *s*, *so* sa spájajú s inštrumentálom, predložky *z*, *zo* s genitívom. Toto isté pravidlo sa uvádza aj v návrhu Pravidiel z r. 1939 (s. 9): „S inštrumentálom sa viaže predložka *s*, (*so*). S genitívom a akuzatívom sa viaže len predložka *z*, *zo*“ s poznámkou, že touto „úpravou odstraňuje sa zo slovenského pravopisu veľa ťažkostí, lebo doterajšie poučky o tom, kedy sa používajú predložky *s* a *so* s genitívom a akuzatívom, nevyhovovali“. Obdobne sa táto problematika vykladá v tom istom vydaní Pravidiel ešte v osobitnom čl. 21 (1939, s. 51) so spresnením výslovnosti predložky *s*, *so* pred znelou spoluhláskou, resp. samohláskou. Pravidlá z r. 1940 (s. 55) túto zásadu odmietli s tým, že predložka *so* sa uplatňovala podľa nich s genitívom, akuzatívom aj inštrumentálom. Na to, či sa v gen. sg. mala použiť predložka *s*, resp. *z*, mal vplyv protikladný význam otázky: ak sa na protikladnú otázku dalo odpovedať použitím predložky *na* + akuzatív (napr. *na pole, na vrch, na nebesá*), v genitíve sa používala predložka *s* (*s poľa, s vrchu, s nebies*); ak sa však na protikladnú otázku vo význame „kam“? dalo odpovedať spojením predložky *do* + genitív (napr. *do izby, do domu,*

do komory), v základnom význame smeru sa mala použiť predložka *zo* + genitív (*z izby, z domu, z komory*).

Predchádzajúce príklady sú zreteľným svedectvom toho, že uplatnením významového kritéria bolo pravidlo o písaní predložiek *z, zo, s, so*, resp. predpôň *z-, zo-, s-, so-* zložené. Oveľa jednoduchšie sa prejavil princíp navrhnutý v Pravidlách z r. 1939, ktorý sa opiera o formálne kritérium, resp. povahu nasledujúcej spoluhlásky z hľadiska znelosti – neznelosti, pravda, keď išlo o písanie predpôň. Jazyková prax, a to nielen kodifikáciou z r. 1953, ale aj neskorším vývinom, ktorý vyústil v r. 1968 do úpravy písania slov *zbor, zjazd, zväz, zvitok* (*so z*) a zjednotením podôb *zpráva – správa* do podoby *správa*, ukázala, že predikcia kodifikátorov z r. 1939 spočívala na spoľahlivých kritériách, ktoré z dnešného pohľadu možno zhrnúť do známych pojmov funkčnosť a zrozumiteľnosť. Ďalšie dve kritériá spisovnosti – ústrojnosť, najmä však ustálenosť – vo vzťahu k návrhu Pravidiel z r. 1939, resp. neskoršieho zamietnutia tohto návrhu a napokon jeho realizácie, preverila spoločenská a jazyková prax a opodstatnenosť návrhu z r. 1939 sa ňou potvrdila.

Predmetom našich doterajších úvah bol návrh Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939 a ďalšie vývinové tendencie v pravopise. Pri interpretácii dejín spisovnej slovenčiny sa návrhu Pravidiel z r. 1939 pripisovala extrémna snaha o čistotu jazyka a pre známe spoločenské a politické príčiny sa im pripisovala takmer negatívna povaha. Tieto tvrdenia sa však vo veľkej miere vzťahovali na lexiku, syntax a frazeológiu. Bola tu však ešte aj iná stránka spomenutých snáh a vyvolala ju reakcia na Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931, ktorých vzorom sa stalo vydanie Pravidiel českého pravopisu i vtedajšia oficiálna politika. Pozitívom návrhu Pravidiel z r. 1939 bolo aj to, že sa pričínil o aktivizáciu domácich jazykových prostriedkov, ktoré mali svoju kultúrnu tradíciu v martinskom úze a mali oporu v jazyku popredných a autoritatívnych spisovateľov. Nechceme tým, pochopiteľne, tvrdiť, že snahy o čistotu jazyka nemali v rovine lexiky, syntaxe a frazeológie aj svoje tienisté a negatívne stránky. Z dnešného pohľadu sa na tieto problémy môžeme pozerať z iného zorného uhla, no keďže ide o rozsiahlu problematiku, vyžadovala by viac priestoru, detailnejšie prehodnotenie nielen návrhu Pravidiel z r. 1939 v tejto oblasti, ale aj prehodnotenie, resp. objektívne zhodnotenie ich neskorších interpretácií.

Troška prizračnejšie sa nám, pochopiteľne, javí situácia v rovine pravopisu, pretože pravopis je vlastne „habitus“ jazyka a vo vývine tejto stránky kodifikácie možno návrh Pravidiel z r. 1939, Pravidlá z r. 1940, resp. 1953 prirovnať k móde: dôležité je nielen to, čo sa nosí, ale aj to, čo, aká „forma“ bude mať v budúcnosti „úspech“. Niektorým navrhovateľom Pravidiel z r. 1939 sa v minulosti vyčítala „nedostatočná vedecká pripravenosť“. Ak porovnáme ďalší vývin slovenského pravopisu s tým, ako ho kodifikovali Pravidlá z r. 1940, resp. 1953, ukazuje sa, že v návrhu Pravidiel z r. 1939 je v rovine pravopisu oveľa viac jazykového citu a predikcie ako vo vydaní z r. 1940. Uplatnenie jednoduchého (fonetického) kritéria pri používaní predpôň, zjednotenie pravopisu slovesných tvarov minulého času a podmieňovacieho spôsobu množného čísla, jednoduchosť pravidla o používaní predložiek *s, so, z, zo* bolo v návrhu z r. 1939 prejavom „čítania“ slovenčiny, pragmatickosti slovenského

Pravidlá
slovenského pravopisu
s pravopisným slovníkom.

Schválené Ministerstvom školstva a národnej osvety Slovenskej krajiny
vynosom. 1939. Účelová pomôcka pre všetky
školy v CSR.

Kópiu exemplára č. 13.

Nové vydanie.

Pre r.

A. Miskovica,
prof.

Spisovná Kancelária

Vydala Matica slovenská.
1939.

Matica slovenská
Slovenský

1939.

pravopisu vzhľadom na všetkých používateľov jazyka. A toto kritérium – na základe ďalšieho vývinu slovenského pravopisu – sa vyznačovalo vyššou mierou funkčnosti, než bola zásada, ktorú uplatnila univerzitná komisia vo vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940, t. j. zložitý princíp, opierajúci sa o rozličné významové kritériá (smer zhora nadol, odkiaľsi preč, dovedna, resp. význam odluky). Vedecká argumentácia spomenutými významovými kritériami sa vlastne stala slabou stránkou kodifikácie. Ukázala to napokon aj spoločenská potreba a nové Pravidlá z r. 1953, ktoré z pravopisného hľadiska takmer v plnom rozsahu rešpektovali Bartkov návrh Pravidiel z r. 1939. A nebyť známych ideologických „argumentov“ v prípade slov *šbor*, *sjazd*, *sváz*, vydanie Pravidiel z r. 1953 v pravopise sa už mohlo viac priblížiť Bartkovmu návrhu.

Z hľadiska tejto problematiky sú zaujímavé napr. aj niekoľké exempláre návrhu Pravidiel z r. 1953, v ktorých sú zásahy jedného z členov vtedajšej pravopisnej komisie – univerzitného prof. E. Paulinyho. Z tohto materiálu je zrejmé, že takej vedeckej autorite, akou bol prof. Pauliny, záležalo na precíznom vypracovaní Pravidiel. Pri retrospektívnom pohľade na vydanie Pravidiel z r. 1940, ale najmä (!) na Bartkov návrh Pravidiel je táto Paulinyho dôslednosť – aj napriek odmeranému vzťahu k H. Bartkovi – významná. V spomenutých exemplároch totiž prof. Pauliny dôsledne dbal na pravopis a tvorenie slov. Nechceme tým, pochopiteľne, vylúčiť aj tú možnosť, že práve túto časť Pravidiel mal E. Pauliny z poverenia pravopisnej komisie prezrieť, a tak do slovníkovej časti nezasahoval.

Návrh Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1939 bol výraznou snahou o to, aby spisovná slovenčina bola vo svojej kodifikovanej podobe dôstojným národnoreprezentatívnym a národnointegračným útvarom a zbavila sa vzorov, ktoré jej vnútila spoločenská situácia medzivojnového obdobia. A nemalý podiel na tejto snahe mal H. Bartek, ktorého koncepcia slovenského pravopisu prevýšila neskorší návrh nesporných autorít, pôsobiacich v tom čase na univerzitnej pôde.⁴

Literatúra

Pravidlá slovenského pravopisu s abecedným pravopisným slovníkom. Matica Slovenská. Nákladom Štátneho nakladateľstva v Prahe 1931. 357 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Nové vydanie. Vydala Matica slovenská 1939.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom. Vydala Matica slovenská. Tlačou kníhtlačiarne „Knihospolu“ v Žiline 1940. 475 s.

Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1953. 408 s.

⁴ Autori príspevku ďakujú svojmu kolegovi PhDr. Jánovi Štibranému, CSc., za poskytnutie dôverného exemplára č. 13 návrhu Pravidiel slovenského pravopisu s pravopisným slovníkom (1939). Hodnota tohto exemplára spočíva v tom, že je v ňom venovanie H. Bartka A. Miškovičovi.

VARIABILITA KVANTITY MIESTNYCH NÁZVOV NA **-any** A ICH DERIVÁTOV

J. Horecký (1993) opäť upriamil pozornosť na nesúlady v kvantite medzi odvodeninami od názvov typu *Krškany* v Slovníku slovenského jazyka (SSJ), kde sa uvádzajú podoby *Krškanka*, *krškanský* a *Malokrškanka*, *malokrškanský*, ale aj podoby *Krškánka*, *Veľkokrškánka*, *Homokrškánka* a *Vozokánka*, *vozokanský*. Na tento nesúlady, ako konštatuje J. Horecký, upozornil takmer pred dvadsiatimi rokmi J. Jacko (1974), ktorý vyslovil presvedčenie, že kmeňová slabika v type *Vozokany* by sa pred odvozovacími príponami *-ka* a *-ský* mala predĺžiť s výnimkou prípadov, keď predchádza dlhá slabika ako v type *Piešťanka*, *piešťanský*. Na Jackov návrh reagoval v tom istom čísle Slovenskej reči L. Dvonč (1974), ktorý pripomína návrh V. Uhlára kodifikovať podoby *krškánsky*. Podľa J. Horeckého ani J. Jacko, ani V. Uhlár nehovorila o slovo- tvornom odvodzovaní (J. Jacko argumentuje morfológickým systémom, V. Uhlár sa odvoláva na miestny úzus). L. Dvonč upozorňuje na staršie zistenie Š. Koperdana, podľa ktorého v prídavnom mene býva dĺžka tam, kde niet diftongizácie, teda v prípadoch ako *Bošany* – *bošánsky*, *Bučany* – *bučánsky*, *Šurany* – *šuránsky*. Tieto tvary hodnotí L. Dvonč ako nárečové. L. Dvonč poukazuje aj na možnosť chápať tvary s dlhým *á* ako archaické (Orol Tatránsky).

Na túto diskusiu zatiaľ podľa J. Horeckého nikto nenadviazal, neodôvodnil Jackov návrh na dĺžku ani nevyvrátil Dvončove argumenty. Podľa J. Horeckého „normovala sa však podoba *Krškánka*, *krškánsky*, Jackom zistená nejednotnosť v Slovníku slovenského jazyka sa v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1991 upravila“. Treba však pripomenúť, že Jackom zistená nejednotnosť v SSJ upravil aj J. Mistrík (1976), ktorý pripomína, že „šest'väzkový Slovník slovenského jazyka je hlavným prameňom slovenského retrográdneho slovníka“, napriek tomu uvádza príslušné deriváty v takej podobe, akú sme navrhli my (porov. s. 173, 576).

V r. 1948 sa viaceré miestne názvy premenovali, niektoré sa pravopisne upravili. Mnohé miestne názvy východoslovenského regiónu, vyznievajúce do r. 1948 na *-iany*, sa upravili (na *-any*): *Lipiany* na *Lipany*, *Petroviany* na *Petrovany*, *Ostroviany* na *Ostrovany*, *Kriviany* na *Krivany*, *Rožkoviany* na *Rožkovany*, *Križoviany* na *Križovany*, *Jakuboviany* na *Jakubovany*, *Moraviany* na *Moravany*, *Žabiany* na *Žabany*, *Močariany* na *Močarany*, *Turiany nad Ondavou* na *Turany nad Ondavou*. Miestny názov *Ordzoviany* sa v r. 1948 nekodifikoval na *Ordzovany*, ale PSP z r. 1991 už registrujú podobu *Ordzovany* (s. 506). Miestny názov *Komariany* sa v r. 1948 upravil na *Komárany*. Poznnamenávame, že v miestnom úze najmä u staršej a strednej generácie vyznievajú uvedené miestne názvy aj naďalej na *-iany*. Obyvateľské mená mužského rodu od uvedených miestnych názvov vyznievajú v miestnom úze na *-čan* (*Petroviančan*), ženského rodu na *-čanka* (*Petroviančanka*) a prídavné mená na *-sky* (*petroviansky*, *lipiansky*, *ostroviansky* a pod.).

J. Horecký predpokladá, že sme sa asi v návrhu na dĺžku (*Krškánka, krškánsky*) opierali o fakt, že pred *k*-ovými sufixmi sa spravidla predlžuje kmeňová hláska, a to nielen v koreni, ale aj v tzv. kmeňovej slabike, napr. *hlava* – *hlávka*, *stena* – *stienka*, *list* – *lístok*, *bok* – *bôčik*, *sud* – *súdok*, ale aj *remeň* – *remienok*, *poľana* – *polianka*, *drobnosť* – *drobnôstka*. Treba však poznamenať, že v uvedených prípadoch *k*-ové sufixy nie sú prechýľovacie sufixy. Sufix *-ánsky* je v prídavnom mene *širok-ánsky*.

V návrhu na dĺžku derivátov typu *Krškánka, krškánsky* vychádzame zo systému kvantitatívnych alternácií pred prechýľovacou príponou *-ka* a pred adjektívnou príponou *-ský* (*-sky*), napr. *Figa* – *Figan* – *Figianka* – *figiansky*, *Nitra* – *Nitran* – *Nitrianka* – *nitriansky*, *Štrba* – *Štrban* – *Štrbianka* – *štrbiánsky* a pod. Treba poznamenať, že kvantitatívne alternácie pred prechýľovacou príponou *-ka* a pred adjektívnou príponou *-ský* (*-sky*) od miestnych názvov sú aj vinou kodifikátorov variabilné. Uvedieme niekoľko príkladov na kodifikáciu substantívnych a adjektívnych derivátov v SSJ VI (1968) – a) a v PSP (1991) – b):

Bara a) Barčan, Barčanka, barský b) Baran, Barianka, bariansky; *Dara* a) Darčan, Darčanka, darský b) Daran, Darianka, dariansky; *Figa* a) Figan, Figanka, figanský b) Figan, Figianka, figiansky; *Chľaba* a) Chľabčan, Chľabčanka, chľabský b) Chľaban, Chľabianka, chľabiánsky; *Koš* a) Košan, Košianka, košiansky b) Košan, Košanka, košský; *Kľak* a) Kľačan, Kľačianka, kľačiansky b) Kľačan, Kľačanka, kľacký; *Kolta* a) Kolt'an, Kolt'anka, kolt'ský b) Kolt'an, Kolt'ianka, kolt'iansky; *Lok* a) Ločan, Ločianka, ločiansky b) Ločan, Ločanka, locký; *Lupoč* a) Lupočan, Lupočanka, lupočský b) Lupočan, Lupočianka, lupočiansky; *Mad* a) Maďan, Maďianka, maďiansky b) Maďčan, Maďčanka, madský; *Mlynky* a) Mlynčan, Mlynčanka, mlynský b) Mlynčan, Mlynčianka, mlynčiansky; *Oľšavka* a) Oľšavčan, Oľšavčanka, oľšavský b) Oľšavčan, Oľšavčianka, oľšavčiansky; *Omšenie* a) Omšeňan, Omšeniánka, omšeniánsky b) Omšenchán, Omšenchánka, omšenský; *Rad* a) Raďan, Radianka, radiánsky b) Radčan, Radčanka, radský; *Rudin* a) Rudinčan, Rudinčanka, rudinský b) Rudinčan, Rudinčianka, rudinčiansky; *Sebedražie* a) Sebedražan, Sebedražianka, sebedražiansky b) Sebedražan, Sebedražanka, sebedražský; *Zvala* a) Zvaľan, Zvaľianka, zvaľiansky b) Zvaľčan, Zvaľčanka, zvaľský.

Z priestorových dôvodov nemôžeme uviesť všetky prípady nerovnej kodifikácie substantívnych a adjektívnych derivátov od slovenských miestnych názvov v SSJ a v PSP z r. 1991.

V SSJ VI (s. 308) sa hovorí o prípone *-ianka* pri ženských obyvateľských menách (*Turany* – *Turianka*, *Topoľčany* – *Topoľčianka*) a o prípone *-iansky* pri adjektívach (*turiansky*, *topoľčiansky*). J. Horecký v miestnych názvoch typu *Vozokany*, *Čičmany*, *Petrovany* formálne vyčleňuje morfému *-an-*, ktorá už nepôsobí ako odvodzovací sufix, lež ako kmeňová slabika, preto v nej pred *k*-ovým sufixom nastáva alternácia *a/ia*: *Čičmianka*, *Petrovianka*. Táto alternácia nemôže nastať po spoluhláskach *k*, *g*, *h*, *ch*. O tom, že nejde o živú slovo tvornú príponu, svedčí podľa J. Horeckého aj fakt, že pomenovanie obyvateľa mužského rodu sa tvorí príponou *-ec*: *Čičmany* – *Čičmanec*, *Vozokany* – *Vozokanec*. J. Horecký (1971) upozorňuje, že prípona *-ský* má niekoľko variantov, ktoré vznikli najčastejšie z hláskoslovných príčin alebo analógiou podľa cudzích prídavných mien. Variant *-ánsky* je podľa J. Horeckého v prídavných menách *peruánsky*, *kubánsky*. V domácich prídavných menách má podobu *-iansky*: *račiansky*. V derivátoch typu *Turianka*, *Topoľčianka*, *turiansky*, *topoľčiansky*

je slovotvorná prípona *-ka*, resp. *-sky* a variabilný slovotvorný základ s alternáciou *a/ia*. J. Horecký zistil, že v miestnom úze je rozkolísaná výslovnosť v adjektívach: *vozokánsky* i *vozokanský*. Podľa informácie sa v miestnom úze vyslovuje *krškiansky*. Systém nasvedčuje, že okrem alternácie *a/ia* existuje aj alternácia *a/á* v prípade *Vozokany* – *Vozokánka* – *vozokánsky*. Aj tu môžeme hovoriť o variabilnom slovotvornom základe s alternáciami *a/ia* (*Krškany* – *krškiansky*), ale aj *a/á* (*Vozokany* – *vozkánsky*). Podľa najnovšej kodifikácie nastáva alternácia *a/ia* vo variabilnom slovotvornom základe pred sufixmi *-ka* a *-sky* aj v derivátoch *Figianka*, *figiansky* od základov *Figa* – *Figan*.

Treba súhlasiť s J. Horeckým, že pri odvodzovaní názvov osôb a prídavných mien od miestnych názvov na *-any* sa uplatňuje vlastne akýsi blok sufixov: *-ec*, *-ka*, *-ský/-sky*.

Od miestnych mien na *-ovce* a *-ice* (*Michalovce*, *Levice*) sa podľa J. Horeckého obyvateľské meno tvorí sufixom *-an*, jeho prechýlená podoba sufixom *-anka* a prídavné meno sufixom *-ský/-ký*: *Michalovce* – *Michalovčan* – *Michalovčanka* – *michalovský*.

Nemôžeme súhlasiť s konštatáciou J. Horeckého, že od miestnych názvov s jednoslabičným koreňom, teda od názvov, ako sú *Rača*, *Boca*, sa potrebné odvodeniny tvoria novým blokom sufixov, v podstate dvojslabičných: *-čan*, *-čianka*, *-čiansky*.

V uvedených prípadoch sú sufixy *-an*, *-ianka*, *-iansky*, a nie *-čan*, *-čianka*, *-čiansky*, a to aj vtedy, keď je tam pôvodné *c* (*Boca* – *Bocan*), resp. alternované *c/č* (*Reca* – *Rečan*). Aj v prípade derivátov *Bocianka*, *bociansky*, *Rečianka*, *rečiansky* treba hovoriť o slovotvorných príponách *-ka*, *-sky* a variabilných slovotvorných základoch s alternáciou *a/ia*.

Na zachovanie zásady dvojslabičnosti by v názve mužských obyvateľov podľa J. Horeckého bolo možné predpokladať sufix *-čan-O*, teda s nulovou morférou. Podľa nášho názoru tam nulová morféma je, lenže nemá derivačnú funkciu.

Horeckého návrh uplatňovať blokové pravidlá pri tvorení obyvateľských mien mužského a ženského rodu a prídavných mien od miestnych názvov na *-any* (ako aj návrh iných sufixálnych blokov) je pozoruhodný, má racionálne jadro, treba s ním súhlasiť. Treba však povedať, že na Slovensku nejestvujú miestne názvy na *-any*, pred ktorým podľa J. Horeckého predchádzajú úžinové spoluhlásky *g*, *h*, *ch*. Zo štyroch úžinových spoluhlások *k*, *g*, *h*, *ch* pred koncovým *-any* predchádza iba spoluhláska *k* (*Krškany*, *Vozokany*, *Trakany*). Obyvateľské mená mužského rodu od miestnych názvov na *-any* sa tvoria príponou *-ec*: *Turany* – *Turanec*, *Piešťany* – *Piešťanec*, *Krškany* – *Krškanec*. Základnou podobou obyvateľských mien ženského rodu od miestnych názvov na *-any* je podoba *-ianka*: *Sučany* – *Sučianka*, *Petrovany* – *Petrovianka*. Okrem základnej podoby *-ianka* je aj variantná podoba *-anka* (pre rytmické krátenie): *Piešťany* – *Piešťanka*, *Úľany* – *Úľanka*, ale aj variantná podoba *-ánka* pri názvoch na *-any*, pred ktorým predchádza spoluhláska *k*: *Krškany* – *Krškánka*, *Vozokany* – *Vozokánka*, *Trakany* – *Trakánka*. Pri tvorení prídavných mien od miestnych názvov na *-any* je základná podoba *-iansky*: *Petrovany* – *petroviansky*. Okrem základnej podoby *-iansky* sa pri prídavných menách využíva aj podoba *-anský*

(pre rytmické krátenie): *Piešťany* – *piešťanský*, *Úľany* – *úľanský*, *Komárany* – *komáranský*. Variantná podoba *-ánsky* sa využíva pri tvorení prídavných mien od miestnych názvov na *-any*, pred ktorým predchádza spoluhláska *k*: *Krškany* – *krškánsky*, *Vozokany* – *vozokánsky*, *Trakany* – *trakánsky*. Podoby *Krškánka*, *krškánsky* sú systémovo opodstatnené, pretože v slovenčine pred prechýľovacou príponou *-ka* a pred adjektívnou príponou *-sky* dochádza pri miestnych názvoch na *-any* k alternácii *a/ia*. Ak pred koncovým *-any* je spoluhláska *k*, nastáva alternácia *a/á*. Treba pripomenúť, že v niektorých miestnych názvoch na *-any* došlo v ostatných rokoch aj k zmene kvantity. Podoba *Komariany* sa kodifikovala na *Komárany*, podoba *Ordzoviany* na *Ordzovany* atď. Vo Vlastivednom slovníku obcí na Slovensku (1977) sa uvádza názov *Wozokány* z r. 1773. V kontexte sa píše o plytkej doline Vozokánskeho potoka. Pred slovotvornou príponou *-ka* (prechýľovanie) a pred slovotvornou príponou *-sky* treba súhlasne s L. Dvončom hovoriť o variabilnom slovotvornom základe (alternácia *a/ia* a *a/á*): *Petrovany* – *Petrov-ia-n-ka* – *petrov-ia-n-sky*, *Krškany* – *Kršk-á-n-ka* – *kršk-á-n-sky*). Podoba substantívnych derivátov ženského rodu a adjektívnych derivátov od miestnych názvov na *-any*, zachytená v Mistríkovom Retrográdnom slovníku slovenčiny a normovaná (kodifikovaná) v PSP z r. 1991, zodpovedá systémovosti súčasnej spisovnej slovenčiny a netreba ju meniť.

Literatúra

- DVONČ, L.: *Krškany* – *krškánsky*, *Krškánka* či *krškanský*, *Krškanka*. Slovenská reč. 39, 1974, s. 220 – 226.
- HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Tvorenie slov. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971, s. 176.
- HORECKÝ, J.: Deriváty od miestnych mien typu *Krškany*. Kultúra slova. 27, 1993, s. 169 – 172.
- JACKO, J.: Substantívne a adjektívne deriváty miestnych mien typu *Krškany*. Slovenská reč. 39, 1974, s. 217 – 220.
- MISTRÍK, J.: Retrográdný slovník slovenčiny. Bratislava, Univerzita Komenského 1976. 736 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda 1991. 536 s.
- Slovník slovenského jazyka. Zv. 6. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1968. 336 s.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. Zv. 2. Red. M. Kropilák. Bratislava, Veda 1977, s. 391.

Spomedzi štúdií zaoberajúcich sa štylistikou lexikálnych prostriedkov si špecifickú pozornosť zasluhujú tie, v ktorých autor rozpracúva vlastné teoretické postuláty o dynamike štylistiky lexém. J. Findra zdôrazňuje, že stimuly preskupovania v štylistike lexém spočívajú v napätí medzi normou a úzom a medzi paradigmatickou a syntagmatickou osou, pričom ide o permanentný proces (porov. *Dynamika štylistiky lexém*, 1990; *The Relationship between Paradigmatics and Syntagmatics in Stylistics*, 1985). Synchronne je štylistika lexémy jej stabilnou vlastnosťou; má teda invariantnú hodnotu, ktorá je predpokladom výberu. V súvislosti s dynamikou lexikálnych štýlém J. Findra vyslovuje teoretický i praktický záver pre teóriu jazykovej kultúry i jazykovej výchovy: čím silnejšie je jazykové povedomie používateľa jazyka o invariantných vlastnostiach štýlém, tým väčšie sú predpoklady na jeho rečový variabilitu a tvorivosť (porov. *Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii*, s. 45).

Prof. Findra okrem objavovania systému a systémovosti v makro- a mikroparadigmách lexém skúma aj vyššie jednotky jazyka, nielen prvky slovnej zásoby. Pre neho je však príznačné, že aj v rozmernejších textoch (komunikátoch) v súvislosti so sociolingvisticky orientovaným vymedzovaním komunikačnej kompetencie hľadá a nachádza (sociálnu) diferencovanosť a zároveň modelovú (individualizované odstupňovanú) príbuznosť, teda faktické uplatnenie systému v celku štruktúrovanom na časti. Výsledkom tohto kontextu je vymedzenie 8 textových modelov (typov), ktoré sa profilujú ako sociálne a individuálne entity na základe zväzku 5 opozitných neverbálnych dvojíc vlastností v hierarchickom usporiadaní (ústnosť – písomnosť, súkromnosť – verejnosť atď.; porov. štúdiu *Individuálne a sociálne determinanty komunikátu*, 1991).

Do diapazónu aktivít jubilanta neodmysliteľne patria aj činnosti v oblasti školskej praxe, jazykovej kultúry a umeleckého prednesu. Prof. Findra, vysokoškolský pedagóg, okrem viacerých príspevkov v odbornom-metodickom časopise *Slovenský jazyk a literatúra* v škole spracoval samostatne, príp. ako spoluautor viac stredoškolských a vysokoškolských učebníc. V poslednom období to boli najmä tieto publikácie: *Ústny prejav a umelecký prednes* (pre študentky stredných pedagogických škôl; 1986, spoluautor); *Slovenský jazyk a sloh* (2. vydanie, 1986, spoluautor); *Cvičenia zo štylistiky* (1990, spoluautor); *Slovenský jazyk (Sloh – cvičebné texty)* – skriptum, 1990. Na skoršie práce, venované otázkam umeleckého prednesu (porov. súpis prác jubilanta za roky 1963–1982, *Slovenská reč*, 46, 1984, s. 106–116), J. Findra tvorivo nadviazal publikáciou *Stavba a prednes rečníckeho prejavu* (1989). Kniha tvorí metodologický čistý a koncepcne precízny materiál určený nielen na teoretické štúdium, ale predovšetkým na praktické potreby všetkých, ktorí pri svojom povolaní, resp. poslaní využívajú ústnu formu komunikácie, a to hlavne vo verejných komunikačných situáciách.

Pri životnom jubileu prof. Jána Findru nemožno nespomenúť ani jeho spoločenskú, organizátorskú a funkcionársku činnosť. Donedávna pôsobil ako predseda viacerých komisií na súťažiach v umeleckom prednese poézie a prózy (Akademický Prešov, Hviezdoslavov Kubín, Štúrov Zvolen, Vansovej Lomníčka), vykonával funkciu predsedu pobočky Slovenskej jazykovednej spoločnosti v Banskej Bystrici, bol

členom výboru SJS; funguje ako predseda redakčnej rady Slovenského jazyka a literatúry v škole a člen redakčných rád Slovenskej reči a Kultúry slova. Zostavil alebo redakčne pripravil dva vedecké zborníky. Je členom komisií pre udeľovanie hodností CSc. a DrSc., školiteľom viacerých vedeckých aspirantov (prednádávnom aj autora týchto riadkov).

Odborná fundovanosť, bohaté pedagogické skúsenosti, organizačné schopnosti a osobné kvality predurčili jubilanta na výkon viacerých akademických funkcií. Pôso-bil ako vedúci katedry a dekan fakulty; v živote mladej Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici zostáva s jeho menom spojená (realizovaná) idea konštituovania univerzity a funkcia prvého rektora. Je potom celkom prirodzené, že pevný funda-ment osobnostných daností poskytol najlepšie záruky aj na to, aby profesor Ján Findra čestne a zodpovedne dokázal splniť aj úlohu poslanca slovenského parlamen-tu a vykonávať vysokú štátnu funkciu.

Pri príležitosti životného jubilea, priateľskom a vďačnom stisku ruky chceme dúfať, že „náš“ pán profesor Findra popri svojich povinnostiach nedopustí, aby jeho doména – lingvistika – ostávala bokom. Na vytrvalé pestovanie tohto hodnotného vzťahu mu úprimne želáme pevné zdravie a neutíchajúce zaoberanie do ďalších rokov života.

V. Patráš

Súpis prác prof. Jána Findru za roky 1983–1992

Táto bibliografia nadväzuje na Súpis prác doc. Jána Findru za roky 1963–1982 od L. Dvonča, ktorý vyšiel v Slovenskej reči, 49, 1984, s. 106–116. K predchádzajúcemu súpisu uvádzame doplnok.

a) Doplnok k bibliografii za roky 1963–1982

1979

Synonymia v jazyku. Teze prednášky v ZSJ dne 13. 12. 1978. – Jazykovédné aktuality, 16, 1979, s. 54–55.

b) Bibliografia za roky 1983–1992

1983

Slovenský jazyk a sloh pre poslucháčov učiteľstva 1. stupňa základnej školy. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 436 s. – 2. vyd. 1986 (spoluautori G. Gotthardová, J. Jacko, E. Tvrdón).

Ref.: 1. Janek, J.: Komenský, 108, 1983/1984, s. 318–319. 2. Žigo, P.: Slovenská reč, 49, 1984, s. 371–376.

Umelecký prednes a výslovnosť. – Kultúra slova, 17, 1983, s. 35–40.

Zo štylistiky slovosledu. – Kultúra slova, 17, 1983, s. 193–203.

Jazykovo-štylistická charakteristika súčasných politických prejavov a statí. – Slovenská reč, 48, 1983, s. 330–339.

Hviezdoslavov Kubín a naši recitátori. – Smer, 14. 10. 1983, s. 7.

Kníha o fungovaní jazyka v spoločnosti. [Horecký, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava 1982.] – In: Smer, 3. 2. 1983, s. 6 (ref.).

Jazykovedné štúdie. 16. Red. J. Ružička. Bratislava 1981. – In: Jazykovedný časopis, 34, 1983, s. 72–75 (ref.).

1984

The Expression Structure of the Matter-of-Fact Text. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 7. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1984, s. 229–236.

Štýléma a text. – In: Štylistické otázky textu. Red. F. Ruščák. Prešov, Pedagogická fakulta v Prešove Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach 1984, s. 14–25.

Dynamika štylistických významov slova. – In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 151–156.

Novomeského zápas o tvar a myšlienku. – Kultúra slova, 18, 1984, s. 259–265.

Rozprávač, rozprávanie a štýl v románe P. Jilemnického Kronika. – Slovenská reč, 49, 1984, s. 273–280.

O štylistickej klasifikácii nárečovej lexiky. – In: Obsah a forma v slovnej zásobe. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1984, s. 313–316.

Súčasný stav a perspektívy prednesu. Akademický Prešov '84. – Javisko, 16, 1984, s. 478–480.

Štýlémy a štylistická systematika. – Zápisník slovenského jazykovedca, 3, 1984, č. 2, s. 16–18 (témy prednášky konanej dňa 20. 3. 1984 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).

Umelecký prednes ako komunikácia. – Zápisník slovenského jazykovedca, 3, 1984, č. 4, s. 18–19 (témy prednášky konanej dňa 25. 5. 1984 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

1985

The Relationship between Paradigmatics and Syntagmatics in Stylistics. – In: Recueil linguistique de Bratislava. 8. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1985, s. 123–128.

Dialektika vzťahu obsahu a formy ako princíp komponovania textu. – In: K princípom marxistickej jazykovedy. Red. J. Horecký. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1985, s. 157–161.

Myšlienkový základ Matuškovcej esej. – Kultúra slova, 19, 1985, s. 225–231.

Jazyk medzi ľuďmi. – Nová cesta, 7, 1985, č. 1, s. 18–19.

Výstavba prejavu a podmienky úspešnej komunikácie. – Nová cesta, 7, 1985, č. 2, s. 6–7.

Podmienky výstavby ústneho prejavu. – Nová cesta, 7, 1985, č. 3, s. 6–7.

Klasifikácia ústnych jazykových prejavov. – Nová cesta, 7, 1985, č. 4, s. 18–19.

Formy jazykových prejavov. – Nová cesta, 7, 1985, č. 5, s. 6–7.

Štylistika rečníckych prejavov. – Nová cesta, 7, 1985, č. 6, s. 10–11.

Prednes ako významový štylistický rozmer slova. – Nová cesta, 7, 1985, č. 7, s. 10–11.

- Obrazné pomenovania v rečníckom prejave. – Nová cesta, 7, 1985, č. 8, s. 10–11.
- Stavebný princíp rečníckeho textu. – Nová cesta, 7, 1985, č. 9, s. 8–9.
- Syntax rečníckych prejavov. – Nová cesta, 7, 1985, č. 10, s. 10–11.
- Clenenie textu v rečníckom prejave. – Nová cesta, 7, 1985, č. 11, s. 10–11.
- Odstupňovanie textu v rečníckom prejave. – Nová cesta, 7, 1985, č. 12, s. 10–11.
- Po stáročia... – In: Pamätnica Vansovej Lomničky. K 20. výročiu celoslovenského festivalu umeleckého prednesu pracujúcich žien. Red. J. Mistřík. Bratislava, Ústredný výbor Slovenského zväzu žien vo vydavateľstve Živena 1985, s. 24.
- Štruktúra prozaického textu a prednes. – Zápisník slovenského jazykovedca, 4, 1985, č. 4, s. 10–14 (téma prednášky konanej dňa 24. 5. 1985 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Jubilejné zamýšľanie o prednese. – In: 20 rokov Akademického Prešova. Red. L. Bartko. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1985, s. 21–23.
- Jubilejný Akademický Prešov a umelecký prednes. – Javisko, 7, 1985, s. 606–611.
- Posolstvo básnického slova. – Pravda, 5. 3. 1985, s. 5 (správa o 13. festivale umeleckého prednesu revolučnej poézie a prózy konanom v roku 1985 v Liptovskom Mikuláši).
- Slyš i pot. Nad tridsiatym ročníkom Hviezdoslavovho Kubína. – Slovensko, 9, 1985, č. 3, s. 10.
- Alexander Matuška dnešku. – Smer, 6. 3. 1985, s. 5 (jubilejný pohľad na esejistiku A. Matušku z hľadiska jazykovedca-štylistika).
- Dr. Emil Tvrdoň päťdesiatročný. – Slovenská reč, 50, 1985, s. 172–173.

1986

- Ústny prejav a umelecký prednes. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1986. 240 s. (spoluautor E. Tvrdoň).
- Ref.: Slančová, D.: Nová učebnica ako príťažlivý a užitočný pomocník kultivovania rečového prejavu. – Kultúra slova, 22, 1988, s. 60–62.
- Invariantnosť slohového významu. – In: Studia Academica Slovaca. 15. Red. J. Mistřík. Bratislava, Alfa 1986, s. 133–142.
- Švantnerov rozprávač. – Slovenská literatúra, 33, 1986, s. 212–218.
- Zdroje štylistiky Matuškovkej eseje. – In: Alexander Matuška 1910–1975. Red. J. Borguľová. Martin, Osveta 1986, s. 66–73.
- Norma, úzus, jazyková prax. – In: Jazyková politika a jazyková kultúra. Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1986, s. 236–244.
- Zvuková realizácia rečníckeho prejavu. – Nová cesta, 8, 1986, č. 1, s. 10–11.
- Výslovnosť a prednes rečníckeho prejavu. – Nová cesta, 8, 1986, č. 2, s. 9–10.
- Jazykovo-intonáčne prostriedky recitátora. – Nová cesta, 8, 1986, č. 3, s. 12–13.
- Pauza ako spájajúci a členiaci prostriedok. – Nová cesta, 8, 1986, č. 4, s. 12–13.
- Gramatika a štylistika tempa reči. – Nová cesta, 8, 1986, č. 5, s. 12–13.
- Funkčné možnosti rytmu. – Nová cesta, 8, 1986, č. 6, s. 14–15.
- Rytmus rečníckeho prejavu a prednes. – Nová cesta, 8, 1986, č. 7, s. 12–13.
- Prízvuk a vnútorná dynamika prednesu. – Nová cesta, 8, 1986, č. 8, s. 12–13.
- Intenzita hlasu a doraz. – Nová cesta, 8, 1986, č. 9, s. 12–13.
- Výraz presvedčivosti prednesu. – Nová cesta, 8, 1986, č. 10, s. 12–13.
- Mimojazykové prostriedky rečníka. – Nová cesta, 8, 1986, č. 11, s. 12–13.
- Kultúrno-politické poslanie rečníka. – Nová cesta, 8, 1986, č. 12, s. 12–13.
- Človek a spisovateľ. – Smer, 22, 10, 1986, s. 4.
- Reprodukcia, interpretácia, umelecký prednes. – Zápisník slovenského jazykovedca, 5, 1986, č. 4, s. 3–5 (téma prednášky konanej dňa 29. 5. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Štylistika rozprávania. – Zápisník slovenského jazykovedca, 5, 1986, č. 4, s. 14–16 (téma prednášky konanej dňa 20. 10. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).

- O češtině na každý deň. [Kolektív: O češtině každodenní. Brno 1985.] – In: Kultúra slova, 20, 1986, s. 316–318 (ref.).
- Umenie rozhovoru. – [Mikovič, F.: Slovo dalo slovo. Martin 1985.] – In: Smena, 39, 1986, č. 83, s. 6 (rec. publikácie rozhovorov s významnými osobnosťami, ktoré „pracujú“ so slovom: A. Matuška, A. Plávka, F. Zvarík a ďalší).
- Slovo o slovenčine. – Smer, 3, 1, 1986, s. 2. – Tamže: Zo štylistiky úvodzoviek (10. 10., s. 2). – Úvodzovky v texte (17. 10., s. 2).

1987

- Umelecký prednes na prvom stupni základnej školy. 1. vyd. Banská Bystrica, Krajský pedagogický ústav 1987. 56 s.
- Polarita kladu a záporu vo vete a v texte. Konkurencia častíc *aj* – *ani*. – Kultúra slova, 21, 1987, s. 198–205.
- Štylistika úvodzoviek. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 335–345.
- Rozprávanie ako základ Ondrejovovej epiky. – Slovenská reč, 52, 1987, s. 65–76.

- Úvod. – In: Zborník Pedagogickej fakulty v Banskej Bystrici. Spoločenské vedy. 8. Red. J. Findra. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1987, s. 3–5.
- Štýľma – funkčná jednotka textu. Teze prednášky v JS v Ostravě dne 17. 12. 1986. – Jazykovedné aktuality, 24, 1987, s. 93–94.
- K štylistike textov v Pravde. – Zápisník slovenského jazykovedca, 6, 1987, č. 1, s. 4–6 (tézy prednášky konanej dňa 18. 11. 1986 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).
- Textové funkcie úvodzoviek. – Zápisník slovenského jazykovedca, 6, 1987, č. 2, s. 17–19 (tézy prednášky konanej dňa 29. 4. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).
- Významová stavba prozaického textu. – Zápisník slovenského jazykovedca, 6, 1987, č. 3, s. 11–13 (tézy prednášky konanej dňa 22. 5. 1987 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Prešove).
- Krátky slovník slovenského jazyka. [Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava 1987.] – In: Smer, 13, 11, 1987, s. 2 (ref.).
- Mistřík, J. Štylistika. Bratislava 1985. – In: Jazykovedný časopis, 38, 1987, s. 86–90 (rec.).
- Príspevok k dejinám slovenskej jazykovedy. [Jóna, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava 1985.] – In: Smer, 24, 4, 1987, s. 2 (ref.).
- Život v slove. [Stanislav, I.: Život v slove. Bratislava 1987.] – In: Smer, 11, 12, 1987, s. 2 (ref.).
- Častice *aj* – *ani* ako prostriedky súhlasu a nesúhlasu. – Smer, 27, 2, 1987, s. 2 – Tamže: Prídavná mená od miestnych názvov (17. 4., s. 2). – Vázba textových jednotiek (9. 10., s. 2). – Poznámka o slovoslede (30. 10., s. 2).

1988

- Slovník literárnovedných termínov. 2., dopl. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 412 s. (spoluautori E. Gonbala, I. Plintovič).
- Sloh. – In: Požiadavky zo slovenského jazyka na prijímacie skúšky na vysoké školy. Red. M. Darovec. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988, s. 16–30.
- Ondrejov – rozprávanie a štýl. – In: Ľudo Ondrejov. Red. J. Borguľová. Martin, Osveta 1988, s. 129–141.

Február 1948 a naša jazykoveda. – Kultúra slova, 22, 1988, s. 33–35.

Sládkovičova Radvaň a mapa interpretácie umeleckých textov na strednom Slovensku. – Smer na koniec týždňa, 10, 6, 1988, s. 5.

Prednes ako postoj k životu. – Kultúra, 88, 1988, s. 16–17.

Štylistika Timravinej prózy. – Zapisník slovenského jazykovedca, 7, 1988, č. 2, s. 14–17 (tézy prednášky konanej dňa 1. 3. 1988 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici).
 Kniha o jazykovom dorozumívaní v modernej spoločnosti. [Chloupek, J.: Dichotomie spisovnosti a nespisovnosti. Brno 1986.] – In: Slovenská reč, 53, 1988, s. 59–62 (rec.).
 Logika syntaktického pravopisu. – Smer na koniec týždňa, 4. 3. 1988, s. 2. – Tamže: Variácie reči v jazykovom dorozumívaní. – (23. 9. 1988, s. 2). – Ešte o pravopise alebo o logike a múdrosti jazyka (7. 10., s. 2).
 Čas preberania štafety. – Pravda, 4. 5. 1988, s. 5 (o Akademickom Prešove konanom v dňoch 13.–15. 4. 1988 v Prešove).

1989

Stavba a prednes rečníckeho prejavu. 1. vyd. Martin, Osveta pre Krajské osvetové stredisko v Banskej Bystrici 1989. 168 s.
 Dynamism in the Stylistic Meanig of the Word. – In: Recueil linguistique de Bratislava. Dynamic Tendencies in the Development of Language. Red. K. Buzássyová. Bratislava, Veda 1989, s. 55–89.
 K problému invariantnosti slohového významu. – In: Textika a štylistika. Red. J. Mistrik. Bratislava, Univerzita Komenského 1989, s. 117–122.
 Pravda chudoby a jazyková situácia v 20. rokoch. – In: Československá štátnosť a literatúra (zborník referátov z konferencie). 1. Red. V. Petrik. Bratislava, Literárnovedný ústav SAV – Ústav pro českou a světovou literaturu ČSAV 1989, s. 214–226.
 Publicistický štýl v Pravde chudoby. (Príspevok k štúdiu slovenčiny v prvom desaťročí Československej republiky.) – Slovenská reč, 54, 1989, s. 85–74.
 Text a funkčná jednota zložiek slovenského jazyka a literatúry ako vyučovacieho predmetu. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 35, 1988/1989, s. 133–137.

Dialektika vonkajšej a vnútornej stavby textu. – Zapisník slovenského jazykovedca, 8, 1989, č. 3, s. 8–10 (tézy prednášky konanej dňa 23. 3. 1989 v pobočke Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Nitre).

Mistik, J.: Variácie reči. Bratislava 1988. – In: Slovenská reč, 54, 1989, s. 313–317 (rec.).

Komunikatívnosť na Sládkovičovej Radvani. – Javisko, 21, 1989, s. 581–583.

Plávkov Liptov dialogický i diskusný. – Javisko, 21, 1989, s. 587–589 (príspevok o súťaži v umeleckom prednese poézie a prózy Plávkov Liptov sa týka aj jazyka a jeho realizácie).

1990

Cvičenia zo štylistiky. 3. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1990. 264 s. (spoluautorka M. Patáková).

Text a škola. Teoretický a metodický aspekt. 1. vyd. Banská Bystrica, Krajský pedagogický ústav 1990. 46 s.

Dynamika štylistiky lexém. – In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 43–56.

K štylistike Timravinej prózy (novela Skúsenosť). – In: Božena Slančíková-Timrava, Koloman Banšell. Red. M. Kocák. Martin, Matica slovenská 1990, s. 106–115.

Historická téma a jej povrchová realizácia. – In: Literárno-múzejný letopis. 24. Red. I. Sedlák. Martin, Matica slovenská 1990, s. 77–91.

Makrokompozičné modely ako základ textotvornej činnosti. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 36, 1989/1990, s. 193–198.

Štruktúra vecného textu. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 36, 1989/1990, s. 227–232.

Slovenčina, štátny jazyk a zákon. – Sloboda, 45, 1990, č. 36, s. 7 (vyjadrenia A. Habovštiaka a J. Findru).
Poznámka k diskusií o referáte. – In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 70–71.

Diskusné poznámky k príspevkom. – Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 134–136.

K referátu J. Kořenského. – In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Red. J. Bosák. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 185–187.

Pozerajme sa v širších súvislostiach. Treba uzákonit' slovenčinu ako štátny jazyk? – Práca, 27. 8. 1990, s. 1, 3 (v ankete o štátnom jazyku okrem iných sa na s. 3 vyjadruje J. Findra).

Vážení čitatelia, dovoľte mi predstaviť... – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 37, 1990/1991, s. 1–7 (na s. 1–2 rozhovor L. Takáčovej s J. Findrom, predsedom redakčnej rady Slovenského jazyka a literatúry v škole).

1991

Individuálne a sociálne determinanty komunikátu. – In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 53–61, angl. res. s. 169–170.

Umelecký prednes ako tvorivý dialóg. – In: Iskrenie tvorivosti (25 rokov Akademického Prešova). Red. L. Bartko – K. Horák. Prešov, Filozofická fakulta Univerzity P. J. Šafárika 1991, s. 28–31.

O jednej vyučovacej hodine. – Slovenský jazyk a literatúra v škole, 37, 1990/1991, s. 257–262.

Intelektuálna elita a triedenie duchov. – Literárny týždenník, 4, 1991, č. 2, s. 13.

Polemika ako paškvil. – Literárny týždenník, 4, 1991, č. 24, s. 11 (v úvode o polemike ako žánri).

Úvodné slovo. – In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 5–6, angl. znenie s. 7–8.

Záverečné slovo. – In: Všeobecné a špecifické otázky jazykovej komunikácie. Red. P. Odaloš – V. Patráš. Banská Bystrica, Pedagogická fakulta 1991, s. 304–306, angl. znenie s. 307–310.

1992

Podmienky a predpoklady bezporuchovej komunikácie. – In: Osobnosť manažéra v cestovnom ruchu. Red. M. Gúčík. Banská Bystrica, Ekonomická fakulta Univerzity M. Bela 1992, s. 51–59.

Teoretický systém a jeho didaktická transformácia. – In: Teoretické i praktické voprosy obučenia slavianskim jazykam. Red. V. Vegvari – L. Hajzer. Pécs, Jánus Pannonius Tudományegyetem BTK 1992, s. 53.

Pravopis ako individuálny a sociálny fenomén. Nad novými Pravidlami slovenského pravopisu. – Jazykovedný časopis, 43, 1992, s. 48–53, angl. res. s. 53.

Jazyka dar. – Práca, 22. 4. 1992, s. 8.

Problém slova „populizmus“. – Práca, 13. 5. 1992, s. 13.

Jazyk prezrádza aj našu mravnosť, hovorí prof. PhDr. Ján Findra, DrSc., poslanec SNR. – Nové slovo, 2, 1992, č. 29, s. 6–7 (rozhovor N. Hradiskej s J. Findrom).

-2 (rozhovor J. Benka s J. Findrom ako vysokoškolským

u umeleckého prednesu pracujú-
vydavateľstve Živena 1985 (člen

Bratislava, Slovenské pedagogické

-4 (predseda red. rady).

vedeckej konferencie v Banskej
dagogická fakulta 1991 (vedecký

Zostavil L. Dvonč

sa tohto roku vo februári
žijúcim slovenským jazyko-
venuje výskumu slovenské-

šli jeho prvé jazykovedné
y. Najprv sa venoval výsku-
tera, neskôr sa zamýšľal aj
a spisovného jazyka u nás.
ra monografiu o novohrad-
začal spracúvať východono-

súčasný slovenský spisovný
ásoby a jej lexikografického
ách a aj v menších príspev-
nskej, chcel vydať vo viace-
neprimeranom politickom
Matici slovenskej iba prvý
ovenského jazyka v Jazyko-
deckým pracoviskom až do
ivote venoval a aj teraz sa
vopisu sa u neho prejavila
avopisu z roku 1953. V ob-

lasti pravopisu prejavoval vždy veľkú rozvážnosť
lebo si bol vedomý, že ide o neobyčajne citlivú ob
Jónu na strednej a vysokej škole sa prejavilo v jej
učebníc pre potreby našich škôl.

Ďalšou oblasťou, ktorej E. Jóna vždy venoval
je oblasť výskumu dejín slovenského jazyka. Tu
autorskú účasť na spracovaní *Historického slovní*
vychádzať roku 1991. V nadväznosti na výskumy
pokračuje aj vo svojom štúdiu dejín slovenskej j
bola vždy veľmi blízka, o čom najlepšie svedčí
slovenskej jazykovedy. Prof. E. Jóna veľa vie niele
ších, ako sú napr. S. Czambel, J. Damborský, tak
skej jazykovedy doby súčasnej“, s ktorými spolu
jazykovedy. Veríme, že aj o týchto osobnostiach
svedectvo. Teraz ešte prof. E. Jóna pracuje na kr
vedného diela Ľudovíta Štúra a aj základného diel
Náuka reči slovenskej.

Už z tohto veľmi stručného a neúplného p
E. Jónu vidieť, že sa venuje výskumu slovenského
sa výskumu slovenských nárečí, výskumu súčas
jazyka v jeho dejinnom vývine, a to najmä od vzn
pred dvoma storočiami. Organicky sa u neho spáj
mu problémy všetkých foriem nášho národného j
kým záberom je dnes stále menej.

A je tu ešte jedna oblasť, ktorá na prvý poh
veľmi dôležitá. Je to redakčná činnosť, v ktorej j
a to nielen v našej jazykovede, ale azda aj z hľad
roku 1946, teda takmer jedno polstoročie, je členo
ská reč, pričom viac rokov bol jeho hlavným red
zasadnutiach redakčnej rady a prispieva k zvyšov
dzovaním príspevkov pred ich uverejnením.

Pri príležitosti „polookrúhleho“, ale neobyčaj
ného jubilea želáme pánu profesorovi, aby sa aj
slovenského jazyka a výskumu dejín slovenskej jaz
každodennou prácou, ale celoživotnou záľubou.

Dr. Gejza Horák sedemdesiatpäťročný

25. februára 1994 sa v dobrom zdraví a pol
rokov známy slovenský jazykovedec Dr. Gejza H

lasti pravopisu prejavoval vždy veľkú rozvážnosť a nabádal k rozvážnosti aj iných, lebo si bol vedomý, že ide o neobyčajne citlivú oblasť. Pedagogické pôsobenie prof. Jónu na strednej a vysokej škole sa prejavilo v jeho účasti na vypracovaní viacerých učebníc pre potreby našich škôl.

Ďalšou oblasťou, ktorej E. Jóna vždy venoval a aj teraz venuje svoju pozornosť, je oblasť výskumu dejín slovenského jazyka. Tu môžeme spomenúť aspoň jeho autorskú účasť na spracovaní *Historického slovníka slovenského jazyka*, ktorý začal vychádzať roku 1991. V nadväznosti na výskumy v oblasti dejín slovenského jazyka pokračuje aj vo svojom štúdiu dejín slovenskej jazykovedy. Táto problematika mu bola vždy veľmi blízka, o čom najlepšie svedčí jeho knižná monografia *Postavy slovenskej jazykovedy*. Prof. E. Jóna veľa vie nielen o týchto postavách, ale aj o ďalších, ako sú napr. S. Czambel, J. Damborský, takisto veľa vie o „postavách slovenskej jazykovedy doby súčasnej“, s ktorými spoluvytvára obraz súčasnej slovenskej jazykovedy. Veríme, že aj o týchto osobnostiach bude môcť vydať svoje knižné svedectvo. Teraz ešte prof. E. Jóna pracuje na kritickom vydaní základného jazykovedného diela Ľudovíta Štúra a aj základného diela slovenskej jazykovedy, ktorým je *Nauka reči slovenskej*.

Už z tohto veľmi stručného a neúplného pohľadu na vedeckú činnosť prof. E. Jónu vidieť, že sa venuje výskumu slovenského jazyka v celej jeho šírke. Venuje sa výskumu slovenských nárečí, výskumu súčasného jazyka a aj výskumu nášho jazyka v jeho dejinnom vývine, a to najmä od vzniku slovenského spisovného jazyka pred dvoma storočiami. Organicky sa u neho spája prítomnosť a minulosť, blízke sú mu problémy všetkých foriem nášho národného jazyka. Jazykovedcov s takým širokým záberom je dnes stále menej.

A je tu ešte jedna oblasť, ktorá na prvý pohľad nie je veľmi viditeľná, ale je veľmi dôležitá. Je to redakčná činnosť, v ktorej prof. E. Jóna drží prím či rekord, a to nielen v našej jazykovede, ale azda aj z hľadiska iných vedných disciplín. Už od roku 1946, teda takmer jedno polstoročie, je členom redakčnej rady časopisu *Slovenská reč*, pričom viac rokov bol jeho hlavným redaktorom. Aj dnes sa zúčastňuje na zasadnutiach redakčnej rady a prispieva k zvyšovaniu úrovne *Slovenskej reči* posudzovaním príspevkov pred ich uverejnením.

Pri príležitosti „polookrúhleho“, ale neobyčajne vzácneho a úctyhodného životného jubilea želáme pánu profesorovi, aby sa aj naďalej mohol venovať výskumu slovenského jazyka a výskumu dejín slovenskej jazykovedy, ktoré pre neho nie sú iba každodennou prácou, ale celoživotnou záľubou.

L. Dvonč

Dr. Gejza Horák sedemdesiatpäťročný

25. februára 1994 sa v dobrom zdraví a pohode dožil sedemdesiatich piatich rokov známy slovenský jazykovedec Dr. Gejza H o r á k, CSc., dlhoročný vedecký

os diela jubilanta bol
lónoch, napísaných pri
preto aspoň niekoľko

eskladá pero. Naďalej
ltúry, stále spoľahlivo
ajú niektoré jeho staré
lej sa analyticky poná-
sa nejakým spôsobom
a pribudli aj organizač-
du Jazykového odboru

slovenského jazykoved-
dobí azda najvýstižnej-
udníe či zákutí sloven-
za zrak, aj keď nie je
oré nestrácajú lesk na
sovateľ objavila knižka
moriadnym úspechom.
". Autor tu nazrel do
orých je charakteristic-
gia a metafora. Napísa-
nás národný jazyk jeho
rázne jazykové a štylis-

eho obdobia v Kultúre
kého a slovným hrám
rii slovesnej konverzie,
analýz.

prednášateľský záujem
torom sa náš jubilant
iným veľkým mužom

vný prvok, toto posled-
. Horáka ku gramatic-
motivované čiastočne
at' svoju prácu *Slovesné*
ktorá je akési faximile
lovenskej jazykovednej
venčine (odznela v lete

covi a čitateľovi „dobré-
dy aj v ďalších rokoch,
enského jazyka, ale aby

sa mu – spolu s výborom Jazykového odboru Matic
tvoriť túto inštitúciu a navrátiť jej niekdajšiu vedecku

Pripomíname životné jubileum Jozefa Šulha

Meno doc. PhDr. Jozefa Šulha, CSc., je r
mi pomerne málo známe. Lingvisti, ktorí nepôsobia
katedrách vysokých škôl alebo v Akadémii, akosi
a zostavovateľov encyklopédií. Ide najmä o klasické
popri svojom cudzom jazyku venovali pozornosť aj s.
ktorý sa dožil svojich 65. narodenín, je tiež jedným :
zornosť aj v Slovenskej reči.

J. Šulhan sa narodil 19. októbra 1928 v Prievidzi v
vysokoškolských štúdií v odbore španielsky jazyk a
a praktické skúsenosti ako redaktor a pedagóg. Ak
cudzích jazykov v Slovenskom pedagogickom naklada
starosti vydávanie cudzojazyčných učebníc a slovníko
nili rozličné typy škôl: stredná všeobecnovzdelávacia
i jazyková. Na Filozofickej fakulte UK, kde pôsobil
roku 1993, bol členom katedry cudzích jazykov, poto
kon opäť katedry cudzích jazykov. Prednášal a viedol
fológie, lexikológie, z metodiky vyučovania a dejín, se
jazyka. Za takmer 30-ročného vysokoškolského pôso
kov pre školy, vedecké ústavy i pre zahraničné diplo
–1966 pôsobil na univerzite v Chile. Úspešné zahra
v Santiago de Cuba, v druhom najväčšom kubánsko
ocenila aj tamojšia vysoká škola, ktorá mu vydala dvo

Vo vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti sa
a lexikografie, na prípravu vysokoškolských učebníc i
Už vo svojej kandidátskej dizertačnej práci sa ver
Sledoval deminutíva v súčasnej španielčine. V štúdi
polopredpón a polopripon v španielčine (publikovani
vých výrazoch, zdobneninách, expresivite (vyšli na
slovníky. Najznámejší je *Španielsko-slovenský a slove*
s J. Škultéty). O úspešnosti tohto slovníka, ktorý
a ktorý je určený širokej verejnosti, svedčia jeho tri v
kom je určený *Španielsko-slovenský a slovensko-špan*.
ktorého je spoluautorom. Obsahuje vyše 120 tisíc hes

sa mu – spolu s výborom Jazykového odboru Matice slovenskej – podarilo oživo-
tvoriť túto inštitúciu a navrátiť jej niekdajšiu vedeckú slávu a autoritu.

S. Ondrejovič

Pripomíname životné jubileum Jozefa Šulhana

Meno doc. PhDr. Jozefa Š u l h a n a, CSc., je medzi slovenskými jazykovedcami pomerne málo známe. Lingvisti, ktorí nepôsobia alebo nepôsobili na známejších katedrách vysokých škôl alebo v Akadémii, akosi unikli pozornosti bibliografov a zostavovateľov encyklopédií. Ide najmä o klasických a moderných filológov, ktorí popri svojom cudzom jazyku venovali pozornosť aj slovenčine. Jubilujúci hispanista, ktorý sa dožil svojich 65. narodenín, je tiež jedným z nich a tak si zaslúži našu pozornosť aj v Slovenskej reči.

J. Šulhan sa narodil 19. októbra 1928 v Prievidzi v rodine robotníka. Po skončení vysokoškolských štúdií v odbore španielsky jazyk a latinský jazyk získal odborné a praktické skúsenosti ako redaktor a pedagóg. Ako redaktor pôsobil v oddelení cudzích jazykov v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave, kde mal na starosti vydávanie cudzojazyčných učebníc a slovníkov. Pedagogickú prax mu umožnili rozličné typy škôl: stredná všeobecnovzdelávacia, poľnohospodárska technická i jazyková. Na Filozofickej fakulte UK, kde pôsobil od roku 1964 až do dôchodku roku 1993, bol členom katedry cudzích jazykov, potom katedry romanistiky a napokon opäť katedry cudzích jazykov. Prednášal a viedol semináre zo španielskej morfológie, lexikológie, z metodiky vyučovania a dejín, semináre a cvičenia z latinského jazyka. Za takmer 30-ročného vysokoškolského pôsobenia vychoval mnoho odborníkov pre školy, vedecké ústavy i pre zahraničné diplomatické služby. V rokoch 1965 – 1966 pôsobil na univerzite v Chile. Úspešné zahraničné pôsobenie na univerzite v Santiago de Cuba, v druhom najväčšom kubánskom meste, v rokoch 1970 – 1971 ocenila aj tamojšia vysoká škola, ktorá mu vydala dve publikácie.

Vo vedeckovýskumnej a publikačnej činnosti sa zamerával na oblasť lexikológie a lexikografie, na prípravu vysokoškolských učebníc i publikácií o cudzích krajinách. Už vo svojej kandidátskej dizertačnej práci sa venoval lexikologickým otázkam. Sledoval deminutíva v súčasnej španielčine. V štúdiách rozpracoval problematiku polopredpôn a polopripon v španielčine (publikované na Kube), písal o predložkových výrazoch, zdobneninách, expresivite (vyšli na Kube) a vydával dvojazyčné slovníky. Najznámejší je *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky slovník* (spolu s J. Škultéty). O úspešnosti tohto slovníka, ktorý obsahuje vyše 80 tisíc hesiel a ktorý je určený širokej verejnosti, svedčia jeho tri vydania (1. vyd. 1974). Technikom je určený *Španielsko-slovenský a slovensko-španielsky technický slovník* (1971), ktorého je spoluautorom. Obsahuje vyše 120 tisíc hesiel.

Z vysokoškolských učebníc a príručiek prvá vyšla na Kube roku 1973. Autor v nej porovnáva latinskú, španielsku, francúzsku a taliansku gramatiku. Španielčinárom na FF UK je venovaná učebnica *Španielsky jazyk a redlie* (1984), latinčinárom *Latinský jazyk pre študentov FF UK* (1984). Širšie zameranie majú jeho publikácie *Latinčina pre romanistov* (1973 a 1978) a *Úvod do štúdia ľudovej latinčiny* (1973 a 1978). Slavistom, hovoriacim po španielsky, je určená *Učebnica slovenčiny pre slavistov* (*Lengua eslovaca para eslavistas*, 1990), ktorej je spoluautorom. Vydal aj učebnicu španielčiny pre jazykové školy a pre verejnosť *Španielčina pre vás* (4 diely).

Výsledkom jeho poznania latinského sveta sú bohato ilustrované obľúbené publikácie *Cuba*, *Chile*, *Odkaz antiky*, *Moja vytúžená krajina Španielsko* (vyšla v nemeckom, poľskom a francúzskom preklade).

Zatiaľ v rukopise čaká na vydanie výber výrokov takmer 50 gréckych a rímskych autorov s názvom *Odkaz vekov* (rukopis, 660 strán). Je to abecedne usporiadaný výber asi 9 tisíc výrokov v latinčine, v slovenskom preklade a so slovenskými ekvivalentnými frazeologizmami. Ako príklad uvádzame heslo *Finis coronat opus* – *Koniec venčí dielo* (porov. *Aká je vec, dá znat' koniec. Žeravý uhoľ páli, koniec dielo chváli. Bič na konci plieska*). Veríme, že toto hodnotné dielo sa najmä pre obširnu slovenskú frazeologickú časť ekvivalentov a pre svoju širokú použiteľnosť dočká svojho vydania.

Nášmu jubilantovi želáme veľa zdravia do ďalšej tvorivej práce.

K. Palkovič

SKLADANÁ, J.: Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období. Bratislava, Veda 1993. 176 s.

Problemátike frazeológie zo synchronného aspektu sa systematická pozornosť najmä v posledných dvadsiatich rokoch venuje predovšetkým vďaka práci J. Mlacky. Menšia pozornosť sa sústreďovala na otázky frazeológie z diachronného pohľadu. Túto medzeru parciálne zaplňuje monografia J. S k l a d a n e j *Frazeologický fond slovenčiny v predpisovnom období*. Publikácia vyšla k XI. medzinárodnému zjazdu slavistov v Bratislave.

Autorka, erudovaná pracovníčka JÚEŠ SAV, sa výskumu slovenskej historickej frazeológie venuje už dlhší čas a na základe svojich dlhoročných výskumov vydala prácu, v ktorej sa po prvýkrát systematickejšie, ale i komplexnejšie spracúvajú vybrané teoretické a metodologické otázky slovenskej historickej frazeológie. Časť práce je venovaná praktickým a aplikačným otázkam pri lexikografickom spracovaní frazém.

Publikáciu, ktorá je upravenou verziou kandidátskej dizertačnej práce, autorka rozčlenila do štyroch kapitol. Východiskovým materiálom je približne 1400 frazém,

vyexcerpovaných z Historického slovníka slovenského jazyka z predpisovného obdobia z 15. – 18. stor. V úvode J. Skladaná poukazuje na potrebu skúmania diachrónej frazeológie, pričom oprávnene upozorňuje na dôležitosť sociologického aspektu pri pohľade na vývin frazeológie (a nielen frazeológie). Za vhodnú a efektívnu pokladáme kombináciu diachróno-synchrónneho prístupu k frazeologickému fondu, pretože umožňuje konfrontovať historickú frazeológiu so súčasnou frazeológiou v širších vývinových i spoločensko-sociálnych súvislostiach. Pri uvádzaní teoretických a metodologických východísk historickej frazeológie (1. kapitola) J. Skladaná konfrontuje prístupy jednotlivých slovenských (Mlacek, Ďurčo, Blanár), ruských (napr. Šanskij, Rojzenzon, Žukov, Archangel'skij a i.), nemeckých (Fleischer, Eckert) a českých (Čermák, Filipce) bádateľov k synchrónnemu skúmaniu frazeológie a zároveň upozorňuje na diferencie v základných teoretických a metodologických prístupoch k skúmaniu frazém. Autorka vychádza z teoretických postulátov súčasného známeho frazeológa V. M. Mokijenko, ktorý vo svojej koncepcii za dominantnú pokladá špecifickú sémantickú asymetriu, vyplývajúcu z rozdielu medzi celkovým významom frazémy a významami jej jednotlivých komponentov. A práve táto sémantická asymetria je zdrojom dynamickosti celej frazeológie a zároveň aj základných protirečení, antinómií, ako sú ustálenosť – neustálenosť, modelovosť – nemodelovosť, implicitnosť – explicitnosť, obraznosť – neobraznosť, diachrónia – synchrónia. Úlohu historickej analýzy frazeológie V. M. Mokijenko vidí vo vyčlenení premenlivého, pohyblivého kontextu, to znamená, že diachrónna (historická) frazeológia skúma jednotky neustáleného kontextu, ale – ako dopĺňa autorka – aj z tohto premenlivého, neustáleného kontextu je možné vyčleniť frazémy, hoci s pohyblivejšími hranicami ako v súčasnosti (s.17).

Pri naznačenom prístupe, konfrontujúcom diachrónnu a synchrónnu aspekt, sa frazéma chápe ako dvojrozmerná (dvojplánová) jednotka, pričom táto dvojrozmernosť je založená na napätí a vzťahu medzi pôvodným konkrétnym obsahom frazémy a jednotným celostným (frazeologickým) významom (s. 18).

Pri procese vzniku frazém z voľných spojení autorka nadväzuje na úvahy V. Blanára o lexikálno-frazeologickej spájateľnosti (kolokácie); za jednu z úloh historickej frazeológie pokladá zachytenie dlhodobého vývinu procesu frazeologizácie, a to od začiatočného štádia – od historických prototypov frazém (často voľných spojení) – až po ich ustáľovanie procesom metaforizácie alebo zovšeobecnením. Problematikou historickej frazeológie sa zaoberal nemecký frazeológ R. Eckert, ktorý na základe porovnaní viacerých slovanských jazykov podrobne analyzoval starší frazeologický materiál. V tejto súvislosti treba upozorniť na fakt, ktorý sťažuje a komplikuje prácu s historickými frazémami. Je to medzerovitosť, fragmentárnosť historického materiálu a v dôsledku toho väčšia hypotetickosť, aproximativnosť a nekompletnosť výsledkov. Okrem toho bádatelia v oblasti historickej frazeológie nemajú možnosť dôslednej verifikácie svojich hypotéz. Na naliehavosť výskumu frazeológie z diachróneho aspektu zo slovenských jazykovedcov prvý upozornil F. Kočíš.

O vzťahu synchrónie a diachrónie autorka na základe vlastného výskumu konštatuje, že štruktúrno-sémantické modely zo staršieho materiálu napomáhajú objasniť

synchronne frazémy a štruktúrno-sémantické modely zo súčasnosti môžu zasa vniesť svetlo do podstaty historických frazém. Zdôrazňuje, že vo vývine frazém veľkú úlohu zohrali mimojazykové faktory súvisiace najmä s históriou, so psychológiou a s filozofiou spoločenských štruktúr.

Druhá kapitola s názvom *Variantnosť a ustálenosť frazém z diachrónneho aspektu* je zameraná na osvetlenie variantnosti ako jednej zo základných vlastností frazém, ktorá sa prejavuje ako zvláštnosť ich formy. Z viacerých možností variantnosti predmetom analýzy je lexikálna variantnosť. Pre obdobie 15. – 18. stor. je charakteristická výraznejšia variantnosť frazém (väčší počet synonym kľúčových komponentov, viac fakultatívnych členov, rozširujúca podoba a pod.). Z analýzy súčasných historických frazém autorka dedukuje, že výraznejšia variantnosť bola podmienená nekodifikovanosťou jazyka v 15. – 18. stor. a neukončenosťou frazeologizačného procesu. Na konkrétnom materiáli analyzuje niektoré staršie varianty frazém a konfrontuje ich so súčasnými frazémami, napr. frazéma *vyhadzovať na oči niekomu niečo* (vyčítať, pripomínať niekomu niečo nepríjemné). Pri konštatovaní o univerbizácii niektorých historických variantov, napr. *bez mála* – *bezmála* by sa žiadalo bližšie osvetliť tento proces i vzhľadom na pravopisnú úpravu (porov. s. 45: *za mlada*). Odôvodnený je návrh autorky používať termín potencionálny člen pre istý prechodný typ medzi fakultatívnym členom frazémy a členom, ktorý už tvorí súčasť kontextu. Z hľadiska synchronnej súčasnej frazeológie je zaujímavý poznatok o väčšom počte fakultatívnych členov v starších frazémach. Ide najmä o adjektíva a adverbiá, ktoré mali rozličné dopĺňajúce, spresňujúce, zdôrazňujúce a iné funkcie, napr. *vyjsť na (večnú) mizériu, prísť do (odporných) rečí* (s. 43). Variantnosť, prejavujúcu sa rozdielne v rozličných vývinových oblastiach, autorka z diachrónneho hľadiska pokladá za podstatný jav, pretože na určenie identity a ustálenosti frazém práve ona poskytuje najviac možností.

Najrozsiahlejšia je tretia kapitola *Klasifikácia frazém z diachrónneho aspektu*, v ktorej autorka pri zachovávaní systémového prístupu opisuje štruktúrnu klasifikáciu vybraného súboru historických frazém. Z množstva viacerých typov klasifikácií vypracovaných pre synchronnu frazeológiu (J. Mlacek, F. Čermák) na skúmanie frazeológie z diachrónneho aspektu autorka funkčne vymedzila klasifikáciu a) štruktúrnu (modelovú), b) etymologickú, c) z hľadiska pôvodu frazém, d) tematickú, e) z hľadiska vzťahu historických frazém k súčasnému jazyku. V súlade s definíciou frazémy (s. 48) J. Skladaná správne vystihla, že v diachrónnom výskume možno aplikovať len isté klasifikácie; funkčnú, štylistickú klasifikáciu a klasifikácie podľa vzťahu k spisovnému jazyku možno uplatniť v diachrónnej frazeológii iba čiastočne, resp. s istým obmedzením.

Pri klasifikácii frazém podľa pôvodu vychádza z kritérií J. Mlacka, platných pre synchronnu frazeológiu (napr. frazémy prevzaté z antiky, z biblických a kresťanských prameňov, frazémy súvisiace s dejinami spoločnosti a iné). V historickej frazeológii z 15. – 18. stor. však isté skupiny frazém, napr. z biblických a náboženských prameňov i frazémy týkajúce sa každodenného života a práce ľudu, budú početnejšie.

Sémantická alebo tematická klasifikácia so zreteľom na možnosť odlišnosti celostného významu a významu kľúčového komponentu si vyžaduje diferencovaný

prístup a podrobnejší výskum. Pri konfrontácii synchronnej frazeológie s historickou sa ukazuje, že viaceré tematické okruhy sú zhodné (napr. bežné každodenné životné situácie, stavy človeka, prírodné javy a pod.). Autorka v týchto súvislostiach organicke využíva i kritériá tematickej diferencovanosti lexiky starej slovenčiny podľa R. Krajčoviča.

Autorka sa osobitne zaoberá i klasifikáciou historických frazém vo vzťahu k súčasným frazémam a podľa lexikálno-sémantického hľadiska vyčleňuje viaceré základné skupiny. Za špecifickú možno pokladať skupinu frazém, ktoré si aj v súčasnosti zachovali svoju formu a lexikálne obsadenie, ale ich význam sa posunul, resp. zmenil pôsobením mimojazykových faktorov. V našej spoločnosti išlo najmä o zmeny súvisiace s nivelizáciou náboženstva, cirkvi a cirkevnej organizácie v posledných štyridsiatich rokoch. Vo viacerých frazémach nastal posun smerom k zovšeobecneniu významu. Frazémy tak stratili svoj pôvodný náboženský obsah. Z príkladov uvádzame aspoň tento: *obrátiť niekoho na dobrú cestu*, *príviest niekoho na pravú cestu*; z diachrónneho aspektu frazémy vyjadrovali obrátenie v náboženskom zmysle, privedenie hriešnika na pravú vieru. V súčasnej frazeológii má frazéma *príviest na dobrú cestu* význam „polepšiť, napraviť, usmerniť niekoho na správny, čestný spôsob života“ v morálnom a všeobecnom zmysle, nie v náboženskej orientácii. Početnú skupinu tvoria frazémy obsahujúce historizmy alebo archaizmy. K tejto problematike autorka pristupuje konfrontačnou diachrónno-synchronnou metódou, ktorá je dominantná v celej monografii. Uvádza rozličné možnosti nahradenia kľúčového, resp. iného komponentu synonymným výrazom (napr. *mat dvojaké čelo* oproti súčasnému *mat dvojakú tvár*).

Z kulturológického a historického hľadiska je podnetná úvaha o začiatkoch frazeologizačného procesu, o historických prototypoch súčasných frazém, v ktorej J. Skladaná analyzuje spojenie *zrezať rováš niekomu* vo význame „vyrovnať sa s niekým, potrestať niekoho, odplatiť sa niekomu“; *postaviť, vystaviť na pranier niekoho* s významom „verejne skritizovať, odsúdiť niekoho“ a iné. Nazdávame sa, že s istými zmenami vo filozofickej orientácii spoločnosti, so zmenami hodnotových kritérií sa niektoré frazémy z náboženských, kresťanských prameňov revitalizujú a rozšíria sa ich frekvencia.

Pomerne veľký priestor autorka venovala podrobnej štruktúrnej (modelovej) klasifikácii frazém, ktorú pokladá za jednu z najdôležitejších a najefektívnejších klasifikácií pre synchronný i pre diachrónny prístup. Frazémy vznikajú totiž frazeologizáciou rozličných typov spojení a konštrukcií, čiže podľa istých modelov, vzorov. To sa dialo počas celého historického vývinu jazyka. Štruktúrno-sémantické modely umožňujú kategorizáciu frazém do jednotlivých skupín a dokumentujú existenciu frazeologického systému. Pri klasifikácii sa autorka opiera o Mlackovo členenie frazém na slovnodruhovú, pričom vychádza z celostného významu spojenia, resp. z jeho vetnočlenského chápania a zároveň porovnáva aj kritériá klasifikácie F. Čermáka. Pre štruktúrnu klasifikáciu z diachrónneho hľadiska sú charakteristické isté osobitosti, vyplývajúce z charakteru historického materiálu, jeho komponentov, napr. výraznejšia variantnosť frazém, isté poradie komponentov vo frazéme a s tým súvisí

aj problém zapojenia frazémy do ostatného kontextu (kontaktové a nekontaktové frazémy).

Podľa už spomínaného kritéria autorka roztriedila historické frazémy na 5 skupín: menné, slovesné, ustálené prirovnania, frazémy s vetnou konštrukciou, frazémy so súvetnou konštrukciou. Každá z uvedených skupín je precízne doložená konkrétnym príkladom s označením slovnodruhového kvalifikátora. Výsledkom tejto kvalifikácie je zistenie, že frazémy sa tvorili podľa istých štruktúrnych modelov, pričom tieto modely boli v porovnaní so súčasnou frazeológiou zložitejšie, s rozšíreným počtom komponentov s výraznejšou variantnosťou. V tejto kapitole vystupuje do popredia efektívnosť štruktúrnej (modelovej) klasifikácie frazém, pri ktorej sa aplikovala diachrónno-synchrónna metóda umožňujúca odhaliť a vysvetliť vnútornú formu frazém práve na základe konfrontácie historického a súčasného materiálu.

Nazdávame sa, že trochu neorganicky (vzhľadom na celkovú, všeobecnejšiu koncepciu monografie) je na záver tejto kapitoly začlenená sémantická analýza frazém s komponentom *chlieb*. Autorka tu konfrontovala historický materiál z 15.–18. stor. s materiálom z mladších vývinových období (bernolákovské, štúrovské) a so súčasným jazykovým stavom (nárečia a spisovný jazyk). Skúmaný materiál dokumentuje široký rozsah sémantických príznakov kľúčového komponentu *chlieb*, napr. základná každodenná strava, úroda, práca, zamestnanie, ba aj hostia, Kristovo telo. Na vybraných frazémach s komponentom *chlieb* možno vo väčšine prípadov demonštrovať rozličné významové posuny, štruktúrne a sémantické prehodnotenia, modifikácie a vplyv mimojazykových faktorov. Je pozoruhodné, že v historickom materiáli z 15.–18. stor. sa neuvádza ani jeden doklad na ustálené prirovnanie s komponentom *chlieb*; u Zátureckého je doložených viac príkladov, podobne aj v súčasnej spisovnej a nárečovej frazeológii sa vyskytujú viaceré prirovnania s týmto komponentom.

Záverečná kapitola s názvom *Lexikografické spracovanie frazém v historických slovníkoch* podáva prehľad o začiatkoch slovníkového spracovania slovenskej frazeológie, k monografii dopĺňa niektoré slovníkové, tlačené i rukopisné diela, ktoré sú základným materiálom pre Historický slovník slovenského jazyka (HSSJ, 1991, 1992). Stručne sa zmieňuje o novších frazeologických slovníkoch, v ktorých sa spracúva frazeológia z viacerých aspektov a na rozličné ciele (predovšetkým na školské, napr. Miko a kol., Habovštiaková – Krošláková). Doteraz však nemáme väčší moderný frazeologický slovník, ktorý iné slovanské jazyky už majú. Nosná časť tejto kapitoly spočíva v opise metodologických kritérií a teoretických východísk pre lexikografické spracovanie frazém v HSSJ. Tejto časti predchádza porovnanie koncepcií vybraných slovanských historických slovníkov (ruský, poľský, ukrajinský, staročeský). Pri HSSJ J. Skladaná zvýraznila jeho vedecké poslanie, ktoré spočíva v tom, že po prvýkrát v historickom vývoji slovenského jazyka spracúva slovnú zásobu jazyka slovenskej národnosti v predpisovnom období, t. j. od 11.–18. stor. Pri spôsobe spracovania frazém vznikali problémy, týkajúce sa napr. určenia hraníc frazémy, určenia jej identity, významu, zachytenia čo najväčšieho počtu variantov a iné. Povrchný prístup, napr. k navonok rovnakým štruktúrno-sémantickým modelom, môže

zapríčiť nesprávny výklad, pretože ich sémantika môže byť aj odlišná (porov. *jeden za dukát, druhý za turák* – J. Doruľa).

V mnohých prípadoch bolo náročné lexikograficky zachytiť zložitý viacstupňový frazeologizačný proces (napr. pri frazéme *silou-mocou*). Aj keď sa v HSSJ zväčša uvádzajú genetické prototypy súčasných frazém, osobitne sa nekomentujú ani nedávajú do frazeologických vývinových súvislostí. Napokon toto nie je ani úlohou HSSJ, je to problematika budúceho (veľmi potrebného) frazeologického slovníka slovenského jazyka.

Publikáciu J. Skladanej sme komentovali obsirnejšie z toho dôvodu, že je to vlastne prvý krok, poukazujúci na teoreticko-metodologické východiská pri spracúvaní slovenskej historickej frazeológie. Z rozsiahlej problematiky, vyplývajúcej z diachrónneho prístupu k frazeológii, autorka mohla spracovať iba isté parciálne problémy (identita frazémy, hranice frazémy a jej význam, aplikácia vybraných teoreticko-metodologických východísk v praxi pri lexikografickom spracovaní frazém), ale popri nich sa vynorili aj ďalšie otázky a odkryli sa ďalšie súvislosti a problémy historickej frazeológie (otázka výberu klasifikácie, tematická klasifikácia, variantnosť a ustálenosť a iné). Autorka tvorivo využila možnosti, ktoré jej poskytoval časovo vymedzený historický materiál, podarilo sa jej poukázať na dynamický a kontinuálny vývin frazeológie s potvrdením systémovosti v historickej frazeológii. Použitá konfrontačná diachrónno-synchrónna metóda pomohla konkrétnejšie osvetliť často komplikovaný nejednoznačný a heterogénny charakter historického frazeologického fondu.

Prácu dopĺňa detailne vypracovaná *Prehľadná tabuľka štruktúrnych modelov z vybraného súboru frazém z 15. – 18. storočia*, ako aj *Index historických frazém*, ktorý napomáha orientáciu v publikácii a môže byť pre študentov slovistiky a slavistiky aj prakticky použiteľný ako východiskový, resp. porovnávací materiál.

V práci sa explicitne aj implicitne zdôraznila potreba komplexného výskumu slovenskej historickej frazeológie a jej konečného spracovania v rozsiahlejšom slovníku slovenskej frazeológie.

Publikáciu J. Skladanej hodnotíme nielen ako prvý pokus o výskum historickej frazeológie, ale aj ako cenný impulz, ako významný prínos do teoreticko-metodologického výskumu slovenskej historickej frazeológie.

E. Krošláková

Poznámka o využívaní metafory v novinárskej publicistike. – Výrazným prostriedkom aktivizácie štýlu v novinárskych textoch je metafora. Objavuje sa v beletristických, ale aj spravodajských a analytických útvaroch, ako aj v športovej publicistike. V oblúbe sú najmä metaforické titulky, ktoré svojou pôsobivosťou majú zaujať čitateľovu pozornosť, napr.

Peniaze a moc skryté v rope. (Pravda) – Vianoce zazvonia knihami. (Národná obroda) – Nech prehovorí rakety! (Národná obroda) – Chuť nechali v kabíne? (Pravda) – Prehra prišla z rohu. (Národná obroda) – Slovan zimuje na čele s plus 7 bodmi. (Pravda)

Metafora sa donedávna skúmala v aristotelovskom ponímaní ako primárny výrazový prostriedok umeleckého štýlu. V poslednom období sa v súvislosti s rozvojom psycholingvistických a filozofických výskumov čoraz viac dostáva do popredia analýza metafory z kognitívneho hľadiska a vyzdvihuje sa jej poznávací funkcia (napr. J. Hrabák, V. Krupa).

Metafora sa v publicistike charakterizuje prevažne ako jav, založený na využití konotačných významov, na prenášaní podoby javu, vlastností a deja. Cieľom používania metafory v novinách nie je estetický účinok ako v umeleckých textoch, obrazné vyjadrenie plní predovšetkým informačnú funkciu, slúži na vyvolanie predstavy a výrazného zaujatia u adresáta. Metafora je prostriedkom nadobúdajúcim rôzne významové súvislosti podľa použitia v konkrétnom kontexte. Je v istom vzťahu ku kontextu, no tým, že namiesto priameho pomenovania sa používajú pomenovania, patriace do inej významovej oblasti, narušajú sa sémantické a syntaktické zákonitosti kongruencie. Toto narušenie vyplýva z expresivity metafory, presahuje hranice sémantiky a dá sa pochopiť až na pragmatickej rovine. Iba pragmatický kontext metafory môže byť pozadím, z ktorého možno pochopiť dynamiku denotácie a konotácie metaforického významu, ak metaforický význam chápeme ako odraz a poznanie objektívnej reality. Takto vznikajú nové, modifikované obrazné vyjadrenia, metafory súvisiace so súčasnou politickou situáciou, napr.

Kocky sú hodené (do Dunaja). (Práca) – ... obe strany hrajú dunajský ping-pong. (Práca) – Váhostav neváha – stavia. (Pravda) – Vojská OSN nebudú váhať začať paľbu... (Pravda) – Roztrhlo sa vreco s vydavateľstvom. (Národná obroda) – Za rozhodujúce označil potrebu razantne naštartovať privatizáciu. (Pravda) – ... kabinet musel vyjsť s farbou von. (Denný telegraf) – ... vstupujeme do Európy... (Slovenský denník) – ... dá sa aj takto preprať verejná mienka... (Národná obroda)

Metafory sa v značnej miere využívajú aj v športovej publicistike, napr.

Gól domácich znervóznel... (Pravda) – ... prvé otvorila dvere hádzaná. (Práca) – Klzký zamrznutý terén nedal šancu technickej hre, brzdiť gólové príležitosti. (Pravda) – ... v derby nemá favorit na ružiach ustlané. (Denný telegraf) – Majster Európy zohrieva lavičku náhradníkov. (Práca) – Interu takmer zmrzol i pohľad... (Pravda)

Nápadne sa využíva kumulácia personifikovaných metafor, napr.: *Keď pred časom nemecký automobilový gigant Volkswagen kupoval mladoboleslavskú Škodovku, vedela o voľbách celá republika. Keď Nestlé odmietol ponúkanú českú nevestu – firmu Vitana Byšice a namiesto nej si ako rozprávkový princ išiel na Slovensko*

nahovoriť prievdzskú Carpathiu, nevedela verejnosť o nahováračkách takmer nič. Carpathia sa zrejme dobre vydala (Národná obroda).

Sprievodným javom jazykovej stránky publicistických prejavov býva metajazykový charakter vyjadrenia. Sú to štylisticky príznakové vyjadrenia, ktoré sú dôsledkom metajazykového hodnotenia zo strany autora textu. Metafora sa môže dostať aj do špecifických súvislostí s viac alebo menej známymi faktami, ktoré nie sú v texte explicitne vyjadrené. Takýto kontext sa niekedy označuje termínom metatextový kontext. Je rozdiel medzi textovým a metatextovým kontextom. Textový kontext je čitateľovi explicitne daný v texte, kým metatextový kontext je zamlčaný, predpokladá znalosť konkrétnych faktov či fráz, ktoré sú metaforou aktualizované. Metatextový kontext napomáha vyjadrenie významu metafory. Svedčia o tom šíriace sa metajazykové a metatextové obrazné vyjadrenia, ktoré sú budované na pozadí iných sémantických jednotiek, známych citátov, sloganov a pod. Niektoré výrazy a spojenia nevyhovujú súčasným kodifikačným normám alebo sú príznakové, preto ich autor textu obvyčajne vyčlení z textu úvodzovkami, napr.

...možnosť „po jánošíkovsky“ redistribuovať... (Národná obroda) – ...okrem Japonska sa voči tejto predstave „stavajú na zadné“ aj vplyvní členovia Európskeho spoločenstva... (Práca) – Inflácia „položí na kolená“ juhoslovanský systém... (Pravda) – ...pokús „vyšplhať sa po chrátoch“ ostatných spojencov... (Práca)

Pri odhaľovaní sémantických súvislostí v metafore dôležitú úlohu zohráva nie dedukcia a indukcia, ale analógia ako spôsob nepriameho poznávania. Podstatou analógie je prenos súvislostí z jednej obsahovej oblasti do druhej, z čoho sa dá usúdiť, že metafora je jazykovým vyjadrením kognitívnych procesov, napr. v metaforách *Privatizácia sa rozbieha na zelenej lúke* (Práca), *Írsko v sieti teroru* (M Report) alebo *Balkán je vriaci kotol* (Slovenský denník) sa čitateľskej verejnosti predstavujú rozličné politické či ekonomické javy a pritom sa využíva pôsobivá metafora s poznatkami takej oblasti a situácie, ktorá je čitateľom viac známa. Poznávanie a jeho odraz v kognitívnej metafore, vyjadrovanie poznaného sa všeobecne považuje za jeden zo základných aspektov metafory.

V súvislosti s dynamickým vývojom jazyka a s rastom spoločenskej funkcie, ktorú publicista zastáva v súčasnosti, možno predpokladať vývoj kvantitív i kvalitatívnych vyjadrovacích prostriedkov, metafor v tlači. Zistenie nových poznatkov alebo potreba expresívnejšieho, neopakovateľného vyjadrovania sú vhodným stimulom na vznik nových metaforických transparentných pomenovaní.

M. Bugárová

Mladá fronta Dnes či **Mladá fronta dnes?** – Ako je známe, denník *Mladá fronta* po novembrových udalostiach v roku 1989 čiastočne upravil svoj názov, resp. ho rozšíril o príslovku *dnes*. V našej tlači sa pri citovaní či uvádzaní názvu tohto denníka prejavuje kolísanie: raz sa používa podoba *Mladá fronta Dnes*, inokedy podoba *Mladá fronta dnes*. Ako vidíme, rozdiel je v písaní príslovky *dnes* s veľkým alebo malým začiatočným písmenom.

Pravopisná podoba *Mladá fronta Dnes* ukazuje, že niektorí používatelia nášho jazyka chápú pridaný výraz *Dnes* ako vlastné meno, ktoré sa tak ako akékoľvek iné

vlastné meno musí písať s veľkým začiatočným písmenom. Toto chápanie nemožno pokladať za správne. Veď názov *Mladá fronta* sa nemohol rozšíriť o vlastné meno *Dnes*, ktoré sa samostatne ako pomenovanie novín, časopisu a pod. nepoužíva. Nejde o ten istý prípad ako pri denníku *Čas*, ktorý zmenil svoj názov tak, že sa k podstatnému menu *Čas* pridalo prídavné meno *nový* ako určujúci člen tohto spojenia. Pomenovanie *Čas* existovalo predtým ako samostatný názov denníka a tento názov sa zachováva aj v novom, rozšírenom názve *Nový Čas*. Názov *Mladá fronta* sa nerozšíril o vlastné meno *Dnes*, ktoré sa predtým nepoužívalo, iba sa doplnil alebo rozšíril o príslovku *dnes*, ktorá vlastným menom nie je.

Niektorí používatelia jazyka sa usilujú kopírovať alebo napodobniť grafickú podobu hlavičky tohto denníka a podľa toho používajú podobu *Mladá fronta DNES*. Hlavička tohto denníka je totiž riešená tak, že malým typom písma sa najprv uvádza názov *Mladá fronta* a pod ním nepomerne veľkým typom písma slovo *DNES*. Na prvý pohľad sa zdá, že názvom tohto denníka je pomenovanie *DNES*. Nikto však pri takomto typografickom riešení hlavičky nepochybuje, že staré pomenovanie *Mladá fronta* patrí do nového názvu tohto denníka. Nie je, pravda, vylúčené, že takéto grafické riešenie je volené preto, aby sa nakoniec z názvu denníka vynechalo spojenie slov *Mladá fronta* a namiesto neho sa ako vlastné meno používal iba pridaný výraz. V takomto prípade, samozrejme, by išlo už o názov *Dnes* a ten by sa potom celkom pochopiteľne písal s veľkým začiatočným písmenom.

Situáciu pri názve denníka *Mladá fronta dnes* možno porovnať so situáciou pri názvoch niektorých iných tlačových orgánov s nezhodnými prívlastkami. Tak napr. popri denníku *Pravda* vychádzal istý čas týždenník *P 24 – Pravda na weekend*, neskôr *P 24 – Pravda na víkend*, ktorý bol nakoniec premenovaný a dostal názov *Nedeľná Pravda*. V pomenovaní *P 24 – Pravda na víkend* sa prívlastok *na víkend* nepísal a ani nemohol písať s veľkým začiatočným písmenom. Podobným prípadom je názov *Smena* a rozšírené vydanie s názvom *Smena na nedeľu*, v ktorom sa prívlastok tiež píše s malým začiatočným písmenom. Alebo napr. názov *Sme* a pomenovanie *Sme na každý deň*, *Sme na pondelok*, *Sme na utorok* atď. Pritom napr. v názve *Pravda na víkend* sa veľké písmeno píše iba na začiatku celého názvu, v názve *Nedeľná Pravda* sa s veľkým písmenom píše nielen prívlastok, ktorý je, na začiatku názvu, ale aj určené podstatné meno, lebo v tomto prípade ide o pridávanie prívlastku k vlastnému menu *Pravda*, ktoré sa naďalej používa ako názov denníka.

Proti podobe *Mladá fronta DNES* nemožno zásadne nič namietat', lebo ide o snahu napodobniť grafické riešenie hlavičky denníka. Z používania tejto pravopísnej podoby však ešte nevyplýva záver, že výraz *dnes* je vlastným menom, ktoré treba písať s veľkým písmenom aj vtedy, keď sa ostatné písmená píšú s malým písmenom. Zdá sa, že písanie *Mladá fronta Dnes* s veľkým písmenom *D* je najviac ovplyvnené práve tým, že sa celé pomenovanie *dnes* píše v hlavičke verzálkami.

Na záver môžeme konštatovať, že z pravopísnych podôb *Mladá fronta Dnes* a *Mladá fronta dnes* je správna druhá podoba, ako je to napr. v prípade takého uvádzania: *Časopis Mladá fronta dnes* (Katolícke noviny, 108, 1993, č. 48, s. 7). Pravopísnu podobu *Mladá fronta DNES* možno brať ako napodobnenie písania pomenovania *dnes* verzálkami; to však neodporuje poučkám o písaní veľkých písmen vo vlastných menách, ktoré platia v spisovnej slovenčine.

L. Dvonč